

AZ IFJÚSÁGÜGYI GONDOLKODÁS DISZCIPLINÁRIS ELŐTÖRTÉNETE

Absztrakt

Az ifjúságügy ma már az európai társadalomtudományi gondolkodás szerves része, ahol az ifjúságkutatás hozzá felszínre a fiatalokkal kapcsolatos jelenségvilágot, amit az ifjúságpolitika fordít feladatokká és az ifjúsági munka épít be a mindennapi ifjúsági tevékenységbe (ún. mágikus háromszög modell – Milmeister – Williamson 2006; Williamson 2002, 2007; Chisholm et al 2011). Az ifjúságügyi gondolat lassan, de Magyarországon is táptalajra lel. Nem volt azonban ez mindig így, a fiatalokkal való foglalkozás főképp a rendszerváltás előtt nem állt össze önálló diskurzussá, hanem „anyadisziplinái” képezték diszciplináris melegágyát. Ennek alapján az alábbi munka az ifjúságügyet közvetlenül „szegélyező” diszciplinák (neveléstudomány, szociális munka, közművelődés-kultúra, politikatudomány, szociológia – Nagy 2016b) történeti tükrében igyekszik az ifjúságügy magyarországi gyökereit a kezdetektől a rendszerváltásig áttekinteni, a történelmi cezúrákat alapul véve. Teszszük ezt azon állítás igazolásaképp, hogy az ifjúságügy nem értelmezhető sem kizárólag neveléstudományi-szociális munka értelemben, sem pusztán a szociológiai vagy a politológiai térben (hiszen az ifjúságügy egyik fundamentális tétele épp az, hogy a fiatal „egy és oszthatatlan”, nem bontható fel diszciplinákra).

Kulcsszavak: ifjúságügy, szociológia, politológia, neveléstudomány, szociális munka-tudomány, kultúratudomány.

Abstract

The youth in the recent days is an important part of the European social scientific thinking, in which the youth studies reveal the phenomenal world that is connected to the youth itself. The phenomenal world is formed into tasks by the youth field, and it is built into the everyday activities of the youth by the youth work (with the so-called modell of The Magic Triangle – Milmeister – Williamson 2006; Williamson 2002, 2007; Chisholm et al 2011). Hungary slowly forms into a breeding ground for the thought of the youth. Although, this was not always the case; Before the political transition, the handling of the youth did not

42 Külön köszönet Szabó Andrásnak.

form an independent discourse; It's mother disciplines formed the disciplinary hotbed. According to the previously mentioned information this work will review, with great emphasis to the history of the disciplines which borders the youth (education science, social work, community culture, political science, sociology – Nagy 2016b), the roots of the hungarian youth from the beginning to the political transition, with historical caesures as it's base. This work is carried out to show that the youth cannot be interpreted only in the context of the education science and social work, nor only in the context of political science (because one of the youths fundamental point is that a youngster is indivisible, it cannot be divided into multiple disciplines).

Keywords: youth affairs, sociology, politology, pedagogy, social work-sciences, cultural sciences.

„A mai fiatalság velejéig romlott, gonosz, istentelen és lusta. Sohasem lesz olyan, amilyennek az ifjúságnak lennie kell, és képtelen lesz kultúránk megőrzésére.”⁴³

Az eltelt, világháborúkat átívelő, viharos évszázadról aligha állíthatjuk, hogy a „gyermek évszázada”, az ifjúság virágkora lett volna. Drámai változások, pusztító háborúk, megdermedt társadalmi viszonyok tépázták ezt az időszakot, amelyben mintha nem jutott volna elégséges erő és figyelem a korszak fiataljaira. Még akkor sem, hogy éppen ezeknek az eseményeknek a fiatalok voltak a legfőbb hordozói, meghatározó „kivitelezői”, elkövetői és áldozatai egyben. A korszak fiataljai ugyanis – akár akarták szülei megszületésüket, akár nem – ahogy „belenőttek” a felnőtt világukba, rögtön egy sor kényszervizony közé keveredtek és azonmód részt kellett venniük a frissen birtokba vett fiatal felnőtt koruk különféle eseményeiben. Nagyon nem lehetett kibújni alóla senkinek, és szinte minden a bőrükre ment, vagy azonosultak, vagy éppen szembehelyezkedtek a történésekkel. A korszak fiataljai háborúk terheit cipelhették, társadalmi rendszereket rengettek meg. Belesodródta a különféle – általuk gyakran nem igazán értett, de így még inkább – visszafordíthatatlan helyzetekbe, és aztán sorsukat így végletesen meghatározta a korszak. Eközben sose

43 Egy babiloni agyagtáblán áll ez a szöveg, amelyet 3000 évesre becsülnek (Watzlawick et al 1990:63).

tapasztalt módon, kritikus tömegben választották elődeik generációs értékeinek megtagadását és saját, akár hagyománynélküli világuk megteremtését.

A századnyi közelmúlt több mint zaklatott eseményei azokkal a következményekkel jártak még, hogy – éppen, mert egyre inkább a résztvevő fiatalokon múlt, hogy miképpen alakulnak, netán végződnek a különféle helyzetek – a fiatalok egyszerre fontosabbak lettek, létük és viszonyuk a korszak történéseihez meghatározókká váltak. A kor ifjainak nagy része számos jelét érzékelhette annak, hogy a felnőttek egyszerűen számolnak velük, sőt arra törekcsenek, hogy bevonják őket egy-egy hatalmi elképzelésük szolgálatába, mind politikai téren, mind a kutatás, a pedagógia, a szociális munka vagy a kultúra területén.

Ifjúságpolitika

Az I. világháború előtt

Hazánkban ifjúsági szervezetekről és az ifjúságpolitika gyökereiről a XIX–XX. század fordulójától beszélhetünk (bár a mozgalomtörténet legendáriuma számon tartja a Rákóczi fejedelemhez hű „nemes ifjak társaságát” is, s 1868-ban is adtak ki az iskolai önképzőkörök működését szabályozó rendeletet, de a diákok iskolán kívüli egyesületekbe történő belépését ekkor még tiltották), amikor olyan jótékonyasági szervezetek alakultak meg, amelyek szabadidős elfoglaltságot biztosítottak fiúknak és fiatal férfiaknak, lányoknak és fiatal nőknek (leginkább elkülönítve őket egymástól) (Worrel 2014). Az ifjúság tényleges egyesületalapítási joga is a század fordulójától volt lehetséges, ekkor kezdeményezték az iskolák melletti ifjúsági egyesületek, olvasókörök létrehozását, de ezt végül is csak az egyházi iskolák nem egész 4, az állami iskolák 22%-a teljesítette (P. Miklós 2006). Ne gondoljunk azonban a mai szervezetalapítási szabadságra, a kérelmek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba és a Belügyminisztériumba kerültek jóváhagyásra és engedélyezésre. 1907-től a kultusztárca a tanoncok szerveződéseit is kezdte engedélyezni, ugyanakkor a század elejei ifjúságmozgalom rendeleti úton igyekeztek betiltani (P. Miklós 2006). Miután a tanoncok is szervezkedni kezdtek, mégis megtiltották nekik az egyesületi belépést. A szociáldemokrata mozgalom nemzetközi mintára életre hívta a Gyermekbarát Mozgalom (Gergely – Ólmosi 1997). A századforduló legjellemzőbb szerveződés-típusai az egyházi szerveződések, az ifjúságmozgalomok,

valamint – néhány sajátos hazai kezdeményezés után (Vándordiákok, Szittyák) – 1910-től a cserkészlet.

A XIX. században az állam felismerte a gyermekbűnözés jelentőségét is, és megkezdte az ezzel kapcsolatos első lépések megtételét. Fiatal bűnelkövetők esetében az ún. javítónevelést próbálták érvényesíteni, az első javítóintézet 1884-ben nyílt meg Aszódon a fiúk, és 1899-ben Rákospalotán a lányok részére. Az átnevelés sajátos formája az úgynevezett „pártfogó felügyelet” volt, amely a büntetésüket már letöltött fiatalokkal, az úgynevezett „utógondozottakkal” foglalkozik (Czirják 2008). Fontos, hogy az 1901. évi VIII. tc. az elhagyott és talált gyermekek gondoskodásba vételét is állami feladattá tette, kimondva, hogy nem hagyatkozhat senki kizárólag a jószándékra. A fiatalkorúak eltérő büntetőjogi kezelését 1908-ban már törvény mondja ki (XXXVI. Törvénycikk, I. Büntetőnovella). Ennek értelmében a büntetőjogi felelősség alsó korhatára 12. életév volt, fiatalkorúnak minősült, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 12. életévet meghaladta, de a 18-at még nem. Amennyiben az elkövetéskor a gyermek a 12. életévet még nem töltötte be, akkor nem lehetett ellene büntetőeljárás indítani. A fiatalkorúakat nem lehetett halál- és fegyházbüntetésre ítélni, a velük szemben alkalmazott büntetési formák: dorgálás, próbára bocsátás, javító nevelés, vagy fogház és államfogház lehetett. Ez a törvény vezette be a felfüggesztett büntetés jogintézményét is. 1913-ban külön bíróságot állítottak fel fiatalkorúaknak (VII. törvénycikk, Bódizs 2013), amelynek ítélezési feladatain túl gyermekvédelmi és közigazgatási funkciói is voltak (Balogh – Tóth 2010). Sajátos értelemben, de itt jelenik meg először a prevenció, mint munkamódszer: a bíróság maga kényszeríthette fenytésre a szülőket, hogy a gyermekük ne kerülhesen bűncselekmény közelébe (Balogh – Tóth 2010).

Két világháború között

A világháború után az 1918-as őszi forradalom eufóriája miatt a hatalom kénytelen volt engedélyezni a 13–14 évesek iskolaközi szervezetbe való belépését (Joó 2007). A tanács hatalom liberalizálta a szervezetalapítás lehetőségét, de az azt követő megtorlás az 1918 előtti állapotokat állította vissza. 1922-től igazgatói engedéllyel lehetséges volt a sport- és ifjúsági szervezetekben való részvétel. Sőt, a húszas években a magyar katonai vezetés is rátaht a fiatalokra: a békeszerződés „fájdalmi” és a revans vágyának reményében test- és fegyvergya-

korlatokat szerveztek (Nagy 2007). 1920-tól nem lehetett honvédelmi érdeket, közerkölcsöt, jó ízlést, közrendet sértő filmeket vetíteni (Joó 2007). Csak az „irodalmi értékeket” képviselő munkákat engedélyezték, a szemléletformálás okán cenzúrázva a fiatalokhoz eljutó információkat. Úgy gondolták, hogy az államnak biztosítania kell a vallásos nevelést, mert a „vallásos alattvalók könnyen kormányozhatók, nem lázadoznak” (Joó 2007). A „kulturálfőlény-koncepció” miatt igyekeztek csökkenteni az analfabetizmust, emellett megkezdődött a katonai jellegű kiképzés, amelyet összekötöttek az iskolán kívüli művelődéssel, a levante- és egyéb ifjúsági egyesületek létrehozásával. Az elméleti foglalkozásokon belül a vallásos és hazafias nevelést, a gyakorlati foglalkozások során a testnevelést és a katonai kiképzést erőltették (Joó 2007). Minden iskolában kötelezővé tették a testnevelés oktatását, kötelezve minden 12-21 éves fiút. Ennek célja a békeszerződés által megtiltott védkötelezettség pótlása volt. Emellett fontos tényező volt az is, hogy a nemzeti gondolkodásban jelentős helyet foglaljanak el a magyar katonai múlt, mentalitás és az egykori sikerek romantikus emlékei (Kerepeszki 2010).

A katolikus egyesületi élet mind az országban, mind a visszacsatolt Észak-Erdélyben virágzott, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) 1940 táján 100.000-es taglétszámmal, 35.000-es népfőiskolai képzésen résztvevővel rendelkezett (Teleki 2005). Nemcsak a fiúkat, de a lányokat is alávetették a haza és család szolgálatának. A Magyar Anya feladatait a „hagyományos női erények” szellemében honvédelmi és vallásos feladatokként értelmezték: a testedzés, betegápolás, elsősegély, hazaszeretet, a háziasszonyi-szerep oktatása volt elsődleges. A Katolikus Lánykörök Szövetsége (KALÁSZ) és társai is a „keresztény, családközpontú anyát és feleséget” tekintették mintának. 1935-től bevezették a kötelező imádságot, s a magyar formaruhát, mivel a magyar ember „magyaros ruhát visel, magyaros stílusú lakásban lakik, magyar nótát énekel”, és az erkölcsi értéke is a magyarságot képviseli (Joó 2007). 1939-től a diákoknak kötelező volt a levanteség, s 1942-től a leventerendület szigorítása tovább korlátozta a fiatalok egyesületalapítási jogát, valamint minden politikai tevékenységet megtiltott. A korszak legjellemzőbb szerveződése az egyre militarizálódó leventecsapatok voltak. 1921-ben alakul meg a magyar Ifjúsági Vöröskereszt (6-18 éves korúakat tömörítve), amely 1936-ban kezdeményezte az „anyák napja” ünnep emelését. Illegálisba szorultak az antifasiszta

ifjúsági mozgalmak, amelyek időnként szórványos fegyveres akcióikkal adtak hírt magukról.

II. világháború után

A világháború után újonnan megszerveződő pártok kiemelt figyelmet fordítottak a fiatalokra. A gombamód szaporodó ifjúsági szervezetek, egyletek, körök és szövetségek (jobb- és baloldaliak egyaránt), rétegszervezetek sok szállal kötődtek a politikumhoz, olyannyira, hogy a szervezetek a pártcsatározások színterévé váltak (Kiss 2006). A jelentősebb pártok mindegyikének ifjúságpolitikájában megmutatkozott az a szándék, hogy átfőrmálják az ifjú generáció (politikai) gondolkodását, emellett úgy gondolták, hogy amelyik párt megerősödik a fiatalok körében, az képes lesz hatalmon maradni. „Aki az ifjúság, azé a jövő” – tartották. Az ifjúsági szervezetekre ható politikai nyomás folyamatosan erősödött, a pártok megkezdték az ifjúság és szervezeteik kisajátítását. A kommunista párt részéről megfogalmazódott az az elképzelés, hogy egy egységes, minden demokratikus szervezetet tömörítő szervezetet kell létrehozni (amely persze e párt irányítása alatt állt volna), a MADISZ-t (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség). A két baloldali párt háborús ifjúságpolitikája azonban – bár voltak rokon vonásaik – a szociáldemokraták önállóságra, autonómiára való törekvései miatt is eltávolodott egymástól, ezért ez utóbbiak elutasították a kommunistákkal való közös ifjúsági szervezet létrehozását. 1944. október 15-én, a már felszabadult Szegeden megalakult a Kommunista Ifjúsági Szövetség, s megalakult a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja is (Gál – Szarvas 1981). Célként a munkás- és diákifjúság élet- és lakáskörülményeinek javítása és a tanonctörvény elfogadtatása, valamint az „antidemokratikus nevelés” felszámolása volt (Csikós – Tóth 1986).

A háború után megpezsdülő ifjúsági élet a szervezetek három típusát alakította ki. A pártifjúsági szervezetekhez, a rétegszervezetekhez és az egyházi szervezetekhez tartozó mintegy félmillió fiatal kb. a fele volt a teljes korosztálynak (1,2 milliányi volt a 15–24 év közötti népesség) (Nagy 2007). Az 1946 elején életre hívott Magyar Ifjúság Országos Tanácsában (MIOT) tíz ifjúsági szervezet vett részt, ami példa nélküli volt a magyar ifjúságügy történetében. A MIOT megalakulásával a kommunisták lépést tettek elszigeteltségük megszüntetésére (Csikós – Tóth 1986). Bár a MADISZ-t is fenntartották, mint „pártoktól független” ifjúsági szervezetet – ter-

mésztesen kommunista irányítás alatt –, maga a MIOT teljes mértékben átvette a MADISZ szerepét. 1946 elején létrejött a Baloldali Blokk, s ezzel együtt a MIOT-on belüli jobboldali szervezeteket az ún. „szalámitaktikával” kezdték el felszámolni: megvádolták a leginkább jobboldali szervezeteket demokrácia-ellenességgel, fasizmussal (párhuzamosan a Független Kisgazdapárt felszámolásával), majd folytatták a jobbközép szervezetekkel. A „reakciós szervezeteket”, a KALOT, a KALÁSZ csoportjait a kommunista belügyminiszter rendeletileg oszlatta fel. Az ifjúsági szervezeteket 1948-tól egyre inkább a Magyar Ifjúság Népi Szövetségbe (MINSZ) való belépésre kényszerítették (Csikós – Tóth 1986). A magyar gyermekmozgalmak is fokozatosan a kommunista párt befolyása alá kerültek – összeköthető ez a civil társadalom ezidőtáji általános bukásával (Ágh 1990) – a Magyar Cserkészszövetséget feloszlatták, s 1946 őszén Karácsony Sándor és Jánosi Sándor vezetése alatt létrehozták a „rendszerkonform” Magyar Cserkészfiúk Szövetségét. A cserkészek azonban meglehetősen jól szervezettek voltak, s 1948-ban, amikor a cserkészfiúkat beolvasztották az úttörőmozgalomba, erős befolyást szereztek.

Persze az úttörőmozgalom nem csak a politika eszköze volt, de maga is létező entitás. Az iskolán kívüli tevékenységi rendszert érvényesítő, a nemzeti eszmét (pl.: a centenáriumi 1948-as) és a szovjet típusú „világforradalmat” egyben vállaló szervezetet fokozatosan bekebelezte, elszürkítette, a konzervatívizmusba süppedő bürokratizálódó iskolai világ. Óvatos reformokkal 1953 után próbálkoztak a mozgalom vezetői.

Nem megkerülhető a népi kollégiumok mozgalmának hatása (NÉKOSZ). Bár a kollégiumi mozgalom Györfly István nevével 1939-ben alakult, csak a háború vége után teljesedett ki, s tényleges mozgalmi felfutása mindösszesen három évet tartott. A demokratikus korszak felszámolásával, a Rajk-perrel hamvába halt, de az első generációs értelmiségiek szellemi otthonaként szolgáló, öngazgató és tehetséggondozó népművelő hálózat a háború után feltápáskodó országban 160 kollégiummal és 10.000-nyi fiatallal példa lett. „Nem lett belőle nemzedék, csupán annak ígérete, de generációjára mégis ráütötte a maga bélyegét” (Pataki 2005:11, vö.: Mannheim generációs logikájával). Ugyanakkor a NÉKOSZ – miközben maga is áldozat volt – egy állomás volt a pártállami hatalomátvételben. Az sem tekinthető véletlennek, hogy legjobb személyiségei rendre feltűntek a reformokat követelő ifjúsági, sőt politikai megmozdulásokban (Petőfi

Kör, 1956), sokan a későbbi ifjúságszociológia, ifjúságkutatás megalapozó úttörői lettek.

A szalámitaktikától a gyerekszervezetek befolyásolásán át az egységsszervezet létrehozásáig tartó folyamat a kommunista párt szándékai szerint történt. A párt – a nagypolitikában leszámolva ellenfeivel, ami egyben a többi pártifjúsági szervezet megszűnéséhez is vezetett – létrehozta a rétegszervezeteket, amelyekben a parasztfiatalok, a munkásfiatalok, a gyerekek tömörültek (és amelyek képviselték a pártideológiát a szervezetekben). A rétegszervezetek csupán a MINSZ tagozataiként működhettek, szemben a korábbi független szervezetek vs. MINSZ ernyőszervezet szabadabb koncepciójával. A tagozatok kevés önállósággal rendelkeztek, alapszabályuk, tagkönyvük is közös volt (Gál – Szarvas 1981; Molnár 1981). A MINSZ két és fél évig működött, a Párt iránymutatásai alapján irányította a rétegszervezeteket. 1950-ben megalakult a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) mint egységes ifjúsági szövetség, amely már magába olvasztott a valamennyi gyerek és ifjúsági szervezetet (átvéve a MINSZ szerepét). A DISZ céljai között a Szovjetunió és Sztálin iránti hűség, a Párt és Rákosi iránti szeretet, a Párt vezető szerepének tudatosítása; az „internacionalizmus szellemének fokozása”; az imperializmus meggyűlöltetése; a „pacifizmus, vagányság, jampeccség szellemének kiirtása”; a természettudományos oktatás kiterjesztése (amellyel az egyház hitre épülő tanításai cáfolandók); a fiatalság szocializmus építésére való nevelése; a munkásosztály vezető szerepének tudatosítása volt (Kiss 2006; Petrus 1984).

Ekkorra a kommunista párt ifjúsági téren teljes sikert aratott, elérte célját: sikerült véghezvinni az ifjúság egységes szervezetbe tömörítését (a központi irányítás alatt álló, életkori rétegződés szerint megszóló, de egységes egész alkotó szervezetek tömörítése leginkább a diktatúra sajátja). A marxizmus-leninizmus alapjain a szocializmus építését célul kitűző DISZ 1955-ben létrehozta saját nemezisét, az '56-os forradalom egyik bölcsőjét: 1956 októberében, a forradalom előszeleként elkezdtek újjáalakulni a világháború utáni ifjúsági szervezetek (pl.: Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége – MEFESZ). A forradalom leverése után az egyik fő felelősnek „a jobboldali, revizionista nézetek megtűrése miatt” a DISZ-t kiáltották ki (mindamellet, hogy magát az ifjúságot is politikailag megbízhatatlannak minősítették). 1957 tavaszán megszervezték a párt ifjúsági tömegszervezeteként definiált Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetséget (KISZ), s az 1956-ban alakult független szervezeteket beolvasztották a KISZ-be. 1957-ben kormányhatározat nyilvánította

ki, hogy a KISZ az egész magyar ifjúság képviselőjének tekintendő (Kiss 2006).

A Kádár-éra puha diktatúrája fölfedezte ugyan magának az ifjúságot, de pusztán politikai befolyásának megszilárdulását, annak fenntartását látta benne. Miközben nem kevés, az ifjúság számára kedvező intézkedés született (munkaügyi, egészségügyi, kulturális, szociális kedvezmények), magukat a fiatalokat a rezsim nem hallgatta meg. Amolyan felvilágosult abszolutista gondolkodása miatt egyként osztotta a javakat, s a „gondoskodásért” cserébe elvárta a fiatalok illő betagozódását a társadalomba, a politikai rendszerbe (Kiss 2006). Valójában nem tudta, mit akarnak, érznek a fiatalok, de tulajdonképpen nem is nagyon érdekelte. Besorolta életüket a magasabbrendűnek ítélt társadalmi célrendszerbe, s ily módon kiskorúsította az ifjúságot. A kormányzat gyermekekkel és fiatalokkal összefüggő feladatait pedig az ifjúságról szóló 1971. évi IV. törvény foglalta keretbe. A törvény elsősorban magáról az ifjúsági korosztályról szólt, de részletezte a felnövekvő generációk társadalmi szerepvállalásának lehetőségeit, intézményeit egyértelműen a KISZ-hez és az Úttörőszövetséghez mint az ifjúság egységes politikai-társadalmi szervezeteihez kötve azokat. A törvény tulajdonképpen békés társadalomképet sugall, ahol a fiatalok megtalálják helyüket a társadalomban, hiszen céljaik (fiataloké és a társadalomé) közös: a szocializmus építése, amelyért minden fiatalnak latba kell vetnie erejét. A jogszabály sorra veszi a család, az iskola, a fegyveres erők, a gyermek és ifjúságvédelem, a sport és művelődés, a szociális ügyek és az egészségvédelem feladatait. A szocialista emberre formálásban kiemelt szerepe van a munkának – mondja a törvény. A IV. fejezet szól a részvételről,⁴⁴ a VII. fejezet pedig az ifjúság társadalmi szervezeteit, azaz a fiatalok nevében fellépő szervezeteket: az Úttörőszövetséget és a KISZ-t határozza meg.

A végrehajtásról szóló (1043/1971 (X.2.) Kormányhatározat szerint a tárcák és a KISZ legalább két évente meg kell vizsgálják az ifjúság helyzetét. A feladatok koordinálása és ellenőrzése az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács (OIOT) lett hivatott, a helyi tanácsok pedig ajánlást kaptak, hogy hozzanak létre állandó ifjúsági bizottságot. A 17 pontból álló „cselekvési terv” alapján többek közt létrejönnek az Akadémia, a felsőoktatási intézmények és a társadalmi szervek ifjúságkutató intézményei. A kormányhatározat szerint két évente helyi ifjúsági parlamentet kell összehívni, biztosítani kell

44 Bár itt a részvétel 1971-es értelmezése jelent meg, amely korántsem azonos a rendszerváltás utánival.

az Úttörőszövetség és a KISZ helyi működési felteteleit és szélesíteni a helyi szervezetek hatáskörét. Intézkedés történik a fizikai dolgozók gyerekeinek tanulási körülményeiről, a képzési színvonal emeléséről, a munkába állás első öt évéről, a munkahelyi továbbképzésről. Döntés születik a közművelődési intézmények és a média feladatáról a fiatalok „szocialista nevelését” illetően, a szabadidő felhasználásáról és az ifjúsági turizmus fejlesztéséről, az „egészséges életmódról”. (Ifjúsági szervezetnek tekintették az Úttörőszövetség és a KISZ mellett a szakszervezetek és a szövetkezetek helyi ifjúsági szervezeteit is). A szabály szerint ifjúsági egyesületet csak az OIOT elnökének véleménye mellett lehet alapítani.

Az 1961. évi Büntető Törvénykönyv megszüntette a fiatalkorúak büntetőjogának viszonylagos önállóságát, 14-18 év között jelölte meg az elkövetői korhatárt és csak nevelő célzatú intézkedések engedélyeztet (megrovás, próbára bocsátás) (Balogh – Tóth 2010). Sajátos, hogy az 1978. évi IV. törvény kibővítette a büntetések arzenálját: szabadságvesztés, feltételes szabadságra bocsátás, közérdekű munka, pénzbüntetés, közügyektől eltiltás, kitiltás, próbára bocsátás, javítóintézeti nevelés, pártfogó felügyelet (Balogh – Tóth 2010).

Az 1960–70-es évek változatlanága után 1981-ben a Budapesti Egyetemi Főiskolás Találkozó (BEFŐT) próba történt egy akkor még sikertelen szövetség (Független Ifjúsági Szövetség – FISZ) megalapítására. 1984-ben az állampárt ifjúságpolitikai állásfoglalása strukturáltabb, tagoltabb ifjúságpolitikát képzelt el, s megszüntette az „egy párt – egy ifjúsági és egy gyerekszervezet” elképzelést, módot adva más ifjúsági szerveződések létrehozására – legalábbis elméletben. Így a Vörös kereszt és az Országos Béketanács is legalísan végezhetett már ifjúsági munkát, s tapasztalható volt az erjedési folyamat a Magyar Úttörők Szövetségében is (Kiss 2006). Egyre-másra jöttek létre a „nem padosor alapon szerveződő” örsök, a nem osztályokat tömörítő rajok, s a nem iskolai, de akár nem is területi elven létrehozott úttörőcsapatok. Kísérleti programok indultak, a versenyekben, szaktáborozásokban, úttörőszajtóban különböző innovációk jutottak lélegzethez, s erkölcsi-anyagi támogatáshoz.

Létrejött a Szakszervezeti Ifjúsági Szövetség, a Magyar Diáksport Szövetség, a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének Ifjúsági Tanácsa, amelyek bár egyre jobban feszegették a rendszer kereteit, de azon belül maradtak. Egyre erősebb lett a világnézeti különbözőségét nyíltan vállaló vallásos bázismozgalom. Gyarapodott az erőszak-

mentességet gyakorló katonai szolgálatmegtagadók aránya, s a környezetvédelmi mozgalmak is egyre befolyásosabbak lettek. A kollégiumi és klubmozgalom is kinőtte önmagát: a leendő politikai pártok későbbi vezetőit találhatjuk itt. A rendszerváltást megelőző, egyre szabadabb légkörben a KISZ is folyamatosan veszített legitimitásából, s egyre újabb alternatív mozgalmak, szerveződések jelentek meg. A KISZ végül – az utolsó pillanatban vagy azután – átalakult a Demokratikus Ifjúsági Szövetséggé (DEMISZ), amely hamarosan kiüresedett. Tetemes vagyona kézen-közön eltűnt, maradékát a rendszerváltás után a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítványba és a megyei gyermek és ifjúsági alapítványokba vonták össze.

Ifjúságszociológia

Két kutatási tevékenységformát nevezhetünk „ifjúságszociológiának”. Az egyik a különböző társadalmi jelenségeket vizsgáló munkák ifjúsági generációs szeletének feltérképezése és (másod)elemzése, a másik a kifejezetten az ifjúsági életszakaszban élő fiatalok társadalmi helyzetének feltárására tervezett és lebonyolított szociológiai felvételek halmaza.

A magyar szociológia ellentmondásos történetében az ifjúságügy szaktudományos vizsgálata a kezdetektől releváns kérdésként merült fel, ugyanakkor a második típusú, szisztematikusan tekinthető kutatásokra sokáig kellett várni. A legtágabban értelmezett érdeklődési mezőben, zömmel politikai vagy egyházi intézmények, esetleg kulturális szereplők által kezdeményezett fiatalok világának valóságközelibb ismerete iránti, szociológiai szempontból laikus igény vezette a döntéshozókat a szakmailag nagyon vegyes színvonalú kutatások elindítására, támogatására, netán elrendelésére.

A szociológia történetében a generációs metszetek iránti érdeklődés világszerte a társadalmi szerkezet és az életmód egymástól nagyon nehezen elválasztható témaköreiben vált elsősorban intenzívebbé. Ezek voltak azok a szakszociológiai témakörök, ahol látványosan és szükségszerűen váltak el az életkori pozíciók egymástól, a generációkon belüli differenciált helyzetek és a települési, rétegződési, képzettségi és jövedelmi sajátosságok erős hatása ellenére is.

A fiatalok iránti felszínes érdeklődést messze meghaladó koncepcionális ifjúságszociológia számára a generációs élethelyzetek valóság-hű feltárása nem végeredmény, hanem kiindulópont az egyes ifjúsági csoportok társadalmi integrációs folyamatainak a vizsgálatához. A legnagyobb nehézséget vitathatatlanul mindig az jelenti, hogy a társadalmi reprodukció a hagyományos szociológiai kutatási témák mind-egyikét érinti, tehát az ifjúsági integráció feltárásához egy minden viszonyrendszeren keresztülfekvő komplexumot kell a részterületekből szintetizálni.

Utóbbira viszont csak szisztematikusan tervezett, átfogó program képes, amelyből addig csak egy volt a magyar szociológia rendszerváltást megelőző történetében.⁴⁵ Persze ez nem jelenti azt, hogy a többi kutatás nem volt fontos adalék, hiszen minden szakmailag megfelelő részvizsgálat, vagy bármely, nem ifjúsági mintán elvégzett, de a fiatalokat is érintő kutatás színvonalas másodelemzése is értékes hozzájárulás lehetett a valóságelemek feltárásához.

A kezdetektől a mai napig minden ifjúságkutatási program vagy vizsgálat küzdött és küzd alapvető fogalmi kérdésekkel. Nem véletlenül ezek közül éppen az ifjúság definíciója jelent szinte kutatásról kutatásra újra induló vitatémát. Koncepcionálisan mindig két megközelítés ütközik. Az egyik élethelyzetekhez kötné a fogalmat, a másik csak életkori határokat vonna a kategória köré. Bármelyiket fogadják is el a kutatók, felelősen előkészített vizsgálatokban a kettőnek a kompromisszumára kellett/kell jutni. Ezután következik a fogalomépítés második fázisa, amikor az élethelyzetek körét kell megvonni, és az életkori határokat ehhez kell hozzárendelni.⁴⁶

A legtágabb horizontú és a legmesszebbre vezető, majdnem kilencven éve folytonosan zajló elméleti vita a generációk, nemzedékek, kohorszok és az ifjúságfogalom közötti összefüggések kereséséből táplálkozik. Ennek a folyamatnak a gyökere a múlt századelő nagy magyar társadalomtudományi pezsgésében keresendő. *Mannheim Károlynak* 1928-ban a *Kölner Vierteljahrshefte*-ben megjelent, *Das Problem der Generationen* című tanulmánya először elemzett általános fogalommal életkori csoportokra vonatkozó szociológiai kérdéseket.⁴⁷

Az ekkor már 1919-től Karl Mannheim néven heidelbergi (később frankfurti) német (1933-tól angliai) szociológusként alkotó tudós, akit a világ összes szociológusképzésén a tudásszociológia atyjaként tanítanak, igen erős inspiráló hatást gyakorolt az évtizedekkel később nagy intenzitással fellángoló generációs vitákra azzal, hogy teoretikusan vetette fel a generációk szerveződésének szociológiai kérdéseit.

45 Ez volt a később ismertető, 1981-ben indult akadémiai ifjúságkutatási főirány.

46 Azokban a kutatásokban, ahol meghatározott helyzetű, zártabb fiatalkori csoportok jelentik a vizsgálat alanyait, és nem általában az ifjúság, a vita mindkét eleme leegyszerűsödik. De fontos lehatárolási kérdések így is maradnak, csak szűkebb mezőben.

47 Az ekkor már 1919-től Karl Mannheim néven heidelbergi (később frankfurti) német (1933-tól angliai) szociológusként alkotó tudós, akit a világ összes szociológusképzésén a tudásszociológia atyjaként tanítanak, igen erős inspiráló hatást gyakorolt az évtizedekkel később nagy intenzitással fellángoló generációs vitákra azzal, hogy teoretikusan vetette fel a generációk szerveződésének szociológiai kérdéseit.

**Lehetőségek és ellehetetlenülések,
kutatóműhelyek és kutatások – A magyar
szociológia huszadik századi sorsa és az
ifjúságszociológia**

A magyar szociológiának abban a két korszakban (1900–1919 között, illetve 1963-tól máig), amikor intézményesült keretek között végeztek a tudósok elméleti munkát és empirikus kutatásokat, mindvégig jelen volt az ifjúsági élethelyzetek valóságának a megismerésére irányuló igény. A két korszak természetesen semmilyen módon nem vehető össze. De az ifjúságszociológia lehetőségei és időszakos ellehetetlenülései szorosan összefonódtak a magyar szociológia sorsával.

A századelőn még nemzetközileg is a kezdetén járt a szociológia a szaktudománnyá válásnak. Az akkori nagy magyarországi társadalomtudományi aktivitásban⁴⁸ résztvevők munkásságának a szemléletét járta át egyre markánsabban a későbbi viszszatekintők számára már egyértelműen szociológiai felfogás, amit az érintettek zöme nem választott el gondolkodásában a társadalomelméleti, jogi, politikai elemzési mozzanatoktól. Az elvégzett munka értékét és tudományos színvonalát az utókor megbecsülése mellett az ebből a társadalomkutatói körből kikerült számos emigráns tudós sikeres karrierje és nemzetközi elismertsége is bizonyította.

Többségük eleve az 1880-as években született fiatal volt, nem véletlenül szerveződtek informálisan tovább a szűkebb Vasárnapi Körben, és a tágabb, radikálisabb, politizálóbb diákegyesületben, a Galilei Körben (Polányi Károly, de Rákosi Mátyás is a tagjai voltak).

A tanulmány magyarul 1969-ben jelent meg *A nemzedéki probléma* címen a Huszár Tibor és Sükösd Mihály által szerkesztett *Ifjúságszociológia* című válogatásban. Az amúgy nem túl nagy hullámokat vető kötetből ez a mű lett maradandóan befolyásoló erejű a későbbi hazai kutatások számára, amikor az egyes programoknak és vizsgálatoknak meg kellett küzdeniük a generációs metszetek értelmezésének korántsem egyszerű, és időről időre természetesen aktualizálódó kérdéskörével. A vitákat befolyásolják, néha inspirálják, időnként viszont kifejezetten dezorientálják a „történelmi generációkról” zajló, nem a szociológia tudományos logikáját követő, sokszor kifejezetten politikai jellegű diskurzusok.

48 1900-ban indult el a *Huszadik Század* folyóirat, amelynek alkotói gárdájára építve alapították meg a *Társadalomtudományi Társaságot* 1901-ben. A két intézmény integrálta a társadalomtudományi progresszió minden fontos irányzatának képviselőit, sőt, 1906-os kiválásukig a konzervatívabb csoportokat is.

Az ifjúságügy szolgálatát ez a szociológus-társadalomtudós garnitúra a jövőorientált tudományos munka mellett az informális oktatástörténet egyik legizgalmasabb magyarországi fórumának, az 1904-ben indult munkástanfolyamokból 1906-ra kialakult Társadalomtudományok Szabadiskolájának⁴⁹ a működtetésével és aktív oktatói részvételével is szolgálta. Ide minden korosztály járhatott tanulni, de óriási szerepük volt az előadásoknak a fiatal munkások társadalomfelfogásának, tisztánlátásának alakításában.⁵⁰

A megalakulást követő években egyre többen kapcsolódtak be a képzésbe, ahol a következő időszak számos rendszerkritikus politikusa és aktivistája szerezte meg alaptudását. A népszerűség növekedésének jelentőségét mutatta, hogy egyes kormányzati körök már 1907-től próbálkoztak saját szabadiskolai képzéssel, mérsékelt sikerrel, hiszen az erre alkalmas tudósok és szakemberek zöme a Társadalomtudományi Társasághoz tartozott, vagy az ott megfogalmazott eszmékkel szimpatizáló természetű és műszaki szakértő volt. A képzési formát, az időnkénti adminisztratív próbálkozások⁵¹ ellenére, csak a világháború morzsolta fel.

Annak ellenére, hogy a korszak szociológusai még az elemi szaktudományi módszertani fejlődés előtti időkben működtek, már próbálkoztak empirikus felvételekkel, többek között az egyetemisták életmódjáról is. De nem ezek a kísérletek voltak korszakosak munkásságukban, hanem a társadalomtudományi „szemléleti forradalom”, amivel

49 A működtető személyi kört és a képzési programot ld. Horváth 1974.

50 A fiatal munkanélküli munkásként előadásokat hallgató Kassák Lajos írta visszaemlékezésében: „S milyen különös hely ez, egészen más, mint az én gyerekkori iskolám. ... Nem a tanárok és tanítványok voltak itt együtt, egyszerűen csak emberek, tudományt ismerők és tudományra szomjazók. ... Nem lármáztak és nem handabandáztak és nem nyafogtak és nem fenyegetőztek, s mégis, ami itt elhangzott, a jelen szigorú bírálata és a jövő bizalmat keltő ígérete volt” (Kassák 1983:546-547).

51 A megalakuláshoz szükséges engedélyt az 1906-ban regnáló koalíció egyik furcsa figurája, Kristóffy József belügyminiszter adta meg, ezzel megszűntek az addig rendszeres, a munkásképzést erő rendőri zaklatások. Jól mutatja a koalíciós kormányzat jellegét, hogy később is előfordult a szabadiskolával kapcsolatban olyan eset, amikor Apponyi nem engedélyezett valamit, azt Kristóffy megadta (Horváth 1974).

nem véletlenül vívtak ki politikai támadásokat.⁵² Párhuzamosan mindezzel a nemzetközi hírv magyar Gyermektanulmányi Mozgalom interdiszciplináris gyermek-, család-, és iskolaképében hangsúlyosan jutott érvényre a szociológiai nézőpont.

A két világháború között a fentiekből is következően nem volt intézményes szociológiai tudományos tevékenység az országban. A korszak társadalmáról az irodalmi és a tudományos szociográfia adott hírt az utókoroknak.⁵³ Mindkettőből bőségesen kiszűrhető volt számos, az ifjúság különböző csoportjaira, főleg a parasztfiatalok – különösen a gyermekek (Illyés Gyula: *Lélek és kenyér*, Kiss Lajos: *Szegény emberek élete*, *Szegény asszonyok élete*, Németh László: *Medve utcai polgári*, Kodolányi János: *Ormánság*) – egyes rétegeinek helyzetére vonatkozó szociológiai következtetés. Éppúgy, mint a pedagógiai irodalom társadalmilag legérzékenyebb műveiből.

A szociológia újjáélesztésére 1945-ben felvillant reménysugár történelmileg nagyon hamar kialakult. Már a koalíciós időkben is politikai csatározásoknak⁵⁴ a színtere egy, a szociológia megújítására hivatott budapesti egyetemi oktató- és kutatóhely létrehozásának és vezetésének a kérdése. A bölcsészkar dékánja még a Londonban élő Mannheimnek is küld felkérést a tanszék vezetésére, ezzel próbálva kivédeni a politikai befolyást, de a tudós lakonikus elzárkózása ezt az utat gyorsan lezárta.

Bő egyévnnyi küzdelem és huzavona után a fiatal, de már komoly élettapasztalattal rendelkező, szoci-

áldemokrata Szalai Sándor kapta meg a tanszéket, aki Társadalomtudományi Intézetként működteti az oktatási és kutatási egységet, amely néhány évig emlékezetes műhelyként készül betölteni szociológiai történeti szerepét, de a sztálinista erők teljessé vált hatalomátvétele mind a szociológiának, mind Szalai Sándornak hosszú időre megpecsételi a sorsát.⁵⁵

Így újabb megszakítotttság következik a hazai szociológiai történetben, anélkül, hogy a korszaknak az ifjúság megnyeréséért, majd „bedarálásáért” folytatott nagyon intenzív társadalmi-politikai küzdelmeiből bármi is visszatükröződhetett volna szociológiai kutatásokban.⁵⁶ A szociológia rehabilitációja párhuzamosan haladt a kádári konszolidációs folyamatokkal. A hatvanas évek elejének szakmai és politikai vitái az utókor számára meglepően élénkek voltak az „újjáélesztés” tényéről és mikéntjéről. Miközben a döntéshozatal körüli küzdelmek zajlottak, egyes szakmai és tudományos műhelyekben, amelyek más szakterületeken működtek, számos kutatás indult szociológiai szemléletet is magában hordozva. A pedagógiai, jogtudományi, közgazdasági, kriminológiai és társadalomelméleti munkák hosszú sorában lelhetjük fel ennek nyomait. A minőség sajátos garanciája számos esetben az, hogy a konszolidációval egyidőben még parkoló pályán levő kiváló tudósok és gyakorlati szakemberek, adott esetben szakmájuktól elütő intézményekben, elvégeznek meghatározó, néha új korszakot nyitó kutatásokat és alapműveket publikálnak (pl. Kériné Sós Júlia).

Példaként említhetjük Gázsó Ferenc, Pataki Ferenc és Várhegyi György mára méltán legendássá nemesült kutatását és könyvét a diákéletmódról.

52 Lásd különösen a Pikler Gyula és Somló Bódog jog-szociológus professzorok elleni parlamenten belüli és kívüli politikai akciókat, a Társadalomtudományi Társaság elleni meg-megújuló támadásokat, végül a háború idején a Galilei Kör egyes aktivistái elleni büntető eljárást.

53 Az irodalmi szociográfia legismertebb alkotásai (Illyés Gyula: *Puszták népe*; Féja Géza: *Viharsarok*; Nagy Lajos: *Kiskunhalom*) nem szociográfiának íródtak, de az utókor számára felbecsülhetetlen jelentőségük van a kor Magyarországnak megismerésében. A tudományos szociográfia legjelentősebb művei (Szabó Zoltán: *A tardi helyzet*; Cifra nyomorúság, Kovács Imre: *Néma forradalom*; Erdei Ferenc: *Futóhomok*) tudatosan szociográfiai cíllal íródtak a falukutatásból kinövő nemzedék részéről. Erdei Ferenc: *Magyar paraszttársadalom* c. munkája pedig már részben szociológiai elemzése is a társadalomszerkezetnek.

54 Ebben az esetben a pártpolitikai mezőt tekintve a kommunisták, a szociáldemokraták és a parasztpártiak között zajlott a küzdelem, és részben ezt tükrözve a tudományos szférában a dogmatikus filozófusok támadták a szociológiát, mint tudományt is. Ebben a vitában már felbukkant a később nálunk is dogmává merevedő sztálinista tétel a „burzsoá áltudományról” (Szabari 2012).

55 A tanszéket bezárták, Szalai Sándort koncepció perben életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, amiből 1950 és 1956 között hat évet le is töltött (Szabari 2012).

56 A lefojtott indulatok 1956 októberi robbanásában a fiatalok különböző csoportjainak (különösen az egyetemistáknak, a szakmunkástanulóknak és a fiatal szakmunkásoknak, valamint a különböző státuszú katonáknak) kulcsszerepe volt, főleg november 4. után. Ennek a folyamatnak a történeti-társadalmi felfejtése mind a mai napig tart, a rengeteg, egyaránt érzelmeikkel teli '56 interpretáció, a személyes érintettségek bonyolult szövevénye mögött nagyon lassan bomlik ki egy többrétegű tudományos elemzés lehetősége. Ugyanakkor a harcokban, az emigrációban, a megtorlásban, az 1963 utáni nehéz talpra állásban érintett fiatal tömegek sorsa máig befolyásolja a magyar társadalmi struktúra alakulását, a közgondolkodás, a történeti és politikai tudat jelenkori állapotát. Nagyon hiányzik egy, a társadalmi mozgások értelmezésében elmélyülő történet-szociológiai feldolgozása az ifjúsági csoportok korabeli helyzetének, illetve az abban bekövetkező változásoknak.

Mind a vizsgálati módszereket, mind a feldolgozás szemléletét a szakmai megújulás kezdeti lépéseinek egyik legfontosabbikaként kezeli a pedagógia és a szociológia egyaránt (Gazsó – Pataki – Várhegyi 1971). Hasonló jelentősége volt Kulcsár Kálmán munkássága korai szakaszának, amikor a jogszociológiai elméletek feldolgozásával publikusan „viszszacsempészi” a szociológia fogalmát a magyar társadalomtudományba, egyben erjesztő módon hat a hazai jogelméleti gondolkodásra is (Kulcsár 1960).

Az informális szociológiai tudományos munkálatok mellett elindul az intézményesülés folyamata, természetesen minden tekintetben nagyon erős politikai kontroll alatt. Az egyik szál az Akadémia megújuló kutatóintézeti rendszerébe vezet, ahol 1963-ban létrehozták a Szociológiai Kutatócsoportot Hegedűs András, volt miniszterelnök vezetésével. Első alkalommal a magyar szociológiatörténetben nem egy átmeneti képződmény jött létre, hiszen a később MTA Szociológiai Kutatóintézetévé növekvő és avanszáló kutatóhely, minden időnkénti politikai, irányítási és szervezeti viszontagság ellenére, már 53 éve szolgálja a magyar társadalomtudomány ügyét.

A másik kutatóhely szerveződésének története némi hiteltelenséget szokott kiváltani az érdeklődő „kívülállók” (elsősorban külföldi kollégák és mai egyetemisták) körében, akik nem ismerik a kádári időszak aczéli tudománypolitikájának természetét. Az MSZMP KB *Társadalomtudományi Intézetének* (TTI) 1966-os létrehozása⁵⁷ magas színvonalú, nemzetközileg is elismert kutatóhely alapítását jelentette. A magyar ifjúságkutatás szempontjából kulcsintézménnyé vált az intézet. Az Ifjúság és társadalom csoport a hatvanas évek végétől a rendszerváltásig koordinátora és vezető szakmai fóruma volt a fiatal korosztályokkal foglalkozó tudományos vizsgálatoknak.

A hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje elhozta a szociológia egyetemi oktatásának és kutatásának a kezdetét is. Van, ahol csak a tárgyat tanítják, történelmi áttörésként, a nappali képzés tantervének részeként (ELTE ÁJK).⁵⁸ Van, ahol kemény küzde-

lemben elérik szaktudományuk egyetemi szakként elismerését (először levelező, majd nappali tagozaton is),⁵⁹ miként a tanszéki, aztán az intézeti keretek megteremtését is (ELTE BTK).⁶⁰ Később nagy jelentőségű önálló tanszéki műhely jön létre a Közgazdaságtudományi Egyetemen is. A kutatómunka az egyetemeken megszokott nehéz feltételek között is elindult, és főleg az értelmiségi pályák kutatása során születtek fontos adalékok egyes ifjúsági csoportok társadalmi integrációs esélyeit illetően. (E helyütt külön kiemelendők Ferge Zsuzsa nemzetközi jelentőségű rétegződésvizsgálatai).

Az intézményesült ifjúság-szociológia kezdetei a hetvenes években

A hatvanas évek második felében lezajlott magyarországi társadalmi változások, valamint az ország nyitottabbá válása, a diákmozgalmak hatása, az új zenei irányzatok beépülése a fiatalok kulturális fogyasztási szerkezetébe⁶¹ együttesen sokkal összetettebbé formálták az ifjúsági csoportok szerkezetét és életmódját. Erre az állampártnak is reagálnia kellett. A Központi Bizottság 1970 februárjában hozott ifjúságpolitikai határozata a tudományos ifjúságkutatás megszervezését is feladatként fogalmazta meg.⁶²

A politikai akarat végrehajtásának a politikai intézményrendszeren belüli része első lépcsőben a KISZ Központi Bizottságára hárult. Az ifjúsági szervezet intéző bizottsága döntött egy belső kutatóhely létrehozásáról. Így jöhetett létre 1972-ben a *KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja* (IKCS), ekkor még a közpon-

59 A TTI-ben, létrehozása után pár évvel, 1968–69-ben, Huszár Tibor szervezésében, az akkori magyar szociológia vezető reprezentánsainak oktatói részvételével, indítottak egy informális szociológusképzést, ahonnan az intézet későbbi vezető kutatóinak zöme kikerült (Gombár 2012).

60 Ezt a küzdelmet, valamint a későbbi látványos intézeti fejlesztést Huszár Tibor vezette.

61 A művelődésszociológia hazai kutatásait *Vitányi Iván* és munkatársai már a hatvanas években elkezdték. Ebben kitüntetett helyet kaptak a zene társadalmi hatásáról szóló vizsgálatok, közöttük a beatzenének és a slágerzenének, valamint a Kodály-módszernek a fiatalokra gyakorolt befolyását elemző munkák. A tárgyalt korszakban az ifjúság-szociológia szempontjából legfontosabb művelődésszociológiai munka Andrásy – Vitányi 1979.

62 <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek> Az ülés 2. napirendi pontja: „A párt ifjúságpolitikájának néhány kérdése” (a jegyzőkönyv 1-2., 38-163., 215-392. oldalai).

57 A létrehozás egyik indoka az volt, hogy ebben az időszakban a szovjet blokk európai országainak többségében az állampártok alapítottak saját társadalomkutató egységeket, vagy a politikai főiskoláikon, vagy attól függetlenül. A budapesti intézetet teljesen függetlenítették a politikai főiskolától, sőt, mindennapi működésében a párt KB apparátusától is. A TTI korai korszakában, a kialakult légkör különleges, kívülről elképzelhetetlen volt (Gombár 2012:25-32; egy későbbi periódusról Kéri 2012).

58 Ez Kulcsár Kálmán érdeme volt, aki végül 20 év múlva tudott önálló Jogszociológiai Tanszéket alapítani.

ti KISZ iskola egyik részlegeként.⁶³ 1974-től (nem függetlenül a kádári rendszerben lezajló, erős szovjet nyomásra bekövetkező reformellenes tendenciáktól – Földes 2015) a kutatócsoport átkerül a KISZ KB Politikai Képzési Osztályára, ahol szűkülnek és politikával telítettebbek lesznek a vizsgálati témák, növekszik a napi megrendelések száma, elsősorban aktuális ifjúságpolitikai kérdésekről szóló *közvélemény-kutatások* elrendelésével (Schiffer 1977).⁶⁴

Kutatási tematikájukban látszott a KISZ apparátusba integrálás szándéka: a címekben a szervezethez kötődő ifjúságpolitikai általánosságok fogalmazódtak meg, mint például: „A KISZ helye és szerepe az ifjúság nevelésének társadalmi tényezői között”. De az általánosságok ernyője alatt ténylegesen elvégzett vizsgálatok olyan címeket viseltek, mint „Munkásfiatalok az építőiparban” vagy „Az egyetemi hallgatók politikai beállítódása”.

Ugyanebben az időben kapott kutatási megbízást az Úttörőszövetségtől korábban sosem volt átfogó, szociológiai karakterű kutatásra a Vitányi Iván vezette Művelődéskutató Intézet (a kéziratban maradt, kritikus kutatási jelentést Andrassy Mária és Tibori Tímea jegyezte). A hetvenes évek végén az MTA Pedagógiai Kutatócsoportja maga vállalt átfogó, szociológiai eszközrendszerrel végzendő nagyszabású kutatást az úttörőmozgalomról (Hunyady – Majzik – Trencsényi 1980). Ugyanebben a műhelyben született Csőregh Éva lakótelepi fiatalokról szóló kandidátusi disszertációja (1978).

Ugyanakkor a társadalomtudományi, pedagógiai, pszichológiai kutatóhelyeken egyre több vizsgálatban születnek az ifjúsági élethelyzetek széles körét is bemutató eredmények. A Társadalomtudományi Intézet ifjúságkutató csoportja hivatalosan is a hazai kutatások koordinátorává vált. Ennek jelentősége tovább nőtt azután, hogy 1976-tól az ifjúsági kutatási témákban érintett kutatóhelyeknek középtávú terveket kellett megfogalmazniuk az országos középtávú ifjúságkutatói terv alapján. Az első ilyen középtávú program az 1972–1975 közötti volt, még szerény háttérrel, súlypontjában a munkásfiatalok helyzetének vizsgálatával.

63 A Rudas János vezette megalakulás körülményeit, a kezdeti időszakot és Schiffer Péter vezetővé történő kinevezését Diósi dolgozta fel (Diósi 2016).

64 A közvélemény-kutatások első hazai műhelye a Szeckő Tamás vezette Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatócsoportja volt. Az IKCS megalakulása idején már működött az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó és Közvélemény Kutató Csoportja is Békés Ferenc vezetésével.

Az 1976–1980 közötti középtávú kutatási terv már lényegesen szélesebb tematikai spektrummal rendelkezett, sokkal több kutatóhely vált érintetté, módszertanilag az előző ciklus tapasztalatai alapján jelentősen előre lépett az egész szakmai terület. A koordináló szerepet ellátó Társadalomtudományi Intézet ifjúságkutató csoportja öt nagy témakört vett fel a koncepciójába (Gazsó 1977). Kiemelt szerepet szántak a társadalmi struktúra és az oktatási-képzési rendszer összefüggéseinek, ezen belül főleg a közoktatási rendszer szociológiai sajátosságainak és a társadalmi-művelődési egyenlőtlenségeknek. A címek is tükrözik a kutatási szemlélet korszerűsödését, a módszertani felkészültség magasabb szintjét.

Az országos ifjúságkutatói főirány a nyolcvanas évtizedben

A rendszerváltás előtti magyarországi ifjúság-szociológia szakmai kiteljesedése az 1981-ben „Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások” címmel indult akadémiai kutatási főirány keretében⁶⁵ következhetett be. A főirány lehetőséget adott a fentebb említett átfogó, „keresztülfekvő” munkálatokra, az egész országot lefedő kutatóhelyi hálózat vizsgálta a fiatal korosztályok helyzetének komplex rendszerét. Már az 1982-es nagy nyíregyházi ifjúságkutatói konferencia, amely főleg még az előző időszak eredményeinek másodelemzéseiből építkezett, megmutatta, hogy az egész folyamat magasabb szintre került, és a felszínen mutatkozó politikai (főleg KISZ) dominancia mögött, a napi kutatómunkában egyre inkább a tudományos igényesség dominált (*Társadalomtudományi Közlemények*, 1982).⁶⁶

A nyolcvanas évtized második felében ez a kutatási minőség időről időre visszaigazolódott a nem-

65 A főirány létrejöttének folyamatáról, a program szerkezetéről és a kutatóhelyekről részletesen ld. Békés 1981. Nagyon fontos tény volt a főirány sorsának alakulásában, hogy nem közvetlen politikai megrendelésre, de ifjúságpolitikai támogatással született. Az érdekelt kutatóhelyekkel együttműködve, a TTI Ifjúság és társadalom csoportja által koordinálva az Előkészítő Bizottság kidolgozta egy lehetséges főirány koncepcióját. Ezt benyújtották az Akadémiához, ahol a legmagasabb szintű tudományos kuratórium az MTA elnökének vezetésével döntött a főirányokra beadott pályázatokról. Az ifjúságkutatás lett az 5-ös akadémiai főirány.

66 Utóbbi nagymértékben elősegítette, hogy *Gazsó Ferenc* személyében olyan tudományos vezetője volt a koordináló TTI ifjúságkutató csoportnak és a főirány programtanácsának, aki maga is garantálta, hogy minőségi munka reprezentálhassa csak a programot.

zetközi együttműködés fórumain is. A bécsi székhelyű két kutatási-szervezési központ, a European Center és a Vienna Center, továbbá a Nemzetközi Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztálya és az európai ifjúságkutatás vezető intézménye, a müncheni székhelyű *Deutsches Jugendinstitut* egyaránt befogadó szellemiséggel nyitottak a magyar kutatások irányába, és folyamatosan integrálták a hazai kutatókat európai projektjeikbe.

Itthon már 1984-ben megjelent „A magyar ifjúság a nyolcvanas években” kötet, amelyben az elméleti bevezető tanulmányokat követően a főirány kiinduló eredményeit publikálták az egyes résztémák kutatói, illetve egy időszakos összegzés és átfogóbb szándékú elemzés (Andics – Gazsó – Harcsa 1984) került a könyv végére. A középső rész tanulmányai a korszak magyar ifjúságának demográfiai (Kamarás – Monigl 1984), egészségi (Tahin 1984), anyagi-jövedelmi (Rédei – Salamin – Újvári 1984), politikai szocializációs (Boros – Kéri 1984) és életmódbeli (Andorka – Falussy 1984) sajátosságait elemezték jelentős hazai, sőt, nemzetközi figyelmet keltve újszerű és tudományos igényű szemléletükkel.

Minden szociológiai kutatás számára fontos, hogy publikálási lehetőséghez jusson, ezáltal biztosítva az aktualitás erejét, hogy ne avuljanak el az eredmények. A KISZ KB Ifjúságkutató Csoportjának vizsgálati eredményeit elsősorban a szervezet kiadója, az Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat (ILV) adta közre, a TTI kutatásairól a Társadalomtudományi Közleményekben, az intézet szakmai folyóiratában lehetett számot adni, és ugyancsak az intézet biztosított kiadási esélyt belső kiadványsorozatok formájában.⁶⁷

A főirány kutatásairól a nyolcvanas évek közepétől egyre többször publikáltak mind merészebb résztanulmányokat az egyébként már 1981-től megjelenő *Ifjúsági Szemlében*, amit az ILV adott ki, és ifjúságelméleti folyóiratként definiálta magát.⁶⁸

De kiemelkedő tudású szakemberek voltak mellette az *irányító testület* tagjai is, miként a különböző kisebb szakterületi teamek munkatársainak zöme, akik követve a program szellemiségét, a tudományos szempontokat tartották elsődlegesnek.

67 Egyik kiadványsorozat volt a „műhelytanulmányok”, amelyben többek között a politikai szocializációs kutatások legjobb eredménye publikálásra került a nyolcvanas évek második felében.

68 Ha valaki most, a 21. század második évtizedében a kutatási főirány műhelyeiből származó, legizgalmasabb ifjúságszociológiai kérdésfelvetéseket tartalmazó cikkeket, rövid tanulmányokat szeretne olvasni, ennek a folyóiratnak az évtized második felében kiadott számaint kellene kézbe vennie.

Az ifjúságszociológiai kutatások mindig kiemelten foglalkoztak az oktatási rendszerrel, az iskolával, mint szocializációs ágenssel. Számos vizsgálat felvételi terepe az iskola volt. És ahogy az ifjúságkutatási főirány sok témakörének voltak oktatásszociológiai súlypontjai vagy elemei (Laki 1988a; Boros 1986b; Boros 1986d; Gábor 1986), az 1985–1989 közötti oktatáskutatási főiránynak voltak altémái, amelyekben az ifjúságszociológiai hangsúlyok voltak erősebbek. Utóbbira volt példa „Az iskola értékorientációs törekvései és az ifjúság értékvilága közötti viszony” című kutatás, amelynek kutatási munkálatait „Az ifjúság és társadalom” csoport koordinálta és bonyolította a TTI-ben (Boros 1993).

Az ifjúságkutatás folytatódott az 1981–1985 közötti időszak lezárása után is. Nem önálló akadémiai főirányként, de annak együttműködési szerkezetét fenntartva zajlottak a kutatások a rendszerváltásig. A tudományos tervezés rendszerének változásához igazodva, de továbbra is a TTI koordinálásában dolgoztak a résztémákért felelős intézmények (Békés 1986). Tovább nőtt a kutatói szabadság és a korábbiaknál intenzívebb lett a kooperáció más kutatási területekkel, más országok partnerintézményeivel.⁶⁹

A nyolcvanas évek második felében az ifjúságszociológiai kutatások túlléptek az előző évek analitikus jellegén, és a társadalmi válság elmélyülésével egyre inkább kritikai funkciókat láttak el. Különösen erősen tükröződött ez a tartalmi hangsúlyeltolódás a már említett, az Ifjúsági Szemlében publikált cikktömegben, valamint az 1985–1988 között rendezett szakmai konferenciákon, műhelyvitákon, és az ifjúságszociológusok által a gombamódra szaporodó, főleg a vidéki nagyobb városokban virulens értelmiségi szerveződések felkérésére tartott előadásokban.

Az ifjúság számos rétege egyre markánsabban kimutathatóan vesztese lett a válságfolyamatoknak. Ezért az érintett csoportok társadalmi integrációjának vizsgálata kitüntetett kutatási témává vált.⁷⁰ Az intézményi válságjelenségekkel foglalkozó elemzésekkel⁷¹ együtt az integrációkritikai tanulmányok tartalmilag kritikus tömege áttörte

69 Néhány szemelvény a nemzetközi együttműködésből: Kéri 1986a; Tót 1986a; Boros 1986a; Szebenyi 1986.

70 Harcsa 1986a és 1986b; Harcsa 1988; Laki 1988b; Laki 1988c; Bánáti 1986.

71 Stumpf 1986; Kéri 1988a és 1988b; Soltész 1988; Páczelt et al. 1986; Szabó V. 1986.

a politikai döntéshozatali kereteket.⁷² A még nem rendszerváltásban, de már gazdasági struktúraváltásban és intézményi modellváltásban gondolkodó, még a „végső agónia” előtti fázisban lévő rendszer olyan változtatásokat tervezett, amelyek egyértelművé tették, hogy a képzetlen ifjúsági csoportok tömeges munkanélkülisége elkerülhetetlen lesz. Az ezzel kapcsolatos kutatási eredmények több fórumon és csatornán láttak napvilágot (Boros 1988a; Gyekiczky 1990), miként a válságfolyamatoknak a fiatalok szocializációjára,⁷³ gondolkodására,⁷⁴ értékrendjére,⁷⁵ spontán csoportokba szerveződésére⁷⁶ vonatkozó publikációk is.

Míndezek alapján úgy összegezhethetjük a magyar ifjúságpszichológia 1990 előtti történetét, hogy a múlt század sok viszontagsága után a rendszerváltás előtti időszakban halmozódott fel a legtöbb tudományos eredmény ezen a területen. Ehhez, az eddig említettek mellett, nagyon jelentős volt a társadalomstatistika hozzájárulása is, mert a KSH ifjúságstatistikával foglalkozó szakembergárdája kiváló szakmai háttérrel biztosított minden empirikus vizsgálathoz.⁷⁷

A rendszerváltáskor a két pártállami politikai szervezet megszűnésével párhuzamosan felszámolódott régi formájában a két, tisztán ifjúságkutatásra szerveződött intézményi egység is. Új politikai rendszer, új tudományirányítási szisztéma jött, és az ifjúságkutatásnak is fokozatosan új formái és szervezeti keretei épültek ki. A régi kutatók többsége azonban megtalálta a lehetőségeket tudományos munkásságának folytatására, bár általában nem

ifjúságpszichológusként, hanem akadémiai intézeti, egyetemi társadalomkutatóként és oktatóként.⁷⁸

Pedagógia, neveléstudomány

A *gyerek, a kamasz, az ifjú* kifejezéseknek tudományos terminológiává rendeződését az életkorok különbözőségeit természettudósi kíváncsisággal figyelő modern lélektan fejlődése eredményezte. Szokatlanul intenzív integrációja volt ezen érdeklődésnek a „gyermektanulmány”, ami a XX. század fordulóján felgyorsult társadalmi változások kapcsán a modern, empirikus tudományok kibontakozása révén a teológia és a filozófia öleléséből bújtt elő (Deák 2000). Több tudományos diskurzus szervesen integrálódott: a lélektan mellé azonmód felsorakozott az egészségtudomány, orvoslás, szociológia, gyermekvédelem, a gyógypedagógia, kriminalisztika, a jogtudomány, a művészetelmélet, irodalomtudomány, a kulturális antropológia színrelépését közvetlenül megelőzve a néprajz, s természetesen a korszerűsödő, hagyományos diszciplína, a pedagógia is. A magyar gyermektanulmányi mozgalom a világ élvonalában volt.

Sajátos adalék, hogy a (ma szerbiai) nagybecskereki gimnáziumban az egyik legerősebb gyermektanulmány-sejt működött, s ők adták ki magyarul először Baden-Powell korszakalkotó művét, a Scoutism for boys-t. A jelképes tény úgy hirdeti tudomány, szakma és praxis egységének ethoszát, közben igazolása annak: a gondolkodás kilépett az egyetlen, állam felügyelte intézményre, az iskolára figyelés kényszere alól, s a felnövekvő ifjút teljes társadalmi környezetében, megannyi „szocializációs közegében” (Nagy 2013) kívánta látni és láttatni.

Az érdeklődést persze nem csupán a fejlődés megtapasztalt ténye fokozta, de az észlelt feszültségek is, amelyek a társadalmi különbségek „kezelésére” orientálták a felelős gondolkodókat. A gyermektanulmány szociális érzékenysége sok hasonlóságot mutat a XX. századelő progresszív, mondhatni „forradalmas” értelmiségi műhelyeinek gondolkodásmódjával. Nem tekinthető véletlennek, hogy a rövid életű Tanácsköztársaság intézkedéseiben a fiatal nemzedékek szociális helyzetének, fizikai és mentális egészségének, kulturális ellátásának felelőssége

72 Ezt legjobban példázza az Állami Ifjúsági és Sport Hivatal elnökének előadása a KISZ országos konferenciáján, Pécsen, ahol a többi előadó ifjúságkutató volt (Deák 1988).

73 Kéri 1986b; Kéri 1988c; Tót 1986b; Csatáry 1986; Csatáry 1988a; Csatáry 1988b; Dögei 1986; Dögei 1988; Gyulavári 1986; Szabó 1988; Kerékgyártó 1988.

74 Laki 1986; Szabó I. 1986.

75 Kapitány–Kapitány 1986; Török 1988; Boros 1988b és 1988c.

76 Rácz 1986; Stumpf 1988; Boros 1986c; Boros 1988d; Pál 1988.

77 A KSH Társadalomstatisztikai Főosztályán Harcsa István, aki a főirány programtanácsának is a tagja volt, vezette az ifjúságstatisztikai kutatásokat (Harcsa 1986a). Az 1986-ban megjelent Ifjúságstatisztikai Adattár (KSH, Budapest) kitűnő adatbázisa jelentősen javította az ifjúságpszichológusok elemzési lehetőségeit.

78 Figyelemre méltó kivételként említhetjük az IKCS két korábbi munkatársát, akik önálló, egyszemélyes vállalkozásokban folytatták az ifjúságpszichológiai munkát. Diósi Pál a Diódada, Bánáti Ferenc az Inex Stúdió nevével maradt talpon az elmúlt csaknem negyedszázadban.

(Köte 1979). Utópista reménységgel vettek részt az érintett direktóriumok munkájában a gyermektanulmány, a gyermekkultúra, a gyermekegészségügy, szociális ellátás kiváló szakemberei.

Az első világháború sokkja igen nagy mértékben fordította a kutatói figyelmet a mundérba öltötött, s a modern hadviselés új „kultúrájába” beletanuló vagy kiábránduló nemzedék iránt.

Az iskoláról való gondolkodást megérintette a modernizáció szele, de a hagyományos pedagógiai diskurzus alapvetően az iskola, a tudástranszfer világában maradt.

A forradalom után

Merőben új helyzetet a forradalom utáni be rendezkedés teremtett.⁷⁹ Az (elsősorban városi) ifjúság „baloldali eltávolodásának” oknyomozásában rendre megjelenik az iskolával szembeni kritika. Fokozatosan jut el a neveléstudományi gondolkodás is (nemesebb és nemtelenebb változatokban) a „nemzetnevelésig”.⁸⁰

Eljön az ifjúság újrameghódításának ideje, az ifjak visszavezetése a tradicionális magyar faluba valóságos pedagógiai programmá vált (Nagy 1990; Balogh 1990). Ebben a lelkületben éled újjá a háború előtt civil kezdeményezésként magáról hírt adó magyar cserkészlet.⁸¹ Pedagógiai ideológusai – Sík Sándor és Karácsony Sándor – megbirkózva a Trianon utáni irredentizmus kihívásaival is a legjobb nevelési minőség normáit fogalmazták alapozó írásaikban. A cserkészlet pedagógiai kultúrája ismét kiszélesítette a pedagógiai horizontot az iskolán túlra: a hazai ízekkel árnyalva (politikai hangsúlyokkal telítődve), jellegzetes katolikus, protestáns (és amíg lehetett cionista) felhangokkal árnyaltabbá téve a nemzetközi szinten megfogalmazott törvények

79 Az új helyzet részének kell tekinteni a reformer nemzedék szétszórattatását, emigrációját (Mészáros 2008), s nem kis részt a szocialista tanítómozgalom jóformán teljes fizikai megsemmisítést (Faragó 1963).

80 Ez a nemesebbeknél (pl. Imre Sándornál) ténylegesen szociálpedagógiai narratívát jelentett, a humanizmust kevésbé sajátjuknak tekintők esetében pedig eugenikát.

81 Tartozunk az igazságnak azzal, hogy Hortobágyi István kaposvári „szittyáit” (Karancz 2006) és még inkább Gábor Ignác vándordiák-mozgalmát (Bíró – Szabó 2009) mint a korai cserkészlettel egyenértékű kezdeményezéseket tartjuk számon. S el kell helyeznünk az 1917-ben létrejött Gyermekbarátok Mozgalmának pedagógiai nézetrendszerét is ebben a tükörben (Gergely – Ólmosi 1997).

szabta keretet. Tömegbázisa hazánkban ebben az időben elsősorban a társadalmi mobilitást ambicionáló alsó középosztály (Trencsényi 1997; Miklós 1997) kamaszgyerekei voltak.

Bonyolultabb a leventemozgalom pedagógiai kultúrájának leírása. A leventemozgalom derék-hadában a katonaviselt falusi tanítók álltak, akik vérmérsékletük, műveltségük és politikai nézeteik szerint mutattak ugyan különbségeket, de a testkultúra kultusza, a katonásdi – agresszíven hazafias retorikával társulva (olykor kegyetlenkedésig terjedő fegyelmezés) meghatározónak tekinthető (Gergely – Kiss 1976).⁸²

A „túlso parton” az antifasiszta ellenálláshoz csatlakozó, a kommunista mozgalomban érlelődő és felőrlődő maroknyi ifjúsági csoport nevelkedése áll. Az „open education” sajátos formáját valósították meg a budai hegyekben szervezett szemináriumok, ahol József Attila is előadott munkásfiatloknak (Gárdos 1957). E mozgalom újraértékelése várat magára. Kevesebb az információnk az üldözött ellenállási törekvéseiről s ennek pedagógiai holdudvaráról (Büchler 2003).⁸³

A gyermekmentés legkiemelkedőbb eleme azonban Sztehlo Gábor intézménye, a Pax Gyermekotthonban létrehozott Gaudiopolisz (az Öröm városa), ahol a munkaiskola és az iskola-köztársaság (önkormányzat) kombinációja adta az intézmény különös ízét (részletesebben lásd: az ifjúsági szociális munka történeténél).

Az iskola eközben jobbára a feudálkapitalista társadalmi struktúrát őrizte. Kritikát gyakoroltak felette többek között a népiek (Karácsony 1939), s a fiatal magyar baloldali oktatásszociológus, Földes Ferenc, Karácsony Sándor (Kontra 2003), a nevelést átfogó rendszerben megközelítő, az iskolán kívüli közösségi kezdeményezésekre figyelő elemző. Az alsó középosztály iskolásainak helyzetéről pedig iskolaorvosként az író Németh László adott diagnózist (Németh 1988).

A leventemozgalom berkeiben felnövekvő, majd onnan kinövő népművészeti együttes, a Muharay Elemér nevéhez fűződő művészi alkotóközösség

82 A jelenség pedagógiai értékeinek megítélésében nem csupán a kivételek okoznak nehézséget, de árnyalt következtetésekre ad módot Závada Pál legutóbbi regényének hőse, a leventeparancsnok-tanár úr bonyolult szerepvállalása (Závada 2016).

83 Egyszerre pedagógiai és azon túli történet a (Kertész Imre kifejezésével) „sorstalanná” vált gyerekek tömege, az elpusztítottak és az életbenmaradtak traumája egyaránt (Virág 1994).

folklorizmusa (Muharay 2001), a hasonló célokot követő, s a nemzeti és népi tradíciókat egybefonó regőscserkészet, de az antifasiszta irányzatokkal telített szlovenszkói Sarló-mozgalom a „nép és fiai” új-ratalálkozásának pedagógiáját hirdette (Vigh 2013). Ez a nézetrendszer ihleti a Győrffy Kollégium rendszerét, amely majd a népi kollégiumok (NÉKOSZ) pedagógiai ideológiája lesz. Önkormányzó kisközösségek ezek, amelyekben a szigorúan elszámolt tanulás mellett a közvetlen társadalmi-közéleti-jószolgálati tevékenység is fontos (Pataki 2005).

A II. világháborút követően

A második világháború utáni politikai küzdelmekben – az új hatalmi viszonyok közepette – az „ifjúságért folytatott küzdelem” tovább zajlott, amelyből a neveléstudományi nézőpont számára a fő szövetségesének jelentkező NÉKOSZ-szal való leszámolás példáján túl az hangsúlyos, hogy a „nevelés” fogalom mennyire rezonált e politikai megnyilatkozásokban. Az ifjúsági szervezetek primer nevelési (mondhatni: politikai szocializációs) feladatát definiálják a „vasszocializmus” vezető, meghatározó politikusai. Rákosi kifejezetten „átnevelésről” beszél (Jövők, 1950:21),⁸⁴ 1950-ben a „szolga” helyett a bátor, öntudatos munkásfiatal lesz a nevelési ideál (Jövők, 1950:15). Rendre megjelenik e beszédekben az ifjú nemzedéknek tett gesztusok célja: az elitcsere, kádercsere, tulajdonképpen a tartaléksereg biztosítása (Jövők, 1950:14, 43, 57, 74, 76, 80).

A demokratikus jelző ebben az értékvilágban és retorikában hamar az egységesség szinonimája lesz, vagyis az a demokratikus, aki beáll az egyenirányító, uniformizáló politikai akarat mögé. Ebben a nevelési célrendszerben rendre megjelenik a tudás, a műveltség is (Jövők, 1950:30). És ezekben a szlogenekben már nem csupán az új elittel szemben támasztott magasabb szintű, tudományos – javarészt az ateizmussal szinonimaként értelmezett – természettudományosságot látjuk, de a modernizációs gazdasági technológiákhoz szükséges szakértelmet is.

Ez a kettősség, a „butító” ideologikum és az „okosító” technikai szükségletek nehezen összeegyeztethető harmóniájához egy harmadik motí-

84 Jövők az ifjúság címmel 1950-ben reprezentatív dokumentumgyűjteményt adott ki a Szikra könyvkiadó a politikai vezetők, Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Révai József és Kovács István megnyilatkozásaiból. Az oldalszámok e kötetre utalnak.

vum is kapcsolódik: a fiatal nemzedékek „domesztikálása”, politizáló buzgalmának befagyasztása, utcai aktivitásának, korábban felszított „harci kedvének” visszaterelése a hatalom számára biztonságos iskolai falak mögé. Az úttörőközpont befékez minden, nem közvetlenül az iskola „primer” (deklarált) funkciója – az iskolásított tudás elosztása – szolgálatában álló tevékenységet.⁸⁵

Az ötvenes éveket tehát ez az ideológia és ifjúságkép jellemzi, de az ifjúság helyzetével kapcsolatban ébredés és a neveléstudományi gondolkodás változása jóformán egyidőben megkezdődik; 1953–54 megannyi szimbolikus esemény ideje.⁸⁶ Az iskola világát tükrözte a realista elemeket is felvillantó *Én és a nagyapám* című népnevelő film, Bacsó Péteré (a fiatal, lelkes tanár nem csupán az iskolakerülő gyerek-főhősöket kapcsolja be egy jól működő iskola közösségi életébe, de még az alkoholistá-analfabéta nagypapa is megjavul). Nem volt ilyen sikere Hárs Lászlónak, több gyerekeknek, gyerekekről szóló háborús regény szerzőjének. *A titkos őrs* című, az Úttörő Színház számára készült darabját (amely a romantikának aktualizálását igenelte) az Úttörőközpont a bemutató előtt letiltotta (Trencsényi 1977).⁸⁷

De a kijózanodás fontos jele az az értelmiségi magatartás, mely ’56-hoz vezet: a hangvétel a nevelésügyben elsősorban a „szocializmuskorrekcióé”. A balatonfüredi pedagógus-tanácskozáson⁸⁸ is és a Petőfi Kör pedagógiai vitáján is a „formalizmus”, az „elbürokratizálódás” került a bírálat fókuszába. A céltábla az ifjúsági szövetség, amely rosszul sáfárko-

85 Államosítják a Gaudiopolisznak helyet adó Pax Gyermekotthonokat, az alapítót emigrációba kényszerítik, államosítják a debreceni KIE kezdeményezte Fiúfalvát (lakóit az állami hajduhadházi Gyerekvárosba „tagosítják”, ahol a városvezető Ádám Zsigmond korábbi demokratikus elképzeléseit is hamar szélnék eresztik, megkezdődik a városvezető tragédiához vezető kálváriája (Tóth 1981, 1990).

86 Apróság, de korszakfordítón, a mesét „rehabilitálandó” jelenik meg az új Ifjúsági (később Móra) kiadónál az *Új mesekönyv*, Zelk Zoltánra és Nagy Lászlóra bízák az új irodalmi igényű, „nemzeti karaktert” is vállaló *Kisdobos* folyóiratot.

87 Horváth H. Attila figyelmeztet, hogy a fiatal nemzedék eszmélésének, szocializációjának (ideológiáktól ugyan nem mentes, de mégiscsak) organikus közege volt a korszak sportélete, a hagyományos, az önszerveződés és a nevelői felelősség tradícióit őrző klubok világa. Példái Pestlőrincről és Kispestről szólnak, s a mintaadó legkiválóbbak életútját, mondhatni „fejlődésregényét” követi végig (Horváth H. 2011).

88 Vö. Tölgyesi (2006).

dott az egységgel, elvesztette vonzerejét az ifjúságra – hangzik el 1956 nyarán.⁸⁹

1956 tragikus őszen az iskola világa is megbolydult (háborús károk az épületekben, a „pesti srácok” háborús élményei, családok válsága, a „diszsidálások”). Az intézményes válasz egyrészt a Fóti Gyermekváros létrehozása (Priszlinger 2007), másrészt a közösségi nevelés újraerősítése (a konszolidációban az úttörőházak, az iskolán kívüli nevelés új intézményének felfejlesztése), a gyermekmozgalom (örszem-úttörő) némiképp önkritikus helyreállítása, harmadrészt a tantervi változások (hittan megjelenése az iskolában, az orosz nyelv kötelező tanítása megszűnésének híre) (Nádházi 2009).

Az ifjúsággal szembeni pedagógiai attitűdöt leginkább a „megtévesztettség” kifejezése jellemzi, aközben zajlik a tisztogatás a pedagógus-társadalomban (Gergely 1989), s a középiskolákban, főképp szakmunkásképzőkben, tanítóképzőkben példát statuáló fegyelmi tárgyalások, kizárási határozatok születnek nagy számmal.

Az egységes szervezet újratemtése a politikai-nevelési feladat, így jön létre 1957-ben a KISz, amellyel kapcsolatban pedagógiai szempontból az ún. ifivezetőkhöz kapcsolódó viszony cikk-cakkjai emelhetők ki. A 60-as évekre a gyerekmozgalom újra visszazuhan az iskola kiszolgálójának szere-

pébe. A kevés ellenpéldában egykori munkásifik, népi kollégisták vállalnak szerepet – egyre inkább vállaltan vagy megbélyegzetten – már-már fokozatosan konfrontálódva korábbi megrendelőikkel, az új establishmenttel. Ilyen volt Székely Tibor iskolája Bokányi Dezső nevével Erzsébetvárosban (Székely 1970), Rozsnyai Istvánné Berzsényije (Rozsnyainé 1969), ilyen Oláh István monori iskolája (Benedek 2013), s más értelemben az antifasiszta ethoszt maga elé pajzsként emelő budapesti Radnóti Gimnázium 1965-ig terjedő szakasza (Maucha – Győri 2009).

Kialakul az úttörőházak fémjelzte gyerekszabadidő-hálózat. Kelet-európai országokkal összehasonlítva a 81 intézmény arányaiban szerény, de mégiscsak sok városban kínált iskolán kívüli elfoglaltságot pedagógiai irányítással (Nádházi 2006).

Új gondolkodásmód jelenik meg a hatvanas évek közepére, amely elsöpri jelentőségében az előzőekben jelzett kisviharokat. A kádári életszínvonalpolitika és a szövetségi politika megannyi gazdaságélénkítő intézkedése újratemtette az egyenlőtlenségeket. Ehhez szintén váltakozó intenzitással kapcsolódtak támogató és ellenző ideológiai hullámok. De elkerülhetetlenül megjelent a „hátrányos helyzet” fogalma az iskolázás kérdésében.⁹⁰ Immár nem Révai József diadalittas szavai fogalmazódnak meg az új elit székfoglalásáról a felsőbb iskolákban, hanem a leszakadók – akik bizony az ideológia szerinti „uralkodó osztályok” gyermekei – mobilitási gondja. Az intézményrendszer súlyos funkciózavarai fogalmazódnak meg.

A valósággal – a voluntarista politikai ideológiától mentesen – való szembenézés jele az iskolapszichológia és a nevelési tanácsadók rehabilitációja, újjászerveződése (Horányi – Kósáné 1991; Némethné Kollár 1988; Kósáné 1991).

Érlelődik a felismerés: véget kell vetni az ideologikus céltételezéseket követő gondolkodásnak, le kell számolni az iskolával szembeni illuzórikus igényekkel, s azt a realitás oldaláról kell végignézni (Gaszó 1988).⁹¹ Gaszó 1976-ban fogalmazott

89 1956 nyarának elmúltával, szeptember 28-án, zajlott le a Petőfi Kör első pedagógusvitája a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Az ülés elején felolvasásra került a vitára meghívott, de betegsége miatt távol maradó Mérei Ferenc hozzászólása és ebben a pedagógusokhoz, a neveléstudomány és a nevelés munkáihoz intézett felhívása, amelyben meghirdette a szocialista felvilágosodás pedagógiáját. Emellett elhangzott néhány, az iskolai oktató-nevelő munka áldatlan helyzetét ismertető újabb beszámoló. Más megnyilatkozások – így az iskola megsegítésére tett erőfeszítések akadályairól adott tájékoztatás, az iskolák és egyéb nevelőintézmények elkeserítő higiéniai viszonyairól szóló információ, a lélektani kutatómunkát megbénító tudománypolitika bírálata és a Ratkó-gyerekek sokaságának befogadására képtelen óvoda helyzetének bemutatása – szélesebbé tették a korábbi viták tematikai spektrumát. A jövőre, az új tudományos-technikai forradalom támasztotta követelményekre való eredményes felkészülése sürgetése ezúttal is hangot kapott, de különösebb visszhangra nem talált. Jellemző sajátossága volt ennek a pedagógus-találkozónak is, miként általában az 1956-os pedagógusvitáknak, hogy valójában itt sem volt vita. Szóhoz jutottak egyben-másban eltérő nézetek, de senki sem akadt, aki a szakmai közösség egységes ítéletével szembeszállva az ötvenes évek közoktatáspolitikáját és ún. neveléstudományát védelmébe vette vagy legalább mentegette volna (Zibolen 1990).

90 E kérdéseket azok az értelmiségiek feszegették, akiket 56 után ért megtorlás, de akik a közéletbe aztán nem a neveléstudomány mundérjában tértek vissza, hanem szociológiai kabátban. A Nevelésszociológia első írásai jóformán szociografikus esszék (szóhoz jut Kériné Sós Júlia, Katona Katalin, Ferge Zsuzsa, Gaszó Ferenc, Várhegyi György, Tánzos Gábor, Pataki Ferenc. Huszár Tibor is neveléstudományi témával lép be a tudósi közösségbe, a fiatalok bűnözőkről írja disszertációját (1964).

91 Az írás a *Valóság* c. folyóiratban először 1980-ban jelent meg.

javaslatai azt a komprehenzív iskolaképet rajzolják meg, melynek megvalósulására azóta sem kerül sor (Gazsó 1976). A korszak hipokriziséhez az is hozzátartozik, hogy a *hátrányos helyzet* terminus bántja a hatalom szemét. Óvatosan a frissen engedélyezett társadalmi-civil szervezetre bizzák – mintegy „szondaként” – a fogalom megvizsgálását. A fogalom óvatos bevezetését aztán Kozma Tamás végzi el (Kozma 1975). Az iskolázás egyenlőtlenségének gyakorlati felszámolásába pedig Loránd Ferenc küzdelmes vállalkozása válik szimbólummá.

A *Kertész utcaiak* (Loránd 1976) történetéhez köthető a „makarenkoizmus” újraértelmezése. A Kertész utca története korszakhatár tehát: valójában megjelenik (ha magát nem is tekintette ennek) a „második esély” iskolájának elképzelése a hazai szakmában.⁹²

De az ifúságot – Loránd realista pedagógiai regényének zárófejezeteiből ez is kitűnik – már nem ez érdekli. A felnőtt generációk világméretű értékviszályára „hazai ízekkel” válaszóan megindul – eleinte „tiltott gyümölcsként”, „burzsoá ármányként”, Kodály elleni lázadásként értékelve – a rock és a rockerség mint ifúsági életforma. S ennek látszólag antitéziseként, valójában sajátos változatként lép színre a „nomád nemzedék” az újfolklorista mozgalom, a táncház (Bodor 1981).

A pedagógusokat a „különbözőségek” megjelenése zavarta, ádáz utóvédharcba kezdtek (Miksa 1995; Várhegyi 1992). Megannyi iskolai fegyelmi tárgyalás célpontja a középiskolások „illetlen” viselkedése, „nyugatimádóként” értelmezett, máskor „nacionalistának” bélyegzett különcködése.⁹³ Sokaknak zavaró volt mindennek a jelenségvilágnak a fokozatos legitimációja is. A kádári verdikt, amelyet a híres sláger tolmácsolt: az „ész a fontos, nem a haj” már az ifúsági világ dezideologizálásának tükrö.

Időközben 1972-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága nagyszabású, a

92 A hatalom viszonya kettős a kezdeményezéshez. Ennek csak egy példája, hogy a Dolgozók Általános Iskolájában nevelkedő még tanköteles, de többszörösen túlkoros kamaszok közösségi szervezeti formájára nem engedik a KISZ-kereteit érvényesíteni, így születik egy független ifúsági szervezet, a József Attila Ifúsági Dandár. Külön elemzést igényel, hogy a Kertész utcai modell 10 év múltán, s bentlakásos intézményben már egyáltalán nem működött. A Róbert Károly Nevelőintézet kudarca ennek az illúzióknak a végéről szól (Diósi 1979; Jóba 2011).

93 Moldova György közöl leleplező szociográfiát az aszódi javítóintézet nevelési rendszerének drámai anomáliáiról (Moldova 1969). Hol van már a Fóti Gyermekváros pedagógiájának későmakarenkóista bája?

társadalmi vitákat sem nélkülöző határozatot hozott az „állami oktatásról” (Bakó – Horváth – Szabó 1981). Tény, hogy a határozat nyomán több iskolában jutott levegőhöz demokratizálást, humanizálást sürgető pedagógusi elszánás (Trencsényi 2011).

A kormányzat összterelte a megyéknek szánt költségvetési pénzeket, s nagyberuházással erősítette a konszolidációt. 1974-ben hivatalosan is felavatták a hatalmas gyerekkombinátot, a Balatoni Úttörővárost Zánkán, amelynek pedagógiai merevségeit a kortársak is szóvá tették, de tagadhatatlanul a téli nyári üzem módban évi több tízezer gyerek juthatott táborozási élményhez (P. Miklós 2005).

A 70-es évek végén még egyszer megkísérli meg szervezni magát a „gyermekügyi lobby”: az 1979-es Gyermek Nemzetközi Évét széleskörű társadalmi támogatás és aktivitás övezte. Intézményeket avattak, a nemzeti bizottságban valóban egység érvényesült: ebben Janikovszky Éva jutott kulcsszerephez, illetve ekkor jelent meg a „játsszóház” is (Ferencz – Sikó 2010).

Így érlelődik – Cseh Tamással szólva – az „ifjúsági probléma”. 1986-ban jelenik meg a megelőző évtized új szellemű kutatásainak jelentése a nagyobb nyilvánosság számára (Andorka – Buda – Donga 1986). Lényege, hogy a társadalom egyes csoportjai – sokszor fiatalok – mutatnak beilleszkedési zavarokat (alkoholizmus, drog, öngyilkosság, bűnözés stb.). Evvel megindul a nem kis részt pedagógiai diskurzusú feltárás, de ezek a jelenségtudósítások nem összegződnek rendszerkritikában. A szélesebb könyvkiadási nyilvánosságban is (immár egyre inkább cenzúrázatlanul) megjelennek az első híradások a drogvészélyről, a csövesekről és egyéb deviáns jelenségekről. Nevelésügyi narratívában először Nemes Péter, majd különböző műfajokban Bakonyi Péter könyve (1984), Vicsek – Vitézy riportjai (1989), Géczy János *Vadmarancsok*-ja (Géczy 1982) hívja fel a figyelmet a deviancia-jelenségekre. Kósáné Ormai Vera a TBZ-kutatásokhoz⁹⁴ kapcsolódóan kifejezetten az iskolára specifikálja elemzéseit (Kósáné 1989).⁹⁵

94 *Társadalmi Beilleszkedési Zavarok* címen indult ebben az időben kutatási program, irodával, apparátussal.

95 Megjegyzendő, hogy a nevelésüggyel szoros kapcsolatot tartó pszichológusok korábban saját lélektani narratívájukban rendre feltárták terápiás munkájukban keletkezett egyedi tapasztalataikat összegző esettanulmányaikban a jelenség mikrotörténeteit. Az újdonság a nyolcvanas évekre mindennek makrotársadalmi jelzésrendszere, kialakulása, amelyben György Júlia játszott mondhatni: úttörő szerepet (György 1967).

Bár az iskola funkciómeghatározása körül is „recesg-ropop” a szakma, a rendszer elemei érinthetetlenek, a struktúra kérdése tabu – még az 1972-es párthatározat is erről szolt. „Óvatos lazulás” a *műveltségképben* alakulhat, itt tekintélyes akadémikusok hoznak létre bizottságot (Rét 1980). A bizottság „farvizén” létrejön az iskola nevelési funkciójának átgondolására készülő szakmai csoport is: Loránd külön mellékletet ír az ezredforduló iskolaképehez (Inkei – Kozma – Nagy – Ritoók 1979).

A közművelődés, gyermekkultúra felől önmagukon túlmutatva új megközelítések szivárognak az iskolai nevelés világába: a fiatal írók kezdeményezte olvasótáborok, a napközis klubok, s nem utolsósorban a drámapedagógia (Trencsényi 1980; Kamarás 2003; Gabnai 2011).⁹⁶

Amíg a nevelőiskola hívei elsősorban a bent-tartózkodás komfortját, a gyermeki jogok tiszteletét, átfogó kifejezéssel (Mihály 1992) „az iskola humanizálását” tekintik a rendszerkritika fő kiindulópontjának,⁹⁷ addig más kritikusok a kimenettel, az iskola eredményességével elégedetlenek (Andor 1980; Lukács 1982). Jellegetes e kérdésben Sáska Géza álláspontja, aki rendre fel is veszi a vitát a „neveléspártiakkal”, szóhasználatában a „pedagóguskorporáció képviselőivel”.⁹⁸ Míg Lukács a napközi otthonok kérdésében foglalt el csupán markáns álláspontot (távol tartotta volna az iskolafunkcióktól, s nyugati minták nyomán egy új, második szociális-szabadidős intézményrendszer kialakítását sürgette,⁹⁹ addig Sáska az egész „megújuló iskola”

mozgalmat illetve kritikával.¹⁰⁰ A politikának is tetsző – a megoldásokat, akut válaszokat a jövőbe toló – kompromisszum a „stratégiai jövőkutatások”, távlati tervezések támogatása lett (Fekete 1972; Inkei – Kozma 1977; Loránd – Mihály 1984).

A 80-as években aztán nekiszabadulnak az iskolakísérletek. Eleinte az általános iskolát érintő ügyek jutnak engedélyhez (Zsolnai József, Gáspár László), de terjeszkednek az alternatív megoldások a középiskolában is. Egyre kevésbé óvatosan keresi helyét a Waldorf, a Freinet, a Montessori-pedagógia is (Vekerdy 2011; Galambos – Horváth 1987; Bakonyi 1995; Trencsényi 2011; Báthory 2001).

Szociális munka fiatalokkal

Magyarországon az első írásos emlékek, amik a gyermekvédelemhez köthetők, I. István korából származnak (Bódizs 2013). István I. törvényében rendelkezik az árvákról és az özvegyekről, illetve azok védelméről, a róluk való gondoskodásról. Később, a középkori Magyarországon az állam elutasította az árvák, illetve az özvegyek kérdését – jellemzően kis közösségek, egyházak végezték ezt a munkát – az uralkodók püspökök feladatai közé sorolták ezt kötelező feladatként (Bódizs 2013). Közülük talán a két legjelentősebb: Szent Gellért püspök és Szent Özséb. Mindketten az árva gyerekek gondozását tartották elsődleges feladatuknak. Hosszú idő telt el, mire I. József az 1700-as évek elején rendeletben fogalmazta meg, hogy a vagyonos árvák mellé ún. „tutort” kell

100 Sáska – általunk vitatandó – álláspontja: „A társadalom egészének nevében fellépő MSZMP két generáció alatt diszkreditálta a 'közösségi érdek' érvrendszerét és vele együtt az erős és központból irányított államot. Ennek reális alternatívája az egypártrendszer keretei között a szovjet típusú és a polgári berendezkedést egyaránt elutasító, *ön szervező* társadalom megszervezése volt a nyolcvanas évek elején és közepén. A pedagógusok szabadsága, benne a pedagógiai pluralizmus a korporáció uralmát jelentette. Amit az 1972-es párthatározat elindított, azt az 1985-ös törvény fejezte be, az 1993-as közoktatásról szóló törvény pedig meg is erősítette. A régóta követelt pedagógiai pluralizmus teljes lett: megszűnt az a norma, amivel szemben alternatívát lehetne állítani. Ettől az időszaktól kezdve például a Zsolnai-módszer mindössze egy a sok program közül, és nem volt különösebb akadály, hogy bárki a Gáspár László által elkezdett szocialista munkaiskolák örökségét folytassa, vagy éppen comprehensive iskolafórmát hozzon létre, vagy akár tovább folytassa közösségi iskolaként a bázis-demokrata elvek alapján megálmodott ÁMK-kat. Bár az iskolák s benne a pedagógusok függetlenek lettek, a tanulók személyiségében és tudásában ezt a kedvező változást igen nehéz felfedezni.

96 Utóbbi fellendülésében sajátos szerepet játszik az a történelmi tény, hogy a diákszínházi mozgalmat politikai aktivizálódása miatt pacifikálják, a jeles szakemberek a gyermekszínhátékba „emigrálnak”, s a politikai figyelem szélárnyékában váratlanul teljes fegyverzetben lépett színpadra őszinte gyerekszájából az iskola- és társadalomkritika.

97 Ez a szentlőrinci kísérlet lényege is (Gáspár 1984), s ez áll az ÁMK-mozgalom mögött, amelynek zászlóshajója a pécsi Apáczai Nevelési Központ.

98 Más megközelítéssel ugyan, de Radó Péter is azzal jellemzi – utólag – a korszakot, a „maratoni reform” időszakát, hogy az oktatáspolitikának a hatalom által elhagyott, hátrahagyott órhelyeire a pedagógusok szivárogtak be, s úgy vélték: nekik kell iskolarendszert, oktatáspolitikát csinálni, s ennek megfelelően az osztálytermi nevelő-növendék kommunikáció fogságában maradtak (Radó 2016).

99 Sose valósult meg, de a szakmában szokatlanul élénk vitát kavart.

kirendelni. Részben ennek hatására jöttek létre az első árvaházak az 1700-as évek közepén: Nemescsón (1741), Kőszegen (1749), Nagyszébenben (1765). Az adományokból működő felekezeti árvaházak mellett egyre több árvaházi közösségek, egyletek által alapított intézmény jött létre (Bódizs 2013).

Az I. világháború előtt

Magyarország első modern értelemben vett gyermekvédelmi intézménye a 19. század közepén jelent meg, legfőképpen a megváltozott, bensőségesebbé, érzelemgazdagabbá lett gyermekkép és az ipari fejlődés hozta női munka miatti gyermeki egyedüllét okán (Korintus – Villányi – Máta – Badics 2004). Ezeknek a hatásoknak eredményeképpen jöttek létre az első bölcsődék és óvodák. Az első óvoda megnyitása (1828. június 1.) Brunszvik Teréz nevéhez fűződik, de a korabeli sajtó csak több mint egy év múltán adott hírt az óvoda intézményéről (Vág 1994). Az első magyarországi bölcsődét 1852. április 21-én nyitották meg Pesten. Megnyitásától kezdve az intézmény fő funkciója a napközbeni ellátás volt, amely arra az időre korlátozódott, amíg az anya dolgozott. A családsegítő és szociális funkciójú intézményt (Czirják 2008) leginkább a szociálisan nehéz helyzetű családok vették igénybe. Fontos tény, hogy ezek az intézmények már a kezdetekben is elismerték a családban történő gondozás-nevelés elsőbbségét, önmagukra nézve is egy kiegészítő, kompenzáló szerepet fogadtak el. A XIX. és XX. század fordulóján a Pesti Első Bölcsődei Egyesület Alapszabálya szó szerint így fogalmaz: „Szegény, lakáson kívül dolgozó szülők kisdedeit a negyedik évig fölvenni, s őket a nélkülözés, baj és betegségtől gondos felügyelet és ápolás által megóvni” (Korintus – Villányi – Máta – Badics 2004). Az 1800-as évek második felétől egyre több gyerekekkel foglalkozó szervezet bukkan fel: a Gyermekmenhely Egyesület 1870-ben, Fehér Kereszt Lelencház Egyesület 1885-ben, a Gyermekbarátok Egyesülete 1887-ben (Bódizs 2013). A Fehér Kereszt házakat vásárolt, ahol ún. „tápanyák” nevelték a gyerekeket. Számos gondozásba vett gyereket a városok dajkaságba adtak, amiért fizettek. Ez a gondozás a gyermek 5-6 éves koráig tartott (Bódizs 2013). A gyarapodó árvaházak miatt szükségessé vált egy koordinációs szerv létrehozása. A Gyermekvédő Egyesület 105 árva- és szeretetházat koordinált.

A gyermekvédelem állami részről történő elismerésére egészen 1901-ig kellett várni. Ekkor

született meg az I. Gyermekvédelmi törvény, mely Széll Kálmán nevéhez fűződik és az elhagyottá nyilvánított, illetve a talált gyermekek jogairól szól. Az elhagyottnak nyilvánított gyerekek először hét, majd – még ugyanebben az évben – tizenöt éves korig tartó gondoskodásáról rendelkezett és intézkedett az állam. Az 1901. évi VIII. tc. végrehajtására nagyszabású munka indult meg, 1908-ig kiépült az állami gyermekmenhelyek országos hálózata. Az országban – azonos tervek alapján – 17 menhelyet létesítettek (Czirják 2008).¹⁰¹

1905-ben került kiadásra az első, a gyerekek védelmével foglalkozó periodika, a később havonta megjelenő Gyermekvédelmi Lap (ez az újság írt elsőként az 1906-ban először és azóta folyamatosan megrendezett „gyereknapról”).

A robbanásszerű városiasodás és iparosodás a XIX. században magával hozta a gyökereitől elszakadt, nyomorgó nincstelen archetipusát. Ezen problémára adott válaszként alakultak ki a szegény városrészekben létrehozott közösségi terek, a settlementek,¹⁰² majd ebből a settlement mozga-

101 Ténylegesen tizennyolcat, de a – Beregszász közelében lévő – nagyszőlősit zárt nevelésre rendezték be.

102 A londoni Barnett-házaspár egyetemistákat és friss diplomásokat hívott, szegénynegyedekbe telepítette őket, hogy önkéntes oktatómunkára szervezze be őket (Müller 1992). „Olyan helyet akartak létrehozni, ahol a diákok saját szabadidejükben és a nyári szünetben a szegények között dolgoznak és tanítják őket” (Nagy – Nizák – Vercseg 2013:251). „Ha aggódtok a szegények miatt, ha részvétet éreztek a munkások iránt az étellel való nagy birkózásaikban, miért nem jöttök közéjük és éltek velük együtt? De nem mint az előkelőek, akik leereszkednek az alacsonyabbakhoz, nem mint a tiszták, akik az elbukottakon segíteni akarnak, nem mint a tudók, akik a tudatlanokat tanítani akarják, nem mint az élet kifinomultjai, akik izlésüket szélesíteni, terjeszteni akarják, hanem egyszerűen mint szomszédok, barátok, embertársak” (Novágh 1937:8). A settlement ételt és szállást is nyújtott a szegényeknek, de elsősorban oktatással, kisebb részben érdekvédelemmel (munkavédelmi, gyermeki és női munkakorlátozási, szakszervezeti, női választójogi, egészségügyi, bevándorlási, iskolakötelezettségi ügyek) foglalkozott. A settlementek lettek, amelyek felmérve az ott élők szükségleteit, szerveztek számukra fejlesztő foglalkozásokat oktatási, kulturális, egészségügyi, sport stb. területen. „A settlement (népművelő és gondozó otthon) a társadalmi felelősség érzésével és az adni tudás többletével rendelkező egyéneknek önkéntes letelepedése a szociális elhagyatottságban élő emberek közé” (Hilscher 1937:8). Ezen intézménynek születésekor a segítő szakmák még alig alakultak ki, laikusok-féllaikusok látták el a tevékenységet, egyesek bentlakóként voltak jelen, mások bejáróként.

lom.¹⁰³ Ezek a népházak¹⁰⁴ vagy szociális telepek Magyarországon¹⁰⁵ először Kolozsváron (1905-ben), majd Budapesten (1910-ben), a Vág utcában alakultak meg (Balipap 1990), de a settlementek magyar etalonjának mégis az 1912-ben alakult újpesti

103 Az 1884-ben megalakult settlement mozgalom (a ma is működő Toynbee Hall, Szent Júdás Tádé templom, London) hamar elterjedt a világon. Nagy-Britanniában 1914-ben 20, 1929-ben 40 settlement működött (Hilscher 1937). 1930-ra nemzetközi hálózat alakult ki, így pl. Ausztriában, Finnországban, Franciaországban, Hollandiában és Németországban (Volkshaus), Norvégiában és Svédországban, Dániában is megjelent, de elterjedt Japánban és az Egyesült Államokban is (Hilscher 1937). 1926-tól az International Federation of Settlements is megalakul, amelynek manapság 15 szövetség 800 szervezete a tagja (Nagy – Nizák – Vercseg 2013).

104 Lényegét tekintve a settlement olyan többcélú, szocio-kulturális intézmény, amely az adott területen élőkkel együttműködve bátorítja a közösségi cselekvéseket, támogatja az autonóm közösségek fejlődését, megpróbál választ adni a helyi problémákra. Ezzel „hozzájárul a helyi közösségek fejlődéséhez, fejlesztéséhez, szabadidős tevékenységeknek nyújt teret, segíti a szociális problémák megoldását, információt nyújt és segíti a különböző emberek, csoportok és közösségek közötti kommunikációt, a lakosság életminőségének javítását” (Giczey 2013:61). Ezért fontos, hogy a settlement tegyen lépéseket a helyi kezdeményezések megszervezésére, a társadalmi párbeszéd fejlesztésére, amellyel új folyamatok kerülnek felszínre, új emberek vonódnak be, új szolgáltatások keletkeznek. Ennek tükrében a settlementet működtetők ismerik és használják a közösségfejlesztés, önkéntesség módszereit, így segítve a közös célok felismerését, támogatva az érdekek hatékonyabb képviseletét és gyorsítva fel a közösséggé szerveződést. Szolgáltatásai bármely korosztály számára szabadon hozzáférhetőek (Giczey 2013).

105 Általában Magyarországon is oda települtek ezen intézmények, ahol a szegények éltek. A szociális telep az embervédelem különböző intézményeinek (egészségügyi, szociális, kulturális) szervezett egységét jelentette, ezért közös szervezetbe egyesítette a különböző irányú szociális munkát és az ezekkel kapcsolatos intézményeket és munkaközösséget létesített a szociális intézmények részére, így törekedve az ott élők különböző szükségleteinek kielégítésére (Schiffer 1995). A szociális telep bevitte a szociális szolgáltatásokat a szegények közé, betelepedett a nyomornegyedekbe. Így az intézmények egy helyen összpontosultak, közös vezetés alatt, a szociális munkások pedig állandó és közvetlen kapcsolatban lehettek a segítségre szorulókkal (vö.: multifunkciós közösségi tér innovációja vagy az IKSZT-k koncepciója, illetve az Agóra-elképzelések – Schiffer 1995).

Főiskolai Szociális Telepet tartják¹⁰⁶ (Nagy – Nizák – Vercseg 2013; Giczey 2007). Bár az ténylegesen csak az 1920-as évektől az 1949-es megszűnéséig működhetett settlementként (a háborúban kórházi funkciót látott el – Schiffer 1995).¹⁰⁷ A modell később szétterjedt, elsősorban Budapesten, de szerte az országban is, az 1930-as években már 8 settlement működött a fővárosban, mindegyik azonos elvek szerint, de kialakítva saját kínálatát: A Kozma utcai „női” settlementben pl.: egészségügyi központ, bölcsőde, óvoda, napközi otthon működött, családi és ifjúsági csoportok jöttek létre, s tucatnyi rendezvényt szerveztek (Nagy – Nizák – Vercseg 2014). A settlement tekinthető a – később szétváló – közös-

106 Az újpesti Főiskolai Szociális Telep négy fő célt tűzött ki maga elé:

- A szociálpolitikai szociálhigiéniai, nevelésügyi és munkásvédelmi intézmények egyesítésével a rászorulóknak számára szakszerű segítségnyújtás, valamint a különféle szociális tevékenységek végzésével a „polgári élethivatásokba lépők” szociális irányba történő képzése;
- A munka során felgyűlt adatok rendszerezése, feldolgozása, alkalmazása;
- A társadalom egészségének nevelése érdekében új nevelési alapelvek kidolgozása: az elemi népoktatás, az iskolán kívüli népoktatás, az egyetemek, főiskolák, a közművelődés, a sajtó és a közvélemény területén;
- A szociális tevékenységben az egységes és egyetemes szempontok, szakszerű ismeretek használata (pl.: úgy vélték, hogy a védőnők csak akkor nyerik el a lakosok bizalmát, ha az egészségügyi ismertek mellett szociális és nevelésügyi kérdésekhez is értnek).

107 Hármasszerkezet jellemezte:

- A Népegészségügyi Osztály jelentette a népbetegségek, járványok elleni intézményes küzdelmet, itt történt a betegek gondozása és itt voltak a röntgen és bakteriológiai laborok.
- Az Általános Népvédelmi Osztályon volt a néphivatal (feladata az erkölcsi, szociális, gazdasági fenyegetettség csökkentése, itt történt az ügyirányítás is), a családi patronázs (családi pártolók kirendelése, akik legalább hetente egyszer látogatták a családot, szükség esetén közbelépést kezdeményezve), a gyermek és fiatalokorúak patronázsa (gyermek és fiatalokorúak védelmének speciális szerve, az Újpesti Királyi Járásbíróság illetékességi területén lakó fiatalokorúak hivatalos pártfogó szerve), valamint a tanonc és munkaközvetítő (munkanélküliek közvetítése és utánkötése).
- A Népművelési Osztály szolgáltatásai voltak: a napközitthon, a tanonc- és legénykör, a leánykör, a cserkészlet, az általános ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok és szemináriumok, a népkönyvtár, a szórakoztató események (mozi, előadások, teastek, táncmulatságok, kirándulások, jégpálya), sportprogramok.

ségi és szociális munka „őslevesének”,¹⁰⁸ hiszen tulajdonképpen a settlementek a szociális gondozás és a közművelődés kombinált helyszínei voltak. Munkájuk során a gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor kapcsán igyekeztek „az ellenőrzött szabadság” jegyében az élmény és kalandéhség kielégítését is szolgálni. De volt pályaválasztási támogatás, voltak szakkörök (Boér 1937), fiú- és lánykörök, mégpedig ezek technikai vezetőit a gondozottak közül választva, tanfolyamok (írás, olvasás, számolás), zene-összejövetek, ünnepélyek (Novágh 1937), sport, zene.

A settlementek nemcsak azért tekinthetők a szociális munkában gyökerező ifjúsági munka korai szakának, mert jórészt gyerekek-fiatalok lettek kedvezményezettjei a settlementbeli munkának, hanem azért is, mert a settlementek rendszerint nem rendelkeztek akkora anyagi háttérrel, hogy valamennyi munkatársukat megfizessék. Így az együttműködők nagy része önkéntes munkaként végezte feladatát. Az ott dolgozók kisebb része volt csak pedagógus vagy szakmunkás, jórésztük a fiatalok közül rekrutálódott. „Az önkéntes munka céljaira legkönnyebben az ifjúságot lehetett megnyerni, azokat, akik szociális érzékkel rendelkeztek és tele voltak lendülettel, tenni akarással” (Schiffer 1995), akiket aztán ki is képeztek a „settlement-feladatokra”.

A két világháború közt

A settlementek első fénykora az 1940-es években ért véget. Ekkortájt – a finn és észti segítséggel létrejött Tessedik Népfőiskola 1938-as alapításakor – tűnt fel Sztelhó Gábor (Koren 1994; Merényi 1993). Sztelhó háború alatti „Jó Pásztor” Egyesületi kinevezése nyitotta meg az utat embermentő munkájához. A nyilas megszállás alatt 32 gyermekotthon hozott létre (első feladata a kikeresztelkedett zsidó gyerekek mentése volt, amely hamar kibővült bármely rászoruló bűjtatásával), a Yad Vasem Intézet szerint ezzel mintegy 2000 gyereket és felnőttet mentve meg (Koren 1994). 1945-ben a Weiss Manfréd család által rendelkezésre bocsátott területen alapította meg az Örömvárost, a Gaudiopolist. Sztelhó már a háború előtt kezdeményezte a gyerekotthon megalapítását, amit akkor még nem volt módja beindítani. Az Örömvárosban részben a saját

108 A közművelődés irányába elmozdult lényegénél fogva csoportalapú közösségi munka és az egyéni esetkezelés alapú szociális munka a XX. századi professzionalizáció során vált szét egymástól, de gyökereik közösek, s valahol a settlementnél keresendők (Giczey 2013).

iskola, részben az önfenntartás (szabó, cipész, ácstb. műhelyek kialakítása), részben az önszerveződési feladatok (a ténylegesen önkormányzó hatalommal bíró saját kormány, parlament, minisztériumok) határozták meg a mindennapi életet. Gaudiopolis az ifjúsági szociális munka egyik sarokköve, hatása elsősorban mintaadóként szervesült a szociális gyakorlatban, hiszen annak munkájában nem túl sokan vettek részt, meglehetősen szűk korosztályból, s azon túl is csak fiúk (Miklya Luzsányi 2003). Később Sztelhó lett a kitelepítettek istápolója (40 évet betöltve az evangélikus egyház pusztán segédlelkészi beosztást rendelt számára Kőbányán).

Szekeres Mihály kezdeményezésére Szepesen 1943-ban kezdte meg működését a Fiúkfalva 16 gyermekkel (Czike 1997). A résztvevők saját munkájukkal tartották fent magukat, vezetésük a saját önkormányzatuk volt, a napi feladatokat itt végezték. A szepesi otthon egy tűzvész során elpusztult, így 1945-ben Ebesen kezdte újra működését a telep Pataki Gábor vezetésével. 1948 környékén a Hajdúhadházi Gyermekváros megszületésekor végleg bezárt, mivel a Fiúkfalva vezetősége nem akart „más szellemiségben” dolgozni (Czike 1997). Sztelhó Gábor Gaudiopolisa és Szekeres Mihály Fiúkfalvája sok szempontból a gyermekvárosok elődje lett (Makai 1996).

A II. világháború után

A háború után az áldozatmentő mozgalmak (pl.: alia táborok) próbáltak tenni a traumatizált gyerekekért-fiatalokért. Az 1948-as fordulattal párhuzamosan a gyermekvédelemben koncepcióváltás figyelhető meg. Eltörölték az elhagyott gyermek fogalmát, helyére az állami gondozott kifejezés lépett. Bezárták a régi menhelyeket, az egyházaktól elvették a szociális feladatokat, és mindezeket állami kézbe adták. Az országban ekkor hozzávetőlegesen 24.000 állami gondozott volt, a nevelőotthonok és a kórházak tele voltak szülők nélküli – árva, elhagyott – újszülöttekkel, s a nevelőszülői hálózat még csak nagyon kis hatáskörrel működött. Az utcán felnőni kényszerülő, csellengő gyerekek is komoly problémát okoztak. Ekkor kezdtek épülni az első nevelőotthonok.¹⁰⁹ Ebben az időszakban jöttek lét-

109 A csellengési probléma megoldását az ekkorra már állami kézben lévő, kihasználatlan vidéki kastélyépületek hasznosításában látták, bár az épületek teljesen alkalmatlanok voltak a gyermekvédelmi intézmények létrehozására, de ekkor kezdődött a fogyatékos gyerekek/felnőttek, pszichiátriai betegek „kitelepítése” is (Czike 1997).

re a gyermekvédelem speciális ellátórendszerének részeként a gyermekvárosok, amelyek az eredeti elképzelések szerint olyan, 300 főnél nagyobb intézmények, ahol a nevelőotthoni funkciókon túl az oktatás, a szórakozás és a mindennapok szükségleteit kielégítő részlegek is vannak, a hagyományos nevelőotthonokéval megegyező nevelési feladattal (Czike 1997).

1957-ben – Barna Lajos vezényletével – nyitott meg a Fóti Gyermekváros (mai nevén Károlyi István Gyermekközpont) az 1956. november 4. után előállt kritikus helyzetre (a disszidálási hullám nyomán történt családok kettészakadása) az állami gondoskodásba kerülő gyermekek gondozására és nevelésére. A gyerekek teljes körű ellátását óvoda, kollégium, általános- és középiskola, könyvtár, mozi és színházterem, gyermekkórház, központi konyha, mosoda, strand biztosították. A Gyermekváros kivételes helyet foglalt el a hazai gyermekvédelemben, hiszen nagysága, összetettsége sok tekintetben kedvező feltételeket biztosított a magas színvonalú ellátáshoz.¹¹⁰ A gyermekváros működése során összesen kb. 6.000 gyermeknek próbálta helyettesíteni az otthonát.

A nők újbóli tömeges munkába állása fontos szerephez juttatta a gyermekvédelmi intézményeket, ezen belül is a bölcsődéket. A korábbiaktól eltérően a bölcsődék már nem kiegészítő, illetve kompenzáló szerepet tölthettek be, hanem céljuk szerint az otthoninál magasabb színvonalú ellátást kívántak biztosítani (vö.: paternalista államkoncepció), amelyben megjelent a közösségiség mellett a politikai identitás-nevelés kérdésköre is (Czirják 2008). Ez utóbbi azonban sohasem valósult meg, a bölcsődék jóval gyermekcentrikusabbak és politikamentesebbek maradtak, mint a kor más oktatási-nevelési, illetve szociális intézményeinek bármelyike.

A II. világháborút követő úttörőszövetségi genesisben is megtalálhatóak a szociális munka jellemzői: a „proletárgyerekek” iránti felelősség (mindezt ugyanakkor szembefordítva a „középosztályinak”

110 Ugyanakkor a már akkor is túlszűfolt fővárosi gyermekvédelem számára nem igazán jelentett előrelépést, hiszen a Gyermekváros országos hatáskörű volt, de a gyerekek a fővárosi Gyermekvédő Otthon létszámba és intézeti gyámsága alá tartoztak, növelve annak gyámi és adminisztratív feladatait. Felismerve ezt a problémát 1964-ben a fővárosi Gyermekvédelmi Otthon átnevezték Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédő Intézetre (GYIVI), és létrehozták a pest megyei GYIVI-t is. A Fóti Gyermekváros gondozottjai innentől kezdve a pest megyei intézethez tartoztak, ezzel párhuzamosan a fővárosi gyámi létszám mintegy 2.000 fővel csökkent (Dickmann 2001).

beállított cserkészettel). A paternalizmus (avagy a jótékony állami szerepértelmezés) jegyében ugyanakkor az öngondoskodás elve jóval halványabb volt a cserkészetbelinél. Később az Úttörőszövetség-KISZ dominálta kádári konszolidációban kevés tényleges szociális munka dokumentált, de az ismert, hogy akkoriban egyetlen rászoruló csoportot sem ismertek el, kivéve az idősekét, viszont az ő támogatásukban a fiatalok, mint ezen szervezetek tagjai aktívan is részt vettek (favágás, ebédhordás stb.), a híres háborús szovjet regény nyomán (Trencsényi 2011) ezt nevezték „timuri munkának”). A központi és megyei úttörőtáborok a 40-es és 50-es években a „gyereknyaraltatás” 1919-ből eredeztetett hagyományait folytatták. Amikor a 60-as évek végétől a politikai vezetés már tűrte a *hátrányos helyzet* kategória alkalmazását, akkor Csillebércen egyhónapos, alsó tagozatos felzárkóztató táborok indultak tanév közben; a tanév idején hatodik osztályosoknak szervezett zánkai „őrsvezető-képző” táborok beiskolázásánál prioritást élveztek a hátrányos helyzetű, vagy hátrányos helyzetű régiókból érkező gyerekek (Trencsényi 2011).

Magyarországon a kábítószer miatti első halálos esetet 1968-ban regisztrálták, s csak ezután kezdtek komolyabban foglalkozni a témával (Demetrovics 2001). Egészen a 80-as évekig elsősorban a legális szerekkel való visszaélés jellemezte a droghasználatot, csak ezután kezdtek terjedni az ópium-származékok használata, de csak a mákteára és a receptre felírható kodeinszármazékokra korlátozódott (Demetrovics 2001). Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején a középiskolások 2–4%-a ivott gyógyszerre vagy szipuzott (Lénárd é.n.).¹¹¹ A szerhasználatot a kormány rendőrségi kérdésként kezelte, ezért a megelőző, gyógyító, illetve rehabilitáló intézmények felállítása elmaradt: a kérdéssel csupán a 80-as években kezdtek el komolyabban foglalkozni, amely intézményhálózat a mai napig instabil lábakon áll.

A szociális gondolkodás 50-es éveit a szegénység felszámolásának szándéka jellemezte, akár azon az áron, ha ez családok szétverésével is jár. A paradigmaváltásra az ötvenes évek végéig kellett várni, mondván a gyermeket nem feltétlenül kell intézménybe küldeni, hanem korán fel kell fedezni a problémákat, és meg kell keresni a preventív beavatkozás lehetséges mozzanatait (Herczog 1997). Ezen gondolat hatására vetődött fel a nevelési-tanácsadói

111 1980-ban 13, 1981-től évi 30-50 főt ítétek el Magyarországon kábítószerrel való visszaélés miatt (Lénárd é.n.).

hálózat kiépítése, de egészen 1968-ig kellett várni a megvalósulásra, amellyel párhuzamosan elindult az iskolapszichológusi hálózat kiépülése is (Herczog 1997). 1982-ben alakult meg a Gyermek- és Ifjúságvédelmi Felügyeleti és Továbbképzési Önálló Osztály¹¹² (Czirják 2008). 1986-ban kísérleti jelleggel hozták létre az ún. Családsegítő Központokat. Ezek az első olyan családszemeletű, családtámogató szervezetek, amelyek a kliensközpontúságot és az érdekvédelmet tartották szem előtt. Feladatuk igen sokrétű volt már a kezdetektől: a segítő szociális munka, a komplex családgondozás gyakorlatának kialakítása, a segélyezés, szaktanácsadás, társintézmények összefogása stb. A '80-as évekbeli erjedéssel indult el a szociális munka tényleges rehabilitációja és kiteljesedése (pl.: Máltai Szeretetszolgálat, SZETA stb.), amely végül legalább részben szerveült az ifjúsági munkában is.

Ifjúsági kultúra

Már a XX. század elején a korszak ifjúságának új helyzetére (városiasodás, szekularizáció, a munkaerőpiac átalakulása, az iskola diszfunkciói stb.) válaszképp a társadalom integritását védő szakemberek körében egyre erősebben jelent meg a „generációs” megközelítés (legyen az a cserkészlet, a tábortörzsek világa; vagy a nekik címzett, jobbjára „erkölcsnemesítő” könyvkiadás; de akár olyan ifjúsági közösségek, olvasókörök, antialkoholista körök stb., ahol szakemberek próbálták a „züllés” veszélyeitől eltéríteni az ifjakat). A fiatal nemzedékek pártfogói lettek az avantgárd kulturális-művészeti megnyilatkozásoknak is (szavalókórus, kórus, mozgásművészet stb.).

A századelőn a lélektan hatására a „serdületlen” korosztályok számára kialakultak a gyerekszobák, a gyártott játékok, a gyerekruhák s a gyerekkönyvek, gyerekekhez forduló előadóművészek (a magaskultúrában ennek jelképe Bartók 1909-es Gyermeknek szóló, új szellemiségű zongoraiskolája (Tészabó 2005)). Kodály pedagógiai-művészetpolitikai törekvései is ebben a forrongásban indulnak, de megtalálja helyét majd az 1919 utáni konszolidációban is (regőscserkészlet, Éneklő Ifjúság mozgalom, Gyöngyösbokréta stb.).¹¹³ Az

112 Többek között ez adta ki tíz éven át a gyermekvédelem szakmai lapját a Gyermek- és Ifjúságvédelmet.

113 Nem véletlen, hogy Balázs Béla 1919-ben „Adjátok vissza a mesét a gyermeknek!” címmel ad közre felhívást.

ifjúságnak szánt „kincstári” kulturális javak is – a „nemzeti karakter” erősítése jegyében a népművészetre támaszkodnak. Új kulturális tevékenységformák jelentek meg és váltak egyre dominánsabbakká. Sorra nyíltak a szórakozóhelyek, nem csupán Budapesten, hanem a városokban szerte az országban. Egyre bátrabban hódított a mozi, a színházak mellett megjelent a kabaré. Egyre népszerűbbé vált a könnyűzene, sőt különféle – az öltözködésre és társas viselkedésekre is kiterjedő – divathullámok söpörtek végig. Megelevenedett a hazai sajtó is, a különféle folyóiratok mentén pedig különféle irodalmi műhelyek jöttek létre.

A második világháborút követően a „centenáriumi kulturális események” még valami tarka „népfrontot” tükröztek, ám az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó esemény-együttese már az ifjúsági kultúra öntevékenységből állami gondoskodásba, majd fenntartásba hajló megközelítéseit érvényesítette. Az „ember államosítása” (Szabó Ildikó), az ifjúság kulturális öntevékenységet is „államosította”, egyre idegenebbé, mesterkélttbbé vált a „népi együttesek” repertoárja, a könyvkiadásban a klaszrikus szovjet irodalom vette át a dominanciát – jó művek és csapnivalóak is kiadásra kerültek erre az időre. A magyar ifjúsági irodalom szervezése is ezt a trendet követte. A népdalozást felváltotta a megrendelésre készült tömegdal. A „polgári tánczene”, a „jampi-jelenség” gúny tárgya lett, visszahúzódtott a presszóba. A filmekben a „termelés” vagy egyéb közéleti helytállás hősei jelentek meg, a szerelmespárok legfeljebb arcon csókolgattak egymást állig begombolkozva. Mindezek fölött – ideértve a kevés sajtóterméket is – az állam megbízásából az államnál még szigorúbb és prűdebb ifjúsági és gyerekszervezet őrködött.

Az 1950-ben létrehozott Ifjúsági Könyvkiadó különösen eleinte a „kánoncseré” (értsd kulturális forradalom) eszköze lett. A gyermekirodalom mégis nyert ezen államosítással: a kortárs irodalom másunnan kitiltott klasszikusai alkottak gyerekeknek (Zelk, Weöres, Kormos, Juhász, Szabó Magda stb.).

A két pusztító háború élménye, s hamis „konszolidációk” – összhangban a kor fiataljainak észlelésével – elkülönül, saját irányzatokat, műfajokat teremtettek. Gondolhatunk itt az ifjúság sajátos zenei kibontakozására, vagy a korszerű nemzedéki percepciók művészeti produktumaira. A különféle mozgalmak, a film, a színház, a képzőművészet világában hozott újszerű kezdeményezések, a fiatalok zenei divathullámai, vagy éppen az ifjak külseje,

sajátos megjelenése (öltözködése, viselkedése) révén egyre inkább nyilvánvalóvá vált az eltelt száz évben, hogy markáns, szuverén entitásként a társadalmi progresszióban igenis jelen vannak. A fiatalok, erősödő autonómiájuk, önálló cselekvőképességük következtében a társadalmi térben viszonylagosan függetlenedtek a származási és az osztályszerveződésektől, és a nemzedéki szerveződések feltételei jöttek létre (Gábor 2012).

A 60-as évektől a művelődési intézmények is igyekeztek idomulni az emberek szabadidős elképzeléseihez. Ezek az önmegerősítő ifjúsági megnyilvánulások aztán (két pusztító háború élménye, s hamis „konszolidációk” után) átlépték a kommunikáció, az önkifejezés adott korban hagyományos eszközeinek határát, és – összhangban a kor fiataljainak észlelésével – elkülönülő, saját irányzatokat, műfajokat teremtettek. Példa erre az ifjúság sajátos zenei kibontakozása, vagy a korszerű nemzedéki percepciók művészeti produktumai.

A 70-es évekre a szabadidős terek gazdái komoly módszertani „ugrást” hajtottak végre, gondoljunk a nyitott ház, illetőleg előtér kísérletére.¹¹⁴ A „szabadidő váló idő” következményei révén, a 80-as évek végére egyre inkább egyfajta markáns társas dimenzió jött létre, ha úgy tetszik „a szabadidő társadalma”, amely egyre több társas funkció kibontakoztatására kínált lehetőséget, sőt a szabadidővel gazdálkodás egyre inkább az életminőséget meghatározó tényezővé vált (Nagy 2013).

114 A 70-es években a Nyitott ház szakmafejlesztési kísérlet a minden településen meglévő, de sokszor alig használt művelődési házakat próbálta élővé tenni. A 20 településsel pilot-projekt kilépett a művelődési házak teréből és utcán, lakásokon igyekezett azokat elérni, akik nem mentek be a művelődési házakba. A 80-as években a mélyszegénységben élők mellett hangsúlyos lett a környezetvédelem, a közösségi konfliktusok mediációja, a területrehabilitáció, a migráció és a fiatalokkal, valamint az idősebbekkel folytatott közösségfejlesztő munka is. Ugyanakkor – ellentétben a nyugat-európai fejlődéssel – a demokratikus viszonyok hiánya miatt az érdekképviselői elem csak csökevényesen érvényesülhetett. Ezen túlmenően „a magyar történet inkább szakmai reformerek kezdeményezése nyomán önállósult, mintsem társadalmi mozgalmak szakmai intézményesülése révén alakult ki” (Nagy – Nizák – Vercseg 2014:258). Ezen sajátos közművelődési szál, a magyar „népművelés” a diktatúrában elszáradó lakossági önszerveződést volt hivatott pótolni, 1956 után egyre kevesebb politikai és egyre több kulturális, művészeti, szabadidős, felnőttképzési stb. tartalommal.

A táborok ifjúsága

Cserkésztáborozást a XX. század elején még szabadon lehetett szervezni, csak a kiválasztott táborhely tulajdonosának beleegyezését kellett megnyerni. A harmincas-negyvenes években a cserkész-táborozások számának növekedésével az éves létszám már húszezer főre duzzadt, tartalomban, szervezetben a háborús felkészülés nyomta a programokra bélyegét (P. Miklós 2003).

A II. világháború után az úttörőtáborok is viszonylag hamar megszervezésre kerültek, bár ezek az első időkben – megfelelő feltételek híján – gyakorlatilag nagylétszámú sátor-táborok, illetve kisajátított kastélyok voltak.

A 60-70-es évekre a táborok sosem látott számban jelentek meg, kevesek maradhattak ki a nyári legalább egy táborozásból. A megyei tanácsok szinte mindegyike „beruházott” a Balatonba, létrejöttek az ifjúsági- és úttörőtáborok, eleinte erős költségvetési támogatással, majd óvatos piacosodással (P. Miklós 2005). Csillebérc mellé 1975-re megépül a gigászi méretű Zánkai úttörőváros.¹¹⁵ Közel hasonló időben, szinte minden nagyobb település létesített úttörőtábort, és a legtöbben egészen a nyolcvanas évek közepéig-végéig működtették is azokat. Így minden évben a gyerekek nagyobb része biztos számíthatott arra, hogy legalább egy hétre eljut egy táborba. A hetvenes évek viszonylag gazdag táborozási szisztémája következtében a korszak fiataljai nagy számban szokhattak hozzá a tábori élethez, sajátíthatták el szüleiktől távol az önállóság, a társakkal való együttműködés alapelemeit, szerezhettek hosszú távra érvényes élményeket.

A korábban regőscserkész Morvay Péter kezdeményezte honismereti vándorlás, a vándortábori mozgalom ezidőben indult el (Révész 2014). Ugyan a rádióban a klasszikus kánont követve zajlik az *Éneklő Ifjúság* (Morva 2015), Sebő, Sebestyén Márta is szerepet kap, de a táborok kedvelt előadói Dinnyés József, Csizmadia Sándor (Révész 2016) lesznek.

A táborok azonban csak részben, csak rövidebb időre segítettek megoldani a nyári iskolai szünetben magukra maradó tizenévesek szabadidős elfoglaltságát. A Szünidő Bécstől adaptált programja, vagy az egyes művelődési házak nyárra, a „kulcsos gyerekek” számára szervezett programjai – leginkább a városokban – csak segítették a szülői

115 Az úttörővárosban nyáron kéthetes turnusokban három ezer úttörő táborozott, így évente 25 ezren töltötték ott a nyári szabadidő egy részét (*Múlt-kor* 2012).

felügyelet nélkül, egyedül maradó gyermekek helyzetét.

Az építőtábori mozgalom 1958 nyarán indult, és huszöt évvel az indulást követően már 92 helyen 53 ezren dolgoztak. Valójában ezek a táborok vegyes fogadtatásra találtak a fiatalok körében, és a gazdasági hasznánál maradandóbb élményekről számoltak be otthon, személyes környezetükben az ifjú résztvevők. Noha az építőtáborokat nevelő és propagandacélokából, a Komszomol mintájára szervezték meg, „a táborok megítélése együtt mozgott a KISZ legitimációjával, ami oda vezetett, hogy a nyolcvanas években már egyáltalán nem számított feltűnőnek, ha valaki kritikával illette az ottani állapotokat” (*Múlt-kor*, 2012:1).

Gyermek és ifjúsági irodalom

A gyermekirodalom száz éves története a népi kultúrától lassan elkülönülő, ugyanakkor a hagyományokból, a népköltészet legmaradandóbb műveiből eredeztethető. Bár 1956-nak a graffitiken kívül nem lehetett saját kultúrája, a konszolidációban indult útjára a *Táborújság* című lap, amely legitimálta (a *Füles* mellett) az addig „burzsoá sekélyességnek” kikiáltott, főképp a fiataloknál népszerűvé vált képregény műfaját. Az ötvenes évek során jöttek létre a gyermekirodalom fontosabb intézményei is, új gyermeklapok indultak, mint 1956 „víványa”, a Sebők Zsigmond XIX. századi hősét címéül választó, óvodásoknak szóló *Dörmögő Dörmötör* is (1957), vagy a *Pajtás*, de akár az érettebb fiataloknak szánt *Szabad Ifjúság* (1965-től *Magyar Ifjúság*), vagy az *Ifjúsági Magazin* (amelyben később az országban elsőként még szexuális levelezőrovat is indult). Több családi lap is közölt olykor gyermekirodalmat, és létrejött az Ifjúsági Könyvkiadó (a későbbi Móra Kiadó). A Móra Kiadó ontja magából az ifjúsági irodalmat (pl. Delfin könyvek), sőt a Kozmosz sorozattal (Kuczka Péter szerkesztésében) a korábban „tiltott gyümölcs” fantasztikus irodalmat is felvállalja. (1969-ben 146 műszám, 3,5 millió példány, 1979-ben 342 mű 15,8 millió példány (Budai – Papp 1985)). Még a *Kincskereső* című gyerekirodalmi folyóirat is feljut 30.000-es példányszámmal.

A felszín alatt zajló folyamatoknak a hetvenes évekre aztán az lett az eredménye, hogy kialakult a magyar gyermekirodalomnak egy olyan nyílt kánonja, amelynek a meghatározó szempontja, már szinte kizárólag, az esztétikai érték volt (Trencsényi

2014). Lehetővé vált ilyen módon a világirodalom szinte minden fontos és értékes (régí és kortárs) gyermekirodalmi alkotásának kiadása.

Az írószövetségben Tatay Sándor elnökletével, aktivizálódik a gyermekirodalmi szakosztály, s a KISZ Szekszárdra országos tanácskozás-sorozatot telepít az íróknak. Kiépült a gyermekkönyvtárak hazai hálózata is (Bárdos 2010), 1984-et pedig a *Művészek a gyerekekért* konferenciája, az Úttörőszövetség által életre hívott értékelő-feladatkitűző tanácskozása jellemezte (Budai – Papp 1985). A gyerekekhez forduló művészet alkotói körében ugyan őrizte a magas mércét, de az intézményrendszer mostohán bánt a gyerekek kulturális ellátásával (a gyermekkultúra munkásai sosem váltak „politikai tényezőkké”, az értelmiségpolitika „nagyobb vadakra” vadászott ezidőtájt). A gyermekszínházként működött Arany János Színházról az épület helyreállítása után a Főváros elvette a funkciót és „felnőtt színháznak” (Új Színház) adta át. Az Állami Bábszínház is jóformán felnőtteknek szóló darabjaival lett világhírű. Évadonként kellett megküzdeni azért, hogy a kőszínházak legalább egy gyerekdarabot játsszanak. Több vállalkozás született elméleti-kritikai szakfolyóirat indítására is (*Háttér a Gyermekkultúráról* a Háttér Kiadónál, majd a *Gyermekművészet az úttörőszövetség kiadásában* – ez utóbbi 4 számot élt meg mindösszesen), mindkettő Magyar Beck Anna szerkesztésében.

Klubmozgalom

A 70-es évek elejétől adáz szakmai viták bontakoztak ki a szakemberek között a kultúra fogadásának, befogadásának különféle módozatairól, a kulturális fogyasztásról, a fogyasztói kultúra jelenségéről és létjogosultságáról, befolyásának ártalmairól és kiváltásának lehetőségeiről. A közművelődés is – felváltva a népművelés direkt módszereit – az adott társadalmi helyzetben a helyét és szerepét kereste. Emellett a fiatalok jó része elhárította azt az opciót, amely számukra kizárólag a beilleszkedés lehetőségét kínálta, részt is akartak venni az őket érintő folyamatokban. Ezen útkeresést fémjelvezve a 60-as évek legvégén, 70-es évek elején bontakozott ki a klubmozgalom, az amatőr művészeti mozgalom és a táncmozgalom, amelyekből a politika sokáig – igaztalanul – az „erdélyi” érdeklődést tartotta nacionalistának, azaz különösen aggályosnak (Bodor 1981). A „Nomád nemzedék” ennél generálisabb célpontot talált, a

„Hair” hőseinek testvéreként az egész civilizáció állapotát látta kritikusan, keresett a folklórban is alternatívát (Niedermüller – Zelnik 1983; Trencsényi 2016).

Noha már az ötvenes évek végén megjelent a fiatalok körében az ifjúsági klub,¹¹⁶ de csupán a hatvanas évek végére tehető tömeges felfutása. A klubok egyrészt alulról jövő, spontán képződmények voltak, de akkortájt még a KISZ-kongresszus akciótervébe is bekerültek (Stúdió, 1982). Az első időszakról alapvetően kettősség jellemezte az ifjúsági klubok tevékenységét: egyrészt a résztvevő fiataloktól alulról jövő törekvései, másrészt a fenntartók, működtetők, politikai irányítók gyakran informális elvárásai ütköztek meg bennük. Az ifjúsági klubok vezetői gyakorta kényszerültek ezek miatt nehéz kompromisszumokra.

Az ifjúsági klub igen hamar népszerű, a fiatalok által kedvelt intézmény lett, amely meglehetősen rugalmasan, a mindenkori látogatóihoz igazította a tevékenységét, sőt a részvételükre, közreműködésükre támaszkodott. Az ifjúsági klubok némelyike, érzékelve fiatal látogatói marginális helyzetét, felnőtte válásának minden nehézségét, megmaradt a nehezebb viszonyok között felnőtte váló, szubkulturális szerepeket felvevő fiatalok találkozóhelyének. Például a külsőbb kerületek hétfégi zenei klubjai töltötték be ilyen szerepeket. Sokat lendített az ifjúsági klubok népszerűségén a hatvanas évek közepén a hazai beatzenekarok felfutása.

A hatvanas évek közepétől hetvenes évek végére mintegy három és félezer ifjúsági klub jött létre, legalább háromféle intézményes formában. Egyrészt önállóan, az érintett fiatalok aktív közreműködésével, másrészt a művelődési házak önálló programjaként, viszonylagos függetlenségben, harmadrészt pedig vállalati keretek között, jobbra a párt, a KISZ vagy a szakszervezet felügyelete mellett (Stúdió, 1982; Diósi 2016).

Az ifjúsági klubokat már létrejöttük idején integrálni és leginkább szabályozni próbálták. Sokszor vált vizsgálat tárgyává egy-egy klub működését szabályozó dokumentum, s a klub csupán akkor kapott működési lehetőséget, ha megfelelt az egyre kidolgozottabb klubszabályoknak. Ezek

a szabályok azokat a garanciákat voltak hivatottak megteremteni, amelyek révén biztosíthatóvá váltak a klubok, illetve a klubokban folyó különféle tevékenységek kontrollja. Ahogy teltek az évek, ahogy egymás után jöttek létre az ifjúsági klubok, fokozatosan formalizálták, intézményesítették azokat, helyi klubtanácsok alakultak, majd létrejött (1977-ben) az Országos Ifjúsági Klubtanács. A klubmozgalom 80-as évekbeli alkonyán jórésztük megszűnt, másik részük fokozatosan beleépült a művelődési házak programjaiba, s egynémely klub művészeti irányba fejlődve, művészeti karaktert vett fel és már nem csupán a fiatalok számára működött tovább.

Szubkultúra, ellenkultúra, anomáliák

Az ötvenes években a „nemkívánatosnak” talált generációs folyamatokat az ideológiai eszközök fokozott alkalmazásával, továbbá intenzívebb neveléssel remélték orvosolni. Kampányok, különféle akciók és mozgósítások révén minél nagyobb számban kínáltak ekkor bekapcsolódási lehetőségeket az érintett fiataloknak.

A háború utáni időszakban (egészen talán a hetvenes évek végéig) a kívül maradó, alkalmazkodási nehézségekkel küzdő, és talán az egész világgal szembe helyezkedő – ha úgy tetszik, lázadó – tizenévesekről a szakemberek ugyanakkor inkább mint marginalizálódott fiatalokról beszéltek. Szinte minden fiatal ide soroltak, akik társadalmi helyzetüktől függetlenül nem tudtak, vagy nehezen tudtak alkalmazkodni. Generációk nőttek fel ebben a sors-helyzetben, és ahogy életvitelük, társadalmi környezetük azt lehetővé tette, a galeriktól a foci-szurkolói „kemény magig” tovább differenciálódtak.

Az intenzív meggyőző propaganda mérséklődése ellenére azonban a társadalom irányítói nem igazán kooperáló ifjúsági alakzatokkal találták magukat szemben, az „ifjúsági probléma” tömegméretekben a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján kialakuló „csöves” szubkultúrában tetőzött (Havasréti 2012; Nemes 1984). A Kádár-korszak második felében jellegzetes szubkulturális alakzatok bontakoztak ki, erősödtek fel majd tűntek el: mint például rockerek, punkok, deszkások, szkinhedek stb. A gyakran csupán szimbolikus igazodást kínáló ifjúsági csoportok bizonyos zenék kedvelőinek, vagy jellegzetes öltözködések és viselkedések képviselőinek mutatkoztak. Aztán az inkább szociális alapon szerveződő csoportosulásokra is – mint a lakótele-

116 Az ifjúsági klubok (Diósi 2016) először a „szexel kifogása” céljából, majd az önreflexió, már-már alternatív színtereiként jelentek meg. Amint a társadalmi környezet azt lehetővé tette, a felnőtte váló fiatalok számára az általuk elérhető, megragadható, újratemethető kultúra egyre inkább az önkifejezés, az önmeghatározás és – jobb híján – az önérvényesítés terepévé vált.

piek, külvárosiak, csövesek, focidrukker csoportok – jellemző volt, hogy oda a fiatalok hasonlóképpen szinte sorsszerűen kerültek.¹¹⁷

A 70-es évek Magyarországon nem csupán a szubkulturális ifjúsági csoportok bontakozását lehetett érzékelni, hanem az ellenkultúra is számos csoport esetében – „kozmpolita” és „nemzeti” színekben is – megjelent.¹¹⁸ Ennek jegyében vált a 80-as évekre kultikus helyé a Fekete Lyuk, kultikus zenekarrá a MosOI. Az ifjúsági kultúra irányítása szinte a nyolcvanas évek legvégéig erőtlen és ellentmondásos maradt ezen a területen, ezek az ifjúsági társas alakzatok ugyanis nem feltétlenül voltak formális képződmények, vagyis korlátozásuk, esetleg integrálásuk egyaránt kevésbé járhatott elégséges eredménnyel. Az előállt helyzetben ezeket a szervezeteket leginkább önmozgásuk, önként vállalt szerepeik társadalmi beágyazottsága, és reakcióképességük mozgatta, orientálta.

Az amatőr művészeti mozgalom

Az amatőr művészeti tevékenység, mint klaszrikus műkedvelői aktivitás a múlt század közepéig kedvelt tevékenységforma volt, amely művészeti intézményekkel mostohábban ellátott területeken és térségekben sajátos többletként kultúrapiótló funkciót is betöltött. Az amatőr művészeti tevékenység az előbbieken ellenére nem arra szolgált a második világháború előtti és utáni években, hogy a klaszrikus és profi kultúraközvetítő intézményeknek a helyi alternatíváját jelentse. Leginkább igényes szabadidőtöltés elfogadott formájaként az adott művészeti ág megkedveltetésére törekedett.

Az amatőr mozgalom utolsó nagy lendülete nagyjából a klubok születésével egy időre tehető.

117 Rác József szerint bizonyos szubkulturákba a fiatalok szociális vákuum és fojtogató kontroll, kirekesztődés és kivonulás, illetve sajátos individualizáció, továbbá valahová tartozás igénye következtében kerülhetnek (Rác 1998). Az inkább szociális alapon szerveződő szubkulturális csoportok egy markáns része tartósan jelen marad és egyre inkább elkülönült a kulturálisan értelmezhető csoportoktól, és egyre inkább az önmagát és környezetét veszélyeztető alakzatokként szociális, kriminális és prevenciós feladatokra készítette a szakembereket.

118 „A szubkultúra és az ellenkultúra közötti különbség, hogy az utóbbi képviselői nyíltan szembeszegülnek az uralkodó kultúrával, törekednek arra, hogy lerombolják azt és sajátjukat érvényre juttassák. Mégis, az ellenkultúra legjellegzetesebb vonása az a vágy, hogy a létező vagy uralkodó kultúrának alternatívája legyen” (Koković 2000:1).

A különben nem előzmény nélküli tevékenységformák megerősödését számos tényező tette lehetővé. A 60-as évek végén, 70-es évek elején a fiatalok körében komoly és inspiráló fogadókészség jelent meg a mozgalomra, és a lendület jóval szélesebb körben volt érzékelhető.

Jól érzékelhető volt ez a pezsdülés szinte minden művészeti ágban, a korábban is kedvelt énekkarok világában, a zenekari muzsikálás területén, a filmzés esetében,¹¹⁹ vagy éppenséggel a bábjátékosoknál egyaránt. Legerőteljesebb hatást azonban a színhátszínház területén fejtett ki. Nem csupán azt jelentette mindez, hogy mind több és több színhátszó csoport alakult. Megváltozott a világ, a műkedvelő, a nagy színházak tevékenységét egyszerűbb formában ismétlő csoportok (a klaszrikus amatőr) helyett egyre inkább saját, nem ritkán társadalmi kérdésekben együttes véleményt megfogalmazó, saját művészeti nyelvet kereső (alternatív művészeti) társulatokká erősödtek fel.

A hetvenes évek közepén a hazai, bontakozó amatőr színházi világ különös támogatást kapott. Európa különféle színpadain, sőt a tengeren túl is szerte egyfajta színházművészeti megújulás zajlott. Szerinte mindenütt másként próbáltak játszani az egyes színpadokon és a közönség érzékenyen reagált azokra a változásokra. A világszerte tapasztalt új próbálkozásoknak a tapasztalatai aztán rendre eljutottak hozzánk és a kifejező eszközeiket kereső hazai amatőr színházi társulatok igen hamar felhasználták, beépítették azokat a tapasztalatokat szakmai tevékenységükbe.

A hazai amatőr színházi csoportok, leginkább a Népművelési Intézet szakmai módszertani munkája következtében nagy tempóban igyekeztek elsajátítani a szakmai alapokat, amely révén – reményeik szerint – nagyobb sikerrel mutathatták be műveiket. A jobb szakmai alappal rendelkező, elhivatot-

119 A hazai fiatalok filmkészítésének különös világában a kísérleti film és a magyar fiatal film elsődleges támogató műhelye, a Balázs Béla Stúdió a hatvanas évek óta egyengette azoknak a kitaró és tehetséges fiataloknak a pályáját, saját filmes kifejező eszközeinek kimunkálását, amely révén számos filmes alkotóval lett gazdagabb a magyar film. A kompromisszumok nélküli kísérletezés lehetőségét hordozó, egyedi stúdiótámogatások igazi nyertese nem csupán a magyar filmművészet egésze, hiszen tehetséges alkotók kitűnő filmjeivel találkozhattunk már a 70–80-as években. A fiatal és szakmai pályafutása révén sikerrel befutott alkotók munkái révén összességében képet is kaphatunk arról a sajátos látásmódról, percepcióról, amely a kor fiatal nemzedékét abban az időben jellemezte.

tabb, elszántabb, tehetségesebb csoportok azonban már – éppen a kísérleti színházak szakmai módszereinek felhasználása miatt – saját művészeti nyelvet dolgoztak ki, és a hagyományos színház produkcióitól teljesen eltérő műveket állítottak színpadra. Az amatőr színházművészeti törekvésekből igazi, alternatív színházi társulatok jöttek létre a hetvenes évek végére (a teljesség igénye nélkül: a Budapesti Egyetemi Színpad, Szegedi Egyetemi Színpad, a Szkéné Színház, az Arrabona Színház, a Stúdió K, Metro Színház, Hurka Színház, Utca színház – Pál István, Ács János, Fodor Tamás, Gál Erzs, Székely Béla nevével fémjelezve) (Nánay 2015).

A hazai amatőr színházak – éppen, mert saját mondanivalójukhoz a leginkább magukhoz illő, saját kifejező eszközt, saját nyelvet találtak – visszahatóttak a hagyományos színházakra is. Szerke Magyarországon a hivatásos színházak rendre felhasználták az amatőrök legjobb tapasztalatait, sőt többen a hivatásos színházakhoz amatőr színházi elő-tapasztalatok után kerültek. Amikor a politika megelégedte a színjáték sokszor politikai felhangját, nagy erővel próbálta lehetetlenné tenni (lásd: az 1970-ben alakult, amatőr bábo és színjátékos Orfeo együttes sajtóbeli meghurcolását és állambiztonsági szemmel tartását (Dalos 1984)). Az elbocsátott ifjúsági színpadosok új célcsoportot találtak, a gyermekszínjátékot, a drámapedagógiát, amely – úgy tűnt – elkerülte a politikai figyelmet. A felerősödött társadalomkritikai él szimbóluma a Központi Úttörőegyüttes 1975-ös, Gabnai Katalin rendezte, lázadással felérő bemutatója volt *Aki bújt, aki nem* címmel. A fővárosban Mezei Éva majd Keleti István generálta a Pincészházban az öntevékeny ifjúsági művészeti performanszokat (Keleti 1996). Avantgárd képzőművészek jelennek meg a gyermekvilágban, bontogatja szárnyait a GYIK Műhely, a szentendrei (AB Bizottság, Wahorn) polgárpukkasztó komplex performanszaikkal bosszantják az establishmentet. Ekkor találkozunk Sinkó és Rév István, s indítják el a Városmajor úti iskola pincéjében rendszerkritikai utópia-játékukat (Lódi 2016).

A gyermekvilágban az úttörőszövetség szervezte a felmenő rendszerű fesztiválrendszer vonószenekarok, fúvószenekarok, bábcsoportok, színjátékos csoportok, kórusok számára az arra vállalkozó városokban, így lett Pécs a színjátékosé, Eger a bábé stb. A középiskolások a hagyományos diákvárosokban szervezett Országos Diáknapokon (Csurgótól Sárospatakig) próbálhatták ki tudásukat. Külön színfolt volt az 1984 őszi szervezett, egy hétig tartó Plánium Művészeti Fesztivál.

A budapestiek centruma a Keleti István és Mezei Éva igazgatta Pincészház lett (Keleti 1996; Illés 2008).

A diákszínjáték egyszerre próbálta pótolni a diákok szabadságszükségletét, és mindezt elfogadott mederbe terelni. Mindezek mellett figyelemre méltó kezdeményezés volt például az 1984-ben a KISZ KB patronálta Kortárs Művészeti Fórum, amely az Almásy téri Szabadidő Központban indult, s amelyben időlegesen sikerrel találkoztak a fiatal, a nyilvánosság szempontjából peremre szorult művészek elvárásai, és az ifjúsági kultúra állami és politikai irányítóinak törekvése. Ez az „összművészeti” kezdeményezés azzal a céllal indult, hogy a fiatal művészek számára mai magyar művészetek – irodalom, zene, film, képzőművészet – területén új alkotó szándékaik támogatására igazi szakmai fórumot szervezzen, illetőleg közönséget segítsen találni. A KISZ égisze alatt jött létre a Fiala Irók Klubja és a Fiala Irók Népművészeti Stúdiója, s a KISZ pártfogolta a Mozgó Világ c. folyóirat első sorozatát (majd segítette annak bezárásában).

A kodályi program eredményeképp világhírű ifjúsági- és gyerekkórusok jöttek létre (Komlótól a fővárosra át Nyíregyházáig). A bábcsoportok, a talpon maradt színjátékoscsoportok legjava stabilizálódott s fokozatosan kivívta magának a „hivatásos” jogot, eleinte egy-egy vidéki „köszínházhoz” (pl. Eger, Kecskemét, Pécs – Harlekin, Ciróka, Bóbita) tagozatként csatlakozva, később önállóan (Studio K stb.).

A táncház-mozgalom

A táncház mozgalom útja igen sokban eltér a klubok hazai elterjedésének, illetőleg az amatőr művészeti mozgalom megerősödésének a történetétől (Zelnik 2012). Először is azért, mert a táncházak nem új, huszadik századi „termékek”, noha megerősödésükhöz, terjedésükhöz, hazai sikereikhez sokban hozzájárultak az aktuális társadalmi viszonyok. A táncházak önmagukban nem egyszerűsíthetők le egy-egy (hétvégi) este táncseményére, hanem arra is irányulnak, hogy ilyen módon feltárják, gondozzák azokat a népi hagyományokat, amelyeket a táncok jelképeznek. A táncházak mozgalma ugyanakkor izgalmas kapcsolatok megjelenítője is, amennyiben a kor fiataljainak kínál generációs kapcsolatot: azt a lehetőséget, hogy megértse, majd megőrizhesse és továbbadhassa elei hagyományait. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a táncházak mozgalmanak van egyfajta természetes missziója, a

hagyományok megőrzése és átörökítése. Amikor a hetvenes években a táncházakat is egyre több fiatal kereste, abban az időszak lendületén túl volt egy sajátos, megkérdőjelezhetetlen oppozíció a fennálló viszonyokkal kapcsolatosan, amely táncházak világát jóval időtállóbbnak találta.

A Bihari együttes, a Bartók Együttes, Sebő Ferenc, Halmos Béla, Martin György és Tímár Sándor fémjelezte a táncházak világa erősödésével a népzene művelőinek a száma is szépen gyarapodott, szükség is volt rájuk, ha a fiatalok esténként táncolni akartak. A határon túli kapcsolatokat ápoló zenekarok a leghitelesebb forrásokból dolgozták ki repertoárjukat, amelyek ilyen módon méltó alapot teremtettek a táncmuzikális estéknek (Sebő 2007; Trencsényi 2015; János 1989; Sándor 2006).

A könnyűzene világa

Már a hatvanas évek elején arról tudósítanak a dokumentumok, hogy az ifjúság... a beatzenében találta meg a választ az elfáradt, anakronisztikussá váló tánczenei áramlatra (Csatári 2007; Vitányi, 1973). A hatvanas évek elején élő fiatal emberek a Kossuth Rádióban, a szombatonként sugárzott „komjátiban”, illetőleg a Szabad Európa Rádió zenei műsoraiban hallható zenéken edződve egyre gyakrabban keresték a különféle zenei klubokban fellépő, először csak a nyugati zenét utánzó zenekarok koncertjeit. Egyre többen ismerték, és egyre többen keresték az Atlantis, az Echo, a Hungária, az Illés, a Metro, az Omega, a Syrius stb. zenekarokat.

Bár a könnyűzene – mint életérzés-kifejezés – fogadtatása persze korántsem volt egységes, mindenki által egyként kedvelt és választott műfaj,¹²⁰ a hatalomnak a könnyűzene alakulása és népszerűsége fiatalok körében, a könnyűzene által megjeleníthető befolyás meglehetősen fontos volt. Erőteljesen figyelte és az aczéli „három T” jegyében szoros felügyelte (Csatári é.n.). A könnyűzene népszerűségét leginkább a nyugati kultúra befolyásának tulajdonították, és mint ideológiai ellenféllel, próbálták vele megküzdeni: legelőször kiszorítani próbálták, majd megkísérelték irányítani, aztán felhasználni. A szabályozási gyakorlatot azonban folyamatos ártér-

120 Az elmúlt legalább száz esztendő egyik fontos tanulása éppen az, hogy a könnyűzene igencsak differenciált és meglehetősen illékony, percepciókat igencsak próbára tevő műfaj, amelynek a hatása, esetleges sikerei össze nem mérhetők más művészeti terület hatásmechanizmusával.

kelő változások és komoly anomáliák jellemezték, amelyben egyaránt jelen volt a túlzott korlátozás és a szabadság. Az aggodalom magyarázata az volt, hogy a könnyűzenei rendezvényeken jelentek meg a fiatalok együttesen talán (a focimeccseken kívül) a legnagyobb számban, ugyanakkor ebben a műfajban gondolták leginkább befolyásolhatónak a kor fiataljait.

A „három T” jegyében azonban azokat a zenekarokat, amelyek zenéjében, szövegeiben, a megjelenésében nyílt kritikát hordoztak, ha úgy tetszik, provokáltak, egyértelműen korlátozták a működésükben, a nyilvánossághoz jutás, esetleg hangfelvétel készítés is komoly nehézségekbe ütközött számukra. Az ifjúság lázadóbb, szubkulturális csoportjai számára ezeknek a zenei együtteseknek az oppozíciós magatartása (csipkelődő szövegei, provokatív külseje, magatartása stb.), sőt a sorsa ugyanakkor, a nyilvánvaló korlátozások ellenére, kifejezetten imponáló volt. Ilyen módon ezeknek a zenekaroknak a jövője erőteljesen összekapcsolódott fiatal célközönségük és szubkulturális csoportjaik sorsával.

Az ifjúsági táborokban egyre nagyobb helyet kaptak a KISZ-hez közelálló együttesek (Bergendy, Scampolo), később az „alternatív” együttesek domesztikálására is sor került. Az Omega angliai turnéra kapott engedélyt, az egyetemi klubokban, később a Várkert Bazár helyén létesült Ifiparkban, szigorú karszalagos őrség, cenzúra és zakóviselési kötelezettség mellett szóhoz jutott Zorán, Illés is. Az LGT 1978-tól évente koncertezett – amolyan magyar Woodstockként – más zenekarokkal a Tábanban.

A hatvan-hetvenes évek könnyűzenei boomja azonban ténylegesen komoly változásokat hozott. A korábban legfeljebb tánciskolai találkozásokra kárhoztatott ifjúság egyre több zenei klubban találkozhatott egymással. Aztán egyre több zenekar indult, illetőleg játszott ezekben a klubokban és az utánzott nyugati zenék mellett saját dallal szólalt meg. Ezekkel a klubokkal és ezekkel a zenekarokkal persze a hatalom nem igazán tudott mit kezdeni, bár a tiltásra, tűrésre és támogatásra egyaránt volt példa. A hazai zenekaroknak ugyanis fokozatosan kiépült a támogatói bázisa, például egy-egy zenekart nagyszámú rajongó kísérte el a fellépéseire. A zenekarok számai, különféle szimbólumai a fiatalok körében népszerűek voltak, és a zenekarhoz tartozást jelképezték.

A könnyűzene nem csupán a rajongóknak jelentett biztos igazodást ebben a különben nehezen átlátható világban, hanem az ambiciózus kezdő, amatőr zenekarok, illetőleg fiatal zenészek is figye-

lemre méltó karriert indíthattak el. A fiatal, induló hazai (beat)zenekarok számára ugyanis már hamar, már a hatvanas évek elején megjelent a könnyűzene és az ő közvetett irányításuk fő eszköze a rádió, majd később a tévé, továbbá a tekintélyes lemezkiadó. Ha egy hazai együttest gyakrabban hallanak a rádióban, netán a tévében, és a lemezét is megvehetik, az egyértelműen a népszerűsége (és jövedelme) növekedését eredményezte. Mindez a meglebegtetett, szinte elérhetőnek látszó jövő aztán sokakat meg is szédíthetett, akik például korábban leginkább egy külvárosi rock klub füstös levegőjét szívták. A könnyűzenére irányuló figyelem nagy, országos eseményeket is eredményezett: a táncdal-fesztiválok sajátos hangulata nem csupán a felfokozott érdeklődést szimbolizálta, hanem megmutatta, hogy mekkora is a tét.

A 80-as évekre a fellépési lehetőségekből rendszeresen kiszoruló együttesek alternatív fellépési alkalmakat kerestek, amelyek először kis, eldugott helyen levő klubok voltak. Aztán egyre több összefogást követően kollektív koncertek jöttek létre különféle, addig ilyen funkcióra nem használt helyszíneken. 1980-ban tartották az Óbudai szigeten a „Fekete bárányok” koncertet, a Beatrice, a P. Mobil és a Hobó Blues Band részvételével, és 1986-ban indult például a Sitkei romtemplom mellett a Balázs Fecó által kezdeményezett, és évente újra megszervezett rockfesztivál. Később ezek a zenekarok és irányzatok is bekerülhetnek a „mainstream-be”. A pécsi „kukaborogatók” (Illés) rockopera szerzőivé válnak (István a király), Hobó is megjelenik színházaink színpadán, s „babos” kendősök (Beatrice, Nagy Feró) is elfoglalják a hivatalos médiát. A dolgok sajátos logikája szerint, alternatív szerepüket új stílusok, újabb együttesek veszik át, egyre keményebb, (rendszer)kritikusabb és erőteljesebb hangon.

A gyerekek sajátos könnyűzene-fogyasztásáért is küzdelem indult. A „neofolkloristák”, Halász Judit, a Bojtorján és a Kaláka igényes feldolgozásai mellett más műfajok is próbálkoztak (100 folk Celsius stb.). Koncertjeivel unikum volt a Rajkó Zenekar, amely a zenélés mellett bentlakásos iskolázást is nyújtott.

Fiatalok a médiában

A 60–70-es évek médiapolitikájában a KISZ nem elsősorban az „ideológiai átínezett” programokkal, hanem a könnyűzenén keresztül, a

könnyűzene orientálása révén közvetve próbálta a befolyását megjeleníteni. A cél: az állampolgárok a média révén kapott komfortérzetért cserébe fogadják el a rendszert.

A hatvanas-hetvenes évek médiapolitikája a könnyűzene területén nem ritkán hatósági intézkedésekkel is párosult. Egy-egy rendezvény esetében a nyilvánosság eszközeinek fokozott használatára nyílt lehetőség, de amennyiben nem az elvárásoknak megfelelően zajlottak az rendezvények, a közreműködők, akár igen jó nevű együttesek, igen hamar retorzióban részesültek.

A Szabad Európa sugározta „teenager party” ellensúlyozására találták ki azonos műsoridőben a Komjáthy György vezette „Csak fiataloknak” című műsort, amely ugyancsak a könnyűzene rajongóit vette célba. A Televízió önálló gyermekosztálya később világhírt szerzett filmek tucatjait álmódja képernyőre (Keménykalap és krumpliorr, Süsü stb.), emellett népszerű magazinműsorok (Fabula, Cimbora stb.) útját egyengette. Milliókat ültettek a képernyő elé és sokaknak – akár a társadalom pereméről is – adtak kiugrási lehetőséget a televíziós tehetségkutató vetélkedők, leginkább a művészeti Ki Mit Tud.

Néhány kifejezetten az ifjúságot megszólító film (Szerelmes biciklisták, Esős vasárnap, Ezek a fiatalok stb.) mellett megszületik a „családi film” műfaja is.

Az ifjúság médiahasználata, egyben a média-kiszolgáltatottsága a nyolcvanas évek vége felé közeledve egyre inkább általánossá és intenzívebbé vált. A meglévő médiaeszközök fokozottabb használatával, illetve az új információhordozó eszközök belépésével az ifjúság fokozatosan intenzív médiahasználóvá (fogyasztóvá) vált, hiszen a napi ügyeinek szervezését, tájékozódását a világról, sőt gyakran az egymással ápolt kapcsolatokat mindinkább ezeknek az eszközöknek a segítségével végzi.

Sport és ifjúság

Magyarországon a sport többszörösen különleges szerepet játszott a XIX. század végén, amikor a modern sporttevékenységek rendszere kialakult. Az okok részben személyekkel hozhatók összefüggésbe, részben a millenniumi ünnepségekkel. A sport nemzetközi történetében sorsdöntő fordulat volt a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) 1894-es létrejötte. A magyar sport számára viszont az lett meghatározó, hogy ennek a testületnek tagja lett a magyar Kemény Ferenc is, akinek régebbi személyes

ismeretsége volt párizsi egyetemi tanulmányai időszakából Coubertin báróval, a NOB életre hívójával. Így az akkor még nem is létező Magyarország a kezdetektől aktív részese volt az újkori olimpiai mozgalomnak (a monarchia másik állama, Ausztria majd csak 1911-től lesz NOB tag), s nagy sikerrel szerepelt Magyarországment(!) az első athéni olimpián.

A sportélet modernizálódása megmutatkozott abban is, hogy a MOB az athéni játékokon szereplő küldöttséget nem egyetlen egyesület közreműködésével, hanem a millenniumi versenyekért is felelős OTSB közreműködésével rendezett válogatók alapján állította össze. Ezt követően indultak be sorozatban a modern sportmozgalom nemzeti bajnokságai.¹²¹

Az aktív sportszakmai folyamatnak köszönhetően a századfordulótól egyetemi és főiskolai sport hatalmas fellendülésének lehettünk tanúi.¹²²

Az 1903-tól megkezdett atlétikai, birkózó és vívó főiskolai bajnokságok egységes rendezési elveinek összehangolására 1907-ben került sor, a kolozsváriak kezdeményezésére megalakult a Magyar Főiskolai Sportszövetség.

Az első érdemi kormányzati testnevelési politika a kezdeményező Karafiáth Jenő és Klebelsberg Kunó nevéhez fűződik, amely az 1920-as évektől kezdődően három fókuszban volt értelmezett. Az iskolai testnevelés, az iskolán kívüli testnevelés és a versenysportra elkülönített feladatok egységesen és minden fiatalra kiterjedően az állóképességet, az edzettséget törekedtek fejleszteni. Gyakorlatilag a

mai fogalmaink szerinti tömegsport alapjait tették le ekkor, különösen nagy hangsúlyt fektetve a vidéki fiatalok bevonására, a vidéki sportélet megszervezésére (Dorka 2004), még ha ez sokszor ideológiai köntösben is történt. Az 1921-es 53. számú – úgynevezett „leventetörvény” – burkolt katonai jellegű volt, amely 21 éves korig rendelte el a kötelező testnevelést mindkét nem számára, előírva, hogy a városok és a települések kötelezően támogassák a helyi sportot, továbbá kötelezővé tette a gyári munkások testedzését. A Testnevelési Főiskola és a Nemzeti Stadion felállításáról is ekkor döntöttek.

A sporttevékenységekbe a II. Világháború után is – alapvetően mozgalmi alapon – nagy tömegeket kívánt bevonni a sportirányítás. Az MHK (Munkára Harcra Kész) mozgalom révén például valamennyi aktív korosztályt próbák teljesítésre kívántak kötelezni. Mindennek iskolai megfelelője az LMHK (Légy Munkára Harcra Kész) volt. A különben is népszerű élsport ösztönzését, a sportteljesítmények fokozását az ötvenes években a nemzetközi propaganda keretezte (Helsinki Olimpia 1952-ben vagy az 1954-es labdarúgó világbajnokság). Ebben az időszakban, a versenysportban, azon belül az élsportban, jelentkező teljesítmények meglehetősen ösztönzően hatottak a kor fiataljaira is, akik számára a nemzetközi sportsikereket elérő sportolók vonzó, utánzásra készítő példaképekké váltak.

Az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől a sport területén már a kötelező program helyett az önkéntesség elvére helyezték a hangsúlyt. Erőteljesebb politikai támogatás nélkül, továbbra is mozgósítási próbáltak (Kilián mozgalom), amely aztán néhány évi működés után abbamaradt. Sajátos kezdeményezése volt a Pajtás újságnak – az Úttörő Olimpia ceremóniális tehetséggondozó versenyei mellett – a grundfoci hagyományának tömegmozgalommá szervezése (nem győzelmekkel, hanem mérkőzések lejátszásával lehetett előre jutni; itt tűnt fel Nyilasi Tibor is).

Kialakult a rendszerváltásig tartó sportirányítási szisztéma, amely a fiatalok számára, adott feltételek mellett, továbbra is választható lehetőségként kínálta a sportolás alkalmi és rendszeresen igénybe vehető lehetőségeit mindhárom területen: az iskolán belül, a szabadidősport területén, továbbá a versenyezni kívánó fiataloknak a hazai sportklubokban.

A rendszerváltás az ifjúsági ügyek gyökereit jelentő területeken is cezúrát jelentett. A kulturális

121 1896 előtt csak két sportág, az evezés (egypár-evezős, 1893), és a teniszezés (férfi egyes, 1894) számban került ilyenre sor. A millenniumot követően az I. világháborúig 15 sportág: az atlétika (1896), az úszás (1896), a kerékpározás (1898), a korcsolyázás (1900), a vívás (1900), a labdarúgás (1901), a birkózás (1903), a fűleslabdázás (1903), a vízilabdázás (1904), az asztalitenisz (1905), a torna (1907), a műugrás (1910), a sízés (1911), a sportlövészet (1911), a súlyemelés (1911) és a golfozás (1912) indította el magyar bajnokságok sorozatát.

122 Az 1897-ben megalakult Műegyetemi Atlétikai és Football Clubot (MAFC) 1898-ban követte a Budapesti Egyetemi Atlétikai Club (BEAC), a Magyaróvári Gazdasági Akadémiai Atlétikai Club (MAGAAC), az Eperjesi Jogász Sport Club (EJSC), 1902-ben a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club (KEAC) és a Kolozsvári Gazdasági Akadémiai Atlétikai Club (KOGAAC). 1904-ben a Kassai Akadémiai Atlétikai Club (KAAC), 1906-ban pedig a Debreceni Főiskolai Atlétikai Club (DEFAC) és a Keszthelyi Gazdasági Akadémia Atlétikai Clubja (KEGAC) zárta a sort.

térben soha nem látott pezsgés kezdődött, pedagógiai innovációk sora jelent meg az iskolai keretekben és azon túl, s alapjaiban alakult át az ifjúsági erőter és intézményrendszer. Ugyanakkor az ifjúságkutató intézmények megszűnésével-átalakulásával, a kutatások majd 10 szűk esztendeje következett, s a változás okozta feszültségek még inkább nyomás alá helyezték a szociális szférát. Számunkra azonban leglényegesebb, hogy megjelent az ifjúságügy mint paradigma, mint szakma és mint közpolitika. De ennek összegzésére már csak egy másik tanulmányban van hely.

Felhasznált szakirodalom

- sz.n. 1950 *Jövönk a fiatalság, Pártunk vezetői az ifjúságról*. Szikra, Budapest.
- Ágh Attila 1990 *A századvég gyermekei. Az államszocializmus összeomlása a nyolcvanas években*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Ágoston György 1952 *A közösségi nevelés és az úttörőmozgalom*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Andics Jenő – Gázsó Ferenc – Harcsa István 1984 *Az ifjúság önálló élet- és pályakezdésének főbb jellemzői, konfliktusai*. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Andor Mihály 1980, 1981 *Dolgozat az iskoláról*. *Mozgó Világ*, 12:5-21; 1:16-31.
- Andorka Rudolf – Falussy Béla 1984 *A fiatal korosztályok életmódja*. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 201-223.
- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest.
- Andorka Rudolf – Buda Béla – Donga Katalin 1988 *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Kossuth, Budapest.
- Andrássy Mária – Vitányi Iván 1979 *Ifjúság és kultúra*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Bácskai Erika – Makara Péter – Manchin Róbert – Váradi László – Vitányi Iván 1969 *A beat*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Bácskai Erika – Manchin Róbert – Sági Mária – Vitányi Iván 1972 *Ének-zenei iskolába jártak*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Bakó Ágnes – Horváth Attila – Szabó Éva 1981 *Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Bakonyi Anna 1995 *Irányzatok, alternativitás az óvodai nevelés területén*. Tárogató, Budapest.
- Bakonyi Péter 1984 *Téboly – Terápia – Stigma*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Balipap Ferenc 1989 *Ismerjük meg a settlementet! Bevezető Hilscher Rezső settlement-történeti írása elé*. *Esély*, 1:60-71.
- Balipap Ferenc 1990 *Ismerjük meg a settlementet! a magyarországi settlement története II.*, *Esély*, 1:58-64.
- Balogh Ágnes – Tóth Mihály 2010 *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Osiris, Budapest.
- Balogh Margit 1998 *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. MTA Történelm-tudományi Intézet, Budapest.
- Bán Éva – Nádas Pál – Okányi Andrea – Tarnói Gizella 2003 szerk. *Száz esztendő a mozgáskorlátozott gyermekek szolgálatában*. Mozdásjavító Általános Iskola és Diákotthon, Budapest.
- Bánáti Ferenc 1986 *Küszöbön vagy küszöb alatt*. *Mozgó Világ*, 10:83-93.
- Bárdos József 2010 *Egy működő gyermekirodalmi kánonért*. Fordulópont. Pont Kiadó, Budapest.
- Báthory Zoltán 2001 *A maratoni reform*. Önkonet, Budapest.
- Bauer Béla – Németh Adél – Szabó Andrea 2011 *Adalékok a magyar ifjúságkutatás történetéhez*. In *Arctalan? nemzedék*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 295-314.
- Békés Zoltán 1981 *Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások*. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1:409-589.
- Békés Zoltán 1986 *„Az ifjúságpolitika tudományos megalapozása” című kutatási program feladatai a VII. ötéves tervidőszakban*. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:415-431.
- Benedek Orsolya 2013 *Egy újabb talált tárgy*. http://www.tani-tani.info/olah_istvan, (letöltve 2016.10.01.)
- Bessenyei István 2007 *Tanulás és tanítás az információs társadalomban. Az E-learning 2.0 és a konnektivizmus*. <http://bit.ly/i6T3wq>, (letöltve 2015.10.11.)
- Bihari Józsefné 2012 *Egy elfeledett pedagógiai reformer – a polihisztor Gábor Ignác*. 70 éve zárták be a híres-neves Gábor Intézetet. Interjú Gábor Marianne-val, *Tani-tani*, www.tani-tani.info/egy_elfeledett (letöltve 2016.10.01.)

- Bihari Mór – Faragó Sándor – Nagy Zsuzsa 1963 szerk. *Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehér terror pedagógus áldozatairól*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc – Szabó Ferenc 2009 *Gábor Ignác*. Glória Kiadó, Budapest.
- Bódizs-Antal Julianna 2013 *Gyermekvédelmi rendszerünk napjainkban*. Kézirat, Miskolc.
- Bodor Ferenc 1981 szerk. *Nomád nemzedék. Ifjúság és népművészet Magyarországon 1970–1980*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Bodor Ferenc 1981 *Nomád nemzedék*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Boér Judith 1937 Szociális gondozás a settlementben. In Novágh Gyula szerk. *A settlement*. Budapest, Székesfehérváros Népművelési Bizottsága, Budapest, 38-40.
- Borcsik Dezső 2004 *A deviancia*. Magvető, Budapest.
- Boros István – Vértessy Péter 1986 *Narko blues*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Boros László 1986a NSZK-beli pillanatkép – az ifjúságkutató szemével. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:453-455.
- Boros László 1986c Légvárak lovagjai vagy jövőnk értékteremtői? A spontán ifjúsági csoportok értékszerveződési folyamatai. *Ifjúsági Szemle*, 5:43-48.
- Boros László 1986d Kiművelt emberfők kontra kimódolt ideológiák. A túlképzés és alulképzés dilemmája a reformfolyamatok tükrében. *Ifjúsági Szemle*, 6:72-81.
- Boros László 1986b A szakmunkássá válás folyamata mint a szocializáció egyik konkrét útja. Néhány sajátosság és a főbb zavarok. *Szakképzési Szemle*, 4:22-30.
- Boros László 1988a Struktúraváltás és ifjúsági foglalkoztatás. *Társadalmi Szemle*, 2:52-58.
- Boros László – Kéri László 1984 Az ifjúság politikai szocializációja. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 176-201.
- Boros László 1988b Az ifjúság értékvilágának dilemmái. Értékkorientációk – értékrendek – intézmények. *Ifjúsági Szemle*, 5:12-23.
- Boros László 1988c Az értékkorientáció tényezői és típusai. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 66-70.
- Boros László 1988d Politikai szocializáció a spontán ifjúsági csoportokban. In Kéri László szerk. *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 191-199.
- Boros László 1993 szerk. *Érték – iskola – család*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Budai Éva – Papp György 1985. *Művészek a gyerekekért*. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest.
- Burawoy, Michael 2006 Közérdekű szociológiát! *Replika*, 54–55:35-66.
- Büchler András 2003 *Cionista ifjúsági ellenállás Magyarországon a Holokauszt alatt*. Hasomer Hacair Hungaria, Budapest.
- Chisholm, Lynne – Kovacheva, Slyka – Merico, Maurizio – Dewlin, Maurice – Jenkins, David – Karsten, Andreas 2011 The social construction of youth and the triangle between youth research, youth policy and youth work in Europe. In Chisholm, Lynne, Kovacheva, Slyka, Merico, Maurizio szerk. *European youth studies – integrating research, policy and practice*, MA. EYS Consortium, Innsbruck, 11-44.
- Czike Klára 1997 Gyermekvárosok. *Educatio*, 1:37-46.
- Czirják Attila 2008 *A gyermekvédelem története. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út*. <http://docplayer.hu/30246-A-gyermekvedelem-tortenete-az-1997-évi-gyermekvedelmi-torveny-megszuletesehoz-vezeto-ut.html>, letöltve 2016.10.30.
- Csákó Mihály 2004 Politikai szocializáció. Ifjúság és politika. *Educatio*, 4:535-550.
- Csányi Vilmos 2011 *Társadalom és ember*. Gondolat, Budapest.
- Csatári Bence 2007 A KISZ könnyűzenei politikája. *Múltunk*, 3:67-103.
- Csatári Bence 2013 *Ó, azok a hatvanas évek! – Amikor a KISZ is húzatta a nótát*. Transindex, <http://multikult.transindex.ro/?cikk=20674>
- Csatári Bence é.n. *A Kádár rendszer könnyűzenei politikája*. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csatari/disszert.pdf>, (letöltve 2016.10.30.)
- Csatáry Ildikó 1986 A politikum érzékelése a fiataloknál – egy kérdőíves vizsgálat alapján. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:393-403. <http://real-j.mtak.hu/1674/>
- Csatáry Ildikó 1988a Piac és ifjúság. Gondolatok a piacra nemszocializálásról. *Ifjúsági Szemle*, 5:24-33.

- Csatáry Ildikó 1988b Politikai szocializáció az üzemben. In Kéri László szerk. *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 114-139.
- Csikós József – Tóth András 1986 *Mit kell tudni a magyar ifjúsági mozgalmakról?* Kossuth, Budapest.
- Csőregh Éva 1978 *Lakótelepi iskolások, életmód, szabadidő, nevelés*. Akadémiai, Budapest.
- Dalos György 1984 Az Orfeo-botrány. *Beszélő 11. szám*, beszelo.c3.hu/cikkek/az-orfeo-botrany, (letöltve 2016.11.01.)
- Deák Gábor 1988 Az állami ifjúságpolitikáról. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 5-12.
- Deák Gábor 2000 *A magyar gyermektanulmányi mozgalom története*. FPI, OPKM, MPT, Budapest.
- Demetrovics Zsolt 2001 *Droghaszórák Magyarországon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Derzsi Ottó 2008 Vándorolni jó. *Tani-tani Online*, 3. szám, <http://www.tani-tani.info/083derzsi>, (letöltve 2016.10.30.)
- Dickmann Mátyás 2001 *A Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet GYTVI története*. Kézirat.
- Diósi Ágnes 1979 Szürke falak, szürke rácsok. *Mozgó Világ*, 5:46-65.
- Diósi Pál 2016 *Végtelen mínusz egy*. Syllabux Könyvkiadó, Budapest.
- Dorka Péter 2004 Klebelsberg Kunó sportpolitikája. *Új Pedagógiai Szemle*, december <http://ofi.hu/tudastar/klebelsberg-kuno>, (letöltve 2016.10.30.)
- Dögei Ilona 1986 Ördögi körben. Családi hatás a politikai szocializáció folyamatában. *Ifjúsági Szemle*, 3. szám.
- Dögei Ilona 1988 A család szerepe a politikai szocializáció szempontjából a hazai szakirodalom tükrében. In Kéri László szerk. *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 116-138.
- Eperjessy László 1985 *A magyar ifjúsági mozgalom negyven éve*. Népszava, Budapest.
- Erődi-Harrach Béla 1912 *A Főiskola Szociális Telep pedagógiai vonatkozásai*. Budapest.
- Fekete György 1972 *Az ifjúság jövője és az iskola*. Kossuth, Budapest.
- Ferencz Barbara – Sikó Dóra 2010 Hollós Róbertné és a magyarországi játszóházak 40 éve. *Szín*, 3:74-78.
- Ferge Zsuzsa 1976 *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Földes Ferenc 1941 *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Földes György 2015 *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gabnai Katalin 2002 A drámapedagógia hazai legitimitációja. In Báthory Zoltán – Falus Iván szerk. *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Osiris Kiadó, Budapest, 431-450.
- Gábor Kálmán 1986 Az 1969 és 1981 között középiskolát végzett fiatalok életstratégiái. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:366-378. <http://real-j.mtak.hu/1674/>
- Gábor Kálmán 2012 *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Belvedere Kiadó, Szeged.
- Gál Lajos – Szarvas Lászlóné 1981 *A magyar ifjúsági mozgalom története 1945–1950*. Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, Budapest.
- Galampos Rita – Horváth H. Attila 1987 A madarak nem járnak lépcsőn, avagy néhány gondolat a Freinet-módszerről. *Neveléstudományi és iskolakutatás*, 4:33-54.
- Gárdos Mária 1957 szerk. *Emlékezések az ifjúmunkás mozgalomra 1900–1944. Vagyunk az ifjú gárda*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Gáspár László 1984 *A szentlőrinci iskolakísérlet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gaszó Ferenc 1977 A „társadalom és ifjúság” kutatócsoport középtávú 1976–1980 terve. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:123-131.
- Gaszó Ferenc 1984 Az ifjúság társadalmuk szerkezetében. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest 27-44.
- Gaszó Ferenc 1988 *Megújuló egyenlőtlenségek*. Kossuth, Budapest.
- Gaszó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György 1971 *Diákéletmód Budapesten*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gaszó Ferenc – Stumpf István szerk. 1995 *Losers. Overview on the Situation of Hungarian Youth*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.
- Gaszó Ferenc 1976 *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. Kossuth, Budapest.

- Géczi János 1982 *Vadnarancsok*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.
- Gergely Ferenc 1989 *A magyar cserkészlet története 1910–1948*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Gergely Ferenc 1997 *A magyar gyermekvédelem története 1867–1991*. Püski Kiadó, Budapest.
- Gergely Ferenc 2008 *A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957–1989*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Gergely Ferenc – Kiss György 1976 *Horthy leventéi*. Kossuth, Budapest.
- Gergely Ferenc – Ólmosi Zoltán 1997 *A gyermekbarát társadalomért*. Magyarországi Gyermekbarátok Mozgalma, Budapest.
- Giczey Péter 2013 A settlementben dolgozó szakember, a közösségi animátorképzés kidolgozása és a tesztképzés tapasztalatai. *Civil Szemle*, 4:61-79.
- Giczey Péter szerk. 2007 *Settlement mozgalom Magyarországon*. Életfa Segítő Szolgálat Egyesület, Debrecen.
- Golnhof Erzsébet – Szabolcs Éva 2016 Szemponatok egy elfelejtett diskurzus értelmezéséhez: a Petőfi kör pedagógusvitája. In Baska Gabriella – Hegedűs Judit szerk. *Égi iskolák, földi műhelyek*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 359-370.
- Gombár Csaba 2012 Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy intézet. In Bihari Mihály – Laki László – Stumpf István – Szabó Andrea szerk. *Iskola – társadalom – politika. Gázó Ferenc tiszteletére, nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest.
- Gyekiczky Tamás 1990 szerk. *Munkanélküliség. Megoldások és terápiák*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- György Júlia 1967 *Az antiszociális személyiség*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Gyulavári Ágnes 1986 „Azt hiszem, a miénk egy bizalmatlan nemzedék”. A kortárs csoport politikai szocializációs szerepének néhány vonása. *Ifjúsági Szemle*, 3:52-59.
- Haas Laura 2004 *A gyermekvédelem első száz éve Magyarországon*. Kézirat.
- Harcza István 1986a A fiatalok anyagi-egzisztenciális helyzete a nyolcvanas években. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:327-339. <http://real-j.mtak.hu/1674/>
- Harcza István 1986b A fiatalok léthelyzete és a reform mint létkérdés. *Ifjúsági Szemle*, 6:3-14.
- Harcza István 1988 Az ifjúság helyzete a társadalmi újratermelési folyamatokban. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 12-40.
- Havasréti József 2012 *Ifjúságkutatás Magyarországon. Tanulmány*. Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs.
- Hegedűs B. András – Rainer M. János szerk. 1992 *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján VI. Pedagógusvita*. Múzsák – 1956-os Intézet, Budapest.
- Herczog Mária 1997 *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Budapest.
- Hilscher Rezső 1937 A settlement mozgalom. In Novágh Gyula szerk. *A settlement*. Budapest, Székesfőváros Népművelési Bizottsága, Budapest, 7-18.
- Horányi Annabella – Kósáné Ormai Vera 1991 Történeti előzmények. In Kósáné Ormai Vera szerk. *Nevelési tanácsadás és iskolapszichológia. A Társadalmi beilleszkedési zavarok programirodájára*, Budapest, 17-49.
- Horváth H. Attila 2011 *Informális tanulás az Arany-csapat korában*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Horváth Zoltán 1974 *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története 1896–1914*. Gondolat, Budapest.
- Hunyady Györgyné – Majzik Lászlóné – Trencsényi László 1980 *Úttörőcsapatok a mérlegen*. ILV, Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, Budapest.
- Huszár Tibor 1964 *Fiatalkorú bűnözők*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Illés Klára 2008 szerk. *Az élet tanítható*. Alexandra, Budapest.
- Inkei Péter – Kozma Tamás 1977 *Célok és stratégiák a köznevelés fejlesztésében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Inkei Péter – Kozma Tamás – Nagy József – Ritoók Pálné 1979 *Az ezredforduló iskolája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jánosi Sándor 1989 *Táncos Krónika*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Jóba Katalin 2011 *és Én ki vagyok?* Szerzői kiadás, Budapest.
- Joó Adrienn 2007 Nemzetnevelés a Nemzetnevelésben, *Új Ifjúsági Szemle*, 1:5-24.
- Kamarás Ferenc – Monigl István 1984 A demográfiai folyamatok és az ifjúság. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest 69-119.
- Kamarás István 2003 Fedőneve olvasótábor. *Új Pedagógiai Szemle*, 1:97-101.
- Kamarás István 1994 *Bensőséges bázisok. Katolikus kisközösségek Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1986 Az értékek és az ifjúság. Értéksajátosságok a mai magyar fiatalság körében. *Ifjúsági Szemle*, 5:3-14.
- Karácsony Sándor 1939 *A magyar észjárás és közoktatásunk reformja*. Exodus. Budapest.
- Karancz Gábor 2006 Az utolsó szittyai vitéz. *Iskolakultúra*, 6:122-125.
- Kassák Lajos 1983 *Egy ember élete*. Magvető, Budapest.
- Katona Katalin 1967 *Ifjúságunk problémái*. Gondolat, Budapest.
- Kelemen Elemér 2003 Oktatáspolitikai irányváltások Magyarországon a huszadik század második felében 1945–1990. *Új Pedagógiai Szemle*, 9:25-32.
- Keleti István 1996 *A színház csak ürügy*. Irodalom Kft., Journal Art Alapítvány, Budapest.
- Kerékgyártó P. István 1988 Katolicizmus, vallási kisközösség és a politikai szocializáció. In Kéri László szerk. *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 158-189.
- Kerepeszki Róbert 2010 A levente mozgalom. *Rubicon*, 04-05:102-111
- Kéri László 1986a A lokalitás igézetében. (Svédországi úti jegyzetek.) *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:447-450. <http://real-j.mtak.hu/1674/>
- Kéri László 1986b Szétszedett szocializáció. *Ifjúsági Szemle*, 3:5-22.
- Kéri László 1988a Újfajta részvétel. Ifjúság, tagoltság, reformkor. *Ifjúsági Szemle*, 5:3-11.
- Kéri László 1988b Az ifjúság és a politikai változások. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 55-65.
- Kéri László 1988c Az iskolai folyamatok politikai szocializációs tanulságai. In Kéri László szerk. *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 36-84.
- Kéri László 2012 Mozaikképek. In Bihari Mihály – Laki László – Stumpf István – Szabó Andrea szerk. *Iskola – társadalom – politika. Gazsó Ferenc tiszteletére, nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest.
- Kériné Sós Júlia 1968 *Diákévek, diáksorsok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss András 2006 Rétegszervezetek a magyar ifjúsági életben 1945–1990 között – különös tekintettel a baloldali tömörülésekre és annak pártirányítására. *Új Ifjúsági Szemle*, 3:11-34.
- Kiss Sándor – Vitányi Iván 1983 *A Magyar Diákok Szabadságfrontja*. Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű, Budapest.
- Kokovič, Dragan 2000 Kultúra, szubkultúra, ellenkultúra. *Symposion*, tavasz-nyár. On-line: www2.arts.u-szeged.hu/socio/racz/kokovic.pdf, (letöltve 2016.10.30.)
- Kontra György 2003 *Karácsony Sándor, a nagy hírű professzor*. Book in Print Kiadó, Budapest.
- Koren Emil 1994 *Sztehlo Gábor élete és szolgálata*. Országos Evangélikus Múzeum, Budapest.
- Korintus Mihályné – Villányi Györgyné – Mátyai Katalin – Badics Tiborné 2004 *Gyermekeink gondozása, nevelése magyarországi háttér tanulmány az OECD „A kisgyermekkor nevelés és gondozás szakmapolitikájának tematikus vizsgálata” című programjához*. Caring for and Educating Our Children, Hungarian Background Study for the programme of OECD „The Thematic Examination of the Professional Politics of Education and Care for Small Children NCSSZI”, OKI, Budapest.
- Kósa Éva *Gyerekek, serülők és a média*. www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_neveleslektan/ch03s03.html, (letöltve 2016.10.30.)
- Kósáné Ormai Vera 1989 *Beilleszkedési nehézségek és az iskola*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kósáné Ormai Vera 1991 Iskolapszichológia. In Kósáné Ormai Vera szerk. *Nevelési tanácsadás és iskolapszichológia*. A Társadalmi beilleszkedési zavarok programirodája, Budapest, 221-351.
- Kovács László 2008 szerk. *60 éves a Széchenyi-hegyi Gyermekvasút*. Gyermekvasutasokért Alapítvány, Budapest.
- Kozma Tamás 1975 *Hátrányos helyzet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Köte Sándor 1979 *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Kulcsár Kálmán 1960 *A jogszociológia problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Ladányi Andor 1979 *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben: 1919–1921*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi Andor 2000 A szervezett felsőoktatás-elméleti kutatások megindulása Magyarországon. Emlékezés Zibolen Endrére. *Educatio*, 9:3-12.
- Laki László 1986 Alkotás, újítás – kontra társadalmi hasznosság? Egy felmérés „furcsa” tapasztalatai. *Ifjúsági Szemle*, 6:53-60.

- Laki László 1988a *Az alacsony iskolázottság újratermelődési folyamatai. Műhelytanulmányok.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- Laki László 1988b A társadalmi újratermelődés és az ifjúság. *Társadalomtudományi Közlemények*, 2:157-170.
- Laki László 1988c Az ifjúsági léthelyzet gazdasági-társadalmi összefüggései. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 41-47.
- Lázár György 1950 *A magyar neveléstudomány feladatai a szocialista építésben.* ONI, Budapest.
- Lénárd Krisztina é.n. *Visszaélés kábítószerral.* Kézirat, Budapest, http://static.saxon.hu/websys/datafiles/N/21/21750_visszaeles_kabitoszerrel.pdf, (letöltve 2016.10.30.)
- Lévai Júlia – Vitányi Iván 1973 *Miből lesz a sláger?* Zeneműkiadó, Budapest.
- Loránd Ferenc 1976 *A Kertész utcaiak. Iskolám története.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Loránd Ferenc – Mihály Ottó 1984 *Vázlat a szocialista nevelőiskoláról.* Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Lódi Virág 2016 *Pedagógiai Partizánakció.* Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest – Szekszárd.
- Lukács Péter 1982 *Színvonal, szelekció, oktatáspolitikai.* Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- Makai Éva 1996 A háborús évek gyermekvédelmi-közösségi utópiái. *Iskolakultúra*, 6:94-104.
- Makai Éva 2007 szerk. *Fiúkfalva, Emlékalbum.* Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola – Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Mászásos Judit 2008 *„Az önök bizottsága”.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Maucha Imre – Győri János 2009 szerk. *A Radnóti 1959–2009.* ELTE Radnóti Miklós Gyakorlós Iskola, Budapest.
- Merényi Zsuzsa 1993 *Sztehlo Gábor a gyermeknevelő.* Országos Evangélikus Múzeum, Budapest.
- Mihály Ottó 1992 Az iskola humanizálása – gyermeki jogok – oktatási törvény. In Gázsó Ferenc, Halász Gábor, Mihály Ottó szerk. *Törvény és iskola.* Iskolafejlesztési Alapítvány, Budapest, 45-62.
- Mihály Ottó 1994 Az iskola humanizálása. *Iskolakultúra*, 4:118-129.
- Miklya Luzsányi Mónika 2003 *Hogy véget érjen a sötétség. Dokumentumok Sztehlo Gábor gyermekmentő munkájáról a II. világháború idején.* Harmat Kiadó, Budapest.
- Miksa Lajos 1995 *Házirendszerváltás.* Állampolgári Tanulmányok Központja – Iskolapolgár Alapítvány Budapest.
- Milmeister, Marianne – Williamson, Howard szerk. 2006 *Dialogues and networks organising exchanges between youth field actors.* Scientiphic Éditions PHI, Luxembourg.
- Moldova György 1969 *Tetovált kereszt.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest.
- Molnár István 1981 *Ifjúmunkás-mozgalom Magyarországon 1945–1950.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Molnár Oszkár 1913 *Bevezetés a gyermektanulmányba.* Stief Jenő és Társa könyvsajtója, Kolozsvár.
- Morva Péter 2015 Halló, itt a Gyermekrádió. *Iskolakultúra*, 3:112-124. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00193/pdf/EPA00011_iskolakultura_2015_03_112-124.pdf
- Muharay György 2001 *Most lenne száz éves Muharay Elemér.* http://epa.oszk.hu/02200/02295/00009/pdf/EPA-02295_Jaszagi_Evkv_2001_Muharay.pdf, (letöltve 2016.10.01.)
- Múlt-kor magazin 2012 Az építőtábor nem üdülőhely! *Múltkor magazin* http://www.mult.kor.hu/20120326_az_epitotabor_nem_udulohely?print=1, (letöltve 2016.10.30.)
- Múlt-kor magazin 2012 Ezen a napon átadják a zánkai úttörőtábort. http://mult-kor.hu/20120525_ezen_a_napon_atadjak_a_zankai_uttorotabort, *Múltkor magazin* (letöltve 2016.10.30.)
- Müller, Wolfgang C. 1992 *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá? A szociális munka módszertanának története.* 1883–1945, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék, T-Twins Kft, Budapest.
- Nádházi Lajos 1999 *A magyar úttörőmozgalom történeti kronológiája 1945–1998.* Magyar Úttörők Szövetsége, Budapest.
- Nádházi Lajos 2006 *A magyarországi úttörőintézmények története és adattára.* Magyar Úttörők Szövetsége, Budapest.
- Nádori László – Gáspár Mihály – Rétsági Erzsébet – Ekler Judit – Szegerné Dancs Henriette – Woth Péter – Gáldi Gábor 2011 *Sportelméleti ismeretek.* www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0025_Nadori-Dancs-Retsagi-Ekler-Gaspar-Sportelméleti_ismeretek/ch06s05.html, (letöltve 2016.10.30.)

- Nagy Ádám 2013 *Szabadidős tervek és tevékenységek*. Magyar Ifjúság – tanulmánykötet Kutatópont, Budapest.
- Nagy Ádám 2016 Az ifjúságügy mint több diszciplinára épülő terület. In Nagy Ádám szerk. *25 év ifjúságügye*. ISZT Alapítvány, Budapest, 7-16.
- Nagy Ádám 2016b. Az ifjúsági munka három tradíciója és magyarországi értelmezése. In Nagy Ádám szerk. *25 év ifjúságügye*. ISZT Alapítvány, Budapest, 115-132.
- Nagy Ádám 2015 Összefoglaló fejezet. In Nagy Ádám szerk. *Miből lehetne a cserebogár? Jelentés az ifjúságügyről 2014–2015*. ISZT Alapítvány – Excenter– Iuvenis, Budapest, 6-14.
- Nagy Ádám – Székely Levente 2008 Az ifjúsági civil világ. *Civil Szemle*, 5:132-148.
- Nagy Ádám szerk. 2007 *Ifjúságsegítés. Probléma vagy lehetőség az ifjúság?* Belvedere – Palócvilág – Új Mandátum, Szeged – Budapest.
- Nagy Ádám – Bodor, Tamás – Domokos Tamás – Schád László 2014 *Ifjúságügy*. ISZT Alapítvány, Budapest.
- Nagy Ádám – Nizák Péter – Vercseg Ilona 2014 *Civil társadalom, nonprofit világ*. UISZ Alapítvány, Budapest.
- Nagy Töhötöm 1990 *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Universum Szeged.
- Nánay István 2015 *Profán szentély. Az Egyetemi Színpad*. Alexandra, Budapest.
- Nemes Péter 1984 *Ismerkedés a csövesek világával*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh László 1988 *Medve-utcai polgári*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs.
- Némethné Kollár Katalin 1988 Történelmi áttekintés az iskolapszichológusok szerepének alakulása a század elejétől napjainkig. In Porkolábné Balogh Katalin szerk. *Iskolapszichológia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 11-45.
- Niedermüller Péter – Zelnik József 1983 szerk. *Folklor és kulturális alternatívák*. Népművelési intézet, Budapest.
- Novágh Gyula 1937 A settlement népművelő feladatai. In Novágh Gyula szerk. *A settlement*. Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottsága, Budapest.
- Ólmosi Zoltán – Gergely Ferenc 1997 szerk. *A Gyermekbarát Mozgalom története és válogatott dokumentumai 1917–1997*. Magyarországi Gyermekbarát Mozgalom, Budapest.
- P. Miklós Tamás 2003 *Cserkészátalozás és turisztikai tevékenység a 20. század első felében*. Pedagógiai folyóiratok. Múltunkból 7-8. <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/fejezetek-a-hazai-gyermekudultetes-es-ifjusagiturizmus-tortenetebol>, (letöltve 2016.10.30.)
- P. Miklós Tamás 2005 *A zánkai Gyermek és Ifjúsági centrum története 1975–2005*. Gyermek- és Ifjúságszervezet-történeti Múzeum, Zánka.
- P. Miklós Tamás 2007 A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban. *Új Pedagógiai Szemle*, 9:153-181.
- P. Miklós Tamás 2004 *Gyermek- és serdülőkorri szervezetek. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek mozgalmak történetének válogatott dokumentumai I.* Zánkai Gyermek- és Ifjúsági Centrum Kht., Zánka.
- P. Miklós Tamás 1997 „Ifjúsági szerveződések évszázada?” Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle*, 11:35-43.
- Páczelt Istvánné – Pál Tamás – Schiffer Péter – Soltész Anikó 1986 A KISZ szervezettsége és befolyása az ifjúság egyes rétegei körében. *Társadalomtudományi Közlemények* 3:379-392.
- Pál Tamás 1988 Igazlító nap egy szakmunkásképző intézetben. Kísérlet a demokrácia szervezésére. *Ifjúsági Szemle*, 4:96-103.
- Pataki Ferenc 2005 *A Nékosz-legenda*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Petrus György 1984 *A magyar ifjúsági mozgalom története 1950–1956*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Rácz József 1986 Fialatok marginális helyzetű csoportjainak tanulmányozása. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:404-414.
- Rácz József 1998 szerk. *Ifjúsági szubkultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok*. MTA, Scientia Humana, Budapest.
- Rédei Mária – Salamin Pálné – Újvári József 1984 A fiatalok anyagi-jövedelmi és lakáshelyzete. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Rét Rózsa 1980 szerk. *Műveltségkép az ezredfordulón. Tanulmányok az akadémiai távlati műveltségkonceptió alapján*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Révész György 2016 szerk. *Előre?! Tanácskozás az Úttörőszövetség 70. születésnapján*. Mozgalom-pedagógiai Füzetek 10. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.

- Révész György 2016 szerk. *Vándortáborok*. Mozgalompedagógiai Füzetek 9. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Rozsnyai Istvánné 1969 *Közösség születik*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ruddock, Andy 2015 *Ifjúság és média*. Wolters Kluwer Kft, Budapest. http://buvosvolgy.hu/dokumentum/96/ruddock_ifjusag_es_media.pdf, (letöltve 2016.10.30.)
- Sándor Ildikó 2006 szerk. *A betonon is kinő a fű*. Hagyományok Háza, Budapest.
- Sarkadi László 1988 *Beszélgetés Zibolen Endrével*. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- Sáska Géza 2004 Az alternatív pedagógia posztiszocialista győzelme. *Beszélő*, 12. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-alternativ-pedagogia-posztiszocialista-gyozelme>, (letöltve: 2016.10.20.)
- Schiffer Péter 1977 A KISZ KB ifjúságkutató csoportjának tevékenysége. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1:132-137.
- Schiffer Rita 1995 *Az újpesti Főiskolai Szociális Telep*. Szakdolgozat BGGYF, Budapest www.kka.hu/_062568aa00708a67.nsf/0/34dcfc5a92b74db6c1256b6d003829e0?OpenDocument, (letöltve 2016.09.01.)
- Sebő Ferenc 2007 *A táncház sajtója*. Hagyományok háza, Budapest.
- Soltész Anikó 1988 A modellváltás feltételei és esélyei a KISZ-ben. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 71-76.
- Stúdió a klubtörténetről 1982. *Különkiadás, Adalékok az ifjúsági klubok történetéhez*. BMK, Budapest.
- Stumpf István 1986 Szervezeti politizálás és politikai szocializáció a KISZ-ben. *Ifjúsági Szemle*, 3:60-71.
- Stumpf István 1988 Politikum, alternatívitás – önszervező közösségek. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 87-92.
- Svéd László 1994 szerk. *Megforgatott világmegforgatók. A magyar népi kollégiumi mozgalom ismeretlen dokumentumai*. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest.
- Szabari Vera 2012 Szalai Sándor 1912–1983. *Szociológiai Szemle*, 3:105-122.
- Szabó D. Miklós 1988 A politikai szocializációs folyamatok feltételrendszere a felsőoktatásban. In Kéri László szerk. *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest 85-114.
- Szabó Helga 1989 *A magyar énektanítás kálváriája*. Budapest.
- Szabó Ildikó 1986 Érvényesülés itthon és külföldön. Egy ifjúságszociológiai vizsgálatról. *Ifjúsági Szemle*, 6:61-66.
- Szabó Ildikó 1991 *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. Tekintet Alapítvány, Budapest.
- Szabó Lajos 2004 *A magyar ifjúság testi nevelésének története*. A Sportmúzeum Kincsei 5. Budapest, https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_SPOR_Spmk_05/?pg=117&layout=s, (letöltve 2016.10.30.)
- Szabó Vilmos 1986 Érdekképviselő – politikum, politikai szervezetek. *Ifjúsági Szemle*, 3:34-45
- Szebenyi Georgina 1986 Ifjúsági párbeszéd – brémai élmények. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:456-458.
- Székely Tibor 1970 Bokányi Dezső Általános Iskola. In Hunyady Györgyné szerk. *Közösségi nevelés az általános iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tahin Tamás 1984 A fiatalok egészségi állapotának jellemzői. In *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 119-147.
- Takács Géza 1987 Az iskola vaskos bástyái. *Valóság*, 2:75-89.
- Tészabó Júlia 2005 A gödöllői művésztelep és a nevelés. *Iskolakultúra*, 2:17-25.
- Tokaji András 1983 *Mozgalom és hivatal*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Tót Éva 1986a Mozaikképek az NSZK-ban folyó ifjúságkutatásokról. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3:451-452.
- Tót Éva 1986b „Én magamban lázadok, belül”. A konfliktusanulás képletei. *Ifjúsági Szemle*, 3:23-33.
- Tóth László 1981 szerk. *Emlékkötet Ádám Zsigmondról és a hajdúhadházi gyermekvárosról*. Hajdú-Bihar megyei Tanács, Debrecen.
- Tóth László 1990 szerk. *Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Tóth Tihamér 1924 *A művelt ifjú*. A szerző kiadása, Budapest.
- Tóth Tihamér 1935 *A tiszta férfiúság*. Szent István Társulat, Budapest.

- Tölgyesi József 2006 szerk. *Emlékfüzet a balatonfüredi neveléstudományi konferencia 50. évfordulójára*. Veszprém megyei Neveléstörténeti Társaság, Balatonfüred.
- Török Gábor 1988 Érdektudat, értéktudat. *Ifjúsági Szemle*, Különszám a KISZ országos konferenciájára, 49-54.
- Trencsényi Imre 2015 *Közösség – művelődés – közösségi művelődés*. Fapadoskönyv.hu Kiadó, Budapest.
- Trencsényi László 1977 Látogatóban Hárs Lászlónál. *Kincskereső*, 10:22-25.
- Trencsényi László 1980 Hídépítők. *Népművelés*, 12:21.
- Trencsényi László 1997 Mozgalmak évada? *Új Pedagógiai Szemle*, 11:31-34.
- Trencsényi László 1998 Az úttörő szorgalmasan tanul, de nem osztja meg másokkal a tudását. *Történelem 12 pontban. Ifjúsági Szemle*, 4:81-86.
- Trencsényi László 2006 szerk. *A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az Úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Trencsényi László 2006 szerk. *Utak és törések*. Új Helikon Bt., Budapest.
- Trencsényi László 2007 Az iskola funkcióiról a nevelési intézmények történeti rendszertanában. In Kiss Éva szerk. *Pedagógián innen és túl*, Pécs – Veszprém.
- Trencsényi László 2009 Nagy Ádám „ifjúságügye”. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/nagy-adam-ifjusagugye>, (letöltve 2016.10.30.)
- Trencsényi László 2011 *A magyar úttörőmozgalom választásai 1957–1987*. Mozgalompedagógiai füzetek 3. MPT, Budapest.
- Trencsényi László 2011 *A maratoni sereg*. Önkonet, Budapest.
- Trencsényi László 2014 *Gyermekirodalom A–Z*. Fapados Kiadó, Budapest.
- Trencsényi László 2015 Egy évszázad a hazai gyermekkultúrában – két hungarikum közt. In Bús Imre szerk. *Gyermekek különböző és hasonló kultúrákban*. Szekszárd, 59-76.
- Trencsényi László 2016 *Közösségeink. Gyermeknevelés*, 2:79-85.
- Váci Mihály 1964 *Falusi, tanyasi iskolások*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Vág Ottó 1994 *Az óvodai nevelés története Magyarországon*. Magyar Óvodapedagógiai Egyesület, Miskolc.
- Vajó Péter 1969 Az ifjúság megismerésének tudományos kérdései és az ifjúságkutatás problémái. *Ifjúkommunista*, 8–9:48-59.
- Varga T. András 1976 Az úttörő- és ifjúsági házak létesítésének telepítési, térbeli és működési aspektusai. In *A közösségi művelődés terei*. Népművelési Intézet Művelődési Otthon Osztály, Budapest, 49-58.
- Várhegyi György 1992 *Tessék megnevelni. Fegyelmi ügyek az iskolában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vekerdy Tamás 2011 *És most belülről – Álmodok és lidércek*. Saxum Kiadó, Budapest.
- Veres Judit – Katona Katalin 1968 Ifjúságunk problémái. *Társadalmi Szemle*, 3:104-107.
- Vicsek Ferenc – Vitézy László 1989 *Úgy érezte, szabadon él*. Szabad Tér, Budapest.
- Vigh Károly 2013 A felvidéki Sarló mozgalom története. *Valóság*, I-VI. szám, <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=145&lap=0>, (letöltve: 2016.11.20.)
- Virág Teréz 1994 A Holocaust-szindróma megjelenése a pszichoterápiás gyakorlatban. *Thalassa*, 1–2:129-138.
- Vitányi Iván 1973 *Miből lesz a sláger?* Zeneműkiadó, Budapest.
- Watzlawick, Paul – Weakland H. John – Fisch, Richard 1990 *Változás. A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Williamson, Howard 2002 *Supporting young people in Europe – principles, policy and practice*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Williamson, Howard 2007 A complex but increasingly coherent journey? The emergence of „youth policy” in Europe. *Youth and Policy*, 95:57-67.
- Worrel, Curtis 2014 *Hip Hop is Dead! Youth work in a state of decline?* In Belton, Brian szerk. „Cadjna-Kiduhu” Global perspectives on Youth Work. Sense Publisher, Rotterdam – Boston – Taipei.
- Závada Pál 2016 *Egy piaci nap*. Magvető, Budapest.
- Zelnik József Nomád nemzedék negyven év után. *Ókotáj* 43, <http://www.okotaj.hu/szamok/43/ot43-02.htm>, (letöltve 2016.10.20.)
- Zibolen Endre 1966 *Nevelőmunka a felsőoktatásban*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.